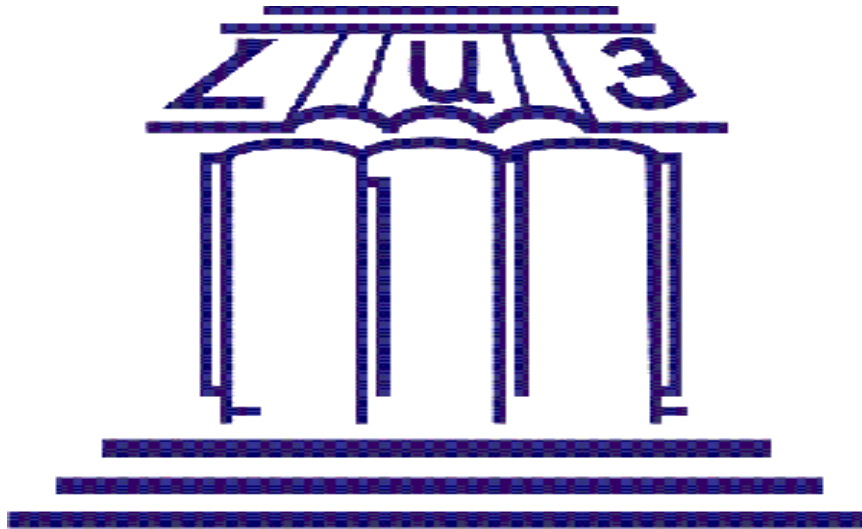

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

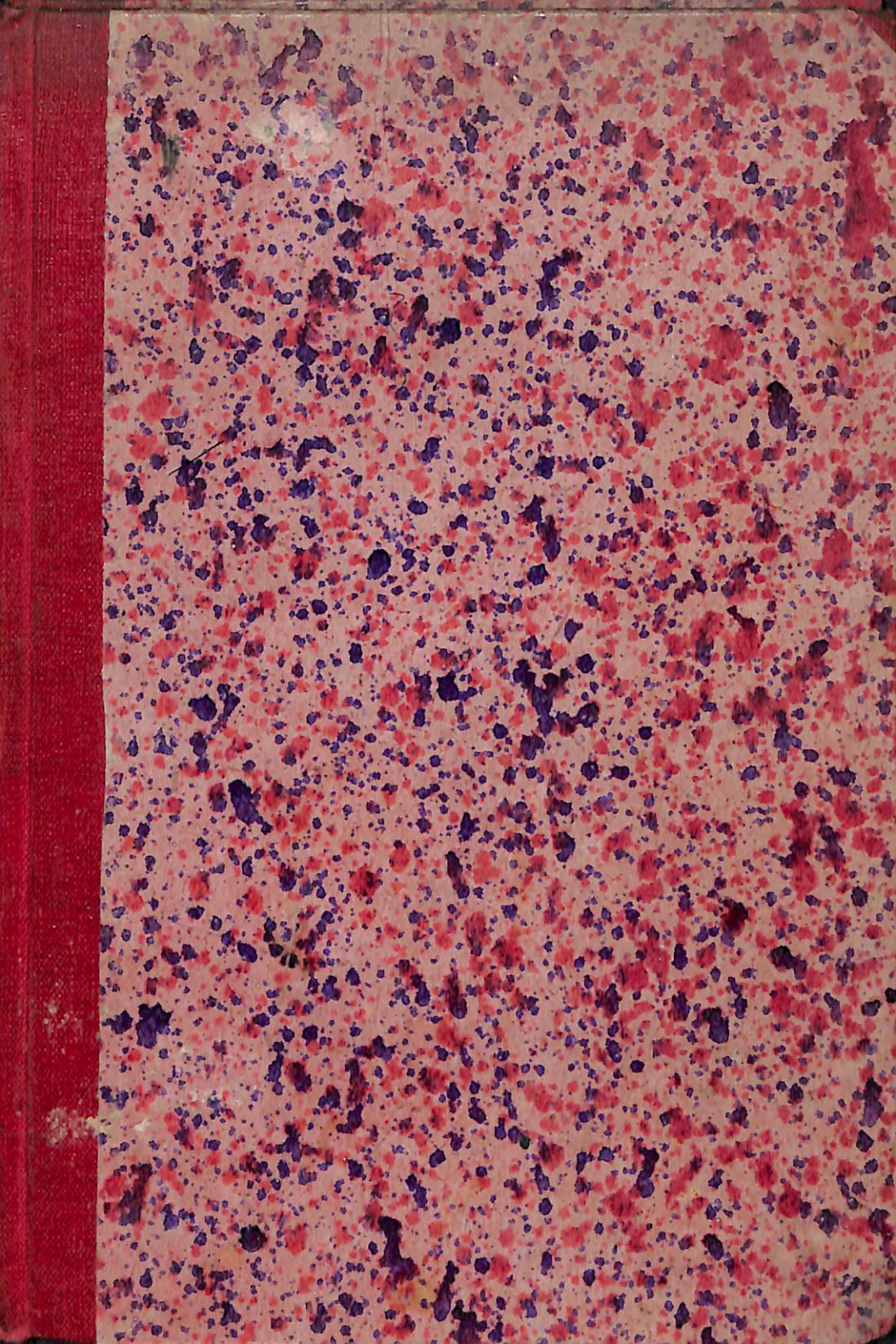
Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

0168 57.37

1.378

613.22

Մ-20

մկց

Բժ.ռու. Գ. ՄԱՂԱԳԵԱՆ

ՄԱՅՐ ԵՒ ԵՐԵՒԱՆ

Խ Ի Ֆ Լ Ի Ջ

Տպարան Մ. Վարդանյանի

1903

21 JUN 2013

610
135-ՄԱ

613-2
Մ-20

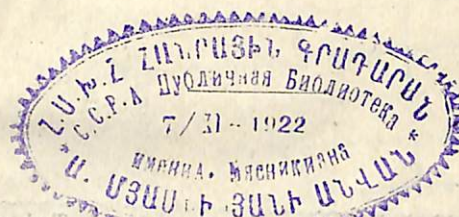
20 JUL 2013

4 Կ.

61

528

ՄԱՅՐ ԵՒ ԵՐԵԽԱՅ

Կ ա զ ժ և ց

ԲՃ. ՄԱՍ. ԿԵՐԿ ՄԱՂԱՔԵԱՆ

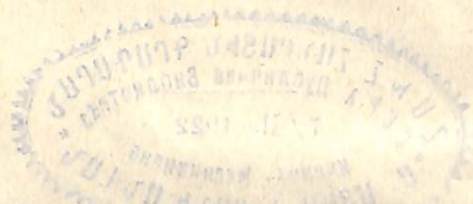
Թ Ի Ֆ Լ Ի Զ

Տպարան Մոզես Վարդանյանի
1903

Ն.Ը.Ս.
ՇԲ.

1003
10257

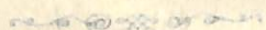
ԱՐՅԵԼ ԲԼԵԼԻՍ

Дозволено Цензурою. 19 Апрель 1903 г. Тифлисъ.

Գ Ե Լ Ի Ս

ՅԵՐԵՎԱՆԻ ՊԱՐԺԱՆԻԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Գ Ե Լ Ի Ս

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

1903

Նախքան գրքի քննարկը, անհրաժեշտ է հիշել, որ քննարկը չի կատարվում այն դեպքերում, երբ գրքի արժեքը ցածր է, քան իր արժեքը։ Այն օրից, երբ կինը մարդու է գնում, նրա վրայ բարձրվում է մի ամբողջ շարք պարտականություններ, որովհետև շուտով նա մայր է դառնալու։ Նա վերցնում է չափից դուրս լուրջ եւ ծանր դեր։ Այդ դերը կատարելու մէջ է կայանում՝ կնոջ արժանապատիւները, այդ պատճառով կինը պէտք է լաւ հասկանայ յղութեան եւ ծննդաբերութեան գործողութիւնները, նա պէտք է լաւ գիտենայ երեխային կերակրելու, նրա վրայ հոգալու, դաստիարակելու եղանակը եւայլն. նա պէտք է հասկացողութիւն ունենայ առողջապահական գոնէ տարրական կանոնների մասին։ Ահա՛ միայն այդ ժամանակ նա արժանի կը լինի «մայր» պատուանունը կրելու եւ կը խուսափէ այն վնասակար հետեւանքներից, որոնք, դժբաղդաբար, յաճախ պատահում են այժմ մեր ընտանիքներում շնորհիւ իրանց տգիտութեան։ Այս գիրքը կազմելիս մեր նպատակն է եղել, ըստ կարելոյն չափ, ծանօթացնել հայ մայրերին իրանց պարտականութիւնների հետ եւ այդպիսով հեշ-

տացնել նրանց դերը. Գրքի մէջ մենք ուզում էինք միքանի սլատկերներ եւս տեղաւորել, ըայց ստիպուած եղանք հրաժարուել այդ մը- տադրութիւնից, որպէսզի գիրքը գնի կողմից մատչելի լինի հասարակութեան մեծամասնու- թեան համար. Արդեօք հասե՞լ ենք մեր նպա- տակին, դրա մասին թողնում ենք գաղափար կազմել ընթերցողներին.

ԳԷՈՐԳ ՄԱՂԱՔԵԱՆ

1902 թ. Մեպտ. 15

Մոսկուա:

ԳԼՈՒԽ I

ԺԱՌԱՆԳԱԿԱՆ ՈՒԹԻՒՆ

Մեր առօրեայ կեանքի մէջ կան շատ երևոյթ- ներ, որոնք մեզ համար այնքան սովորական են դար- ձել, որ մենք ուշադրութիւն անգամ չենք դար- ձնում նրանց վրայ. «Երեխաներն առհասարակ նման են իրանց ծնողներին». Ո՞վ չգիտէ այդ և ի՞նչ դարմանալի բան կայ այստեղ. Այն ի՞նչ այդ խօս- քերի մէջ է կենդրոնացած այն նշանաւոր երևոյթի միտքը, որ ժառանգականութիւն է կոչւում:

Ամենքիս յայտնի է, թէ երեխաները որքան նման են լինում իրանց ծնողներին. «Մօրը տես, աղջիկն առ», ասում է ժողովրդական առածը. Ա- մեն մի քայլափոխում մենք կարող ենք տեսնել, որ երեխաները ժառանգում են ծնողներից նրանց բարձրութիւնը, մազերի, կաշուի և աչքերի գոյնը, ձեռների կազմութիւնը, երեսի զծագրութիւնը, մարմնի միւս մասերի ձևերը ևայլն:

Ժառանգականութիւնը կենսաբանական մի օ- րէնք է, որի շնորհիւ բոլոր կենդանի արարածները

ձգտում են ստեղծել իրանց նմաններին: Նա հե-
տևեալ դասակարգերի է բաժանւում.

1. Ուղիղ ժառանգականութիւն, երբ երեխաները ծնողներից համահաւասար ստանում են նրանց ֆիզիքական և բարոյական յատկութիւնները:

2. Նախադասելի ժառանգականութիւն. ա) ուղիղ, երբ հայրը իր յատկութիւնները տալիս է տղային, իսկ մայրը—աղջկան և բ) խաչանիշ ժառանգականութիւն, երբ հայրը իր յատկութիւնները տալիս է աղջկան, իսկ մայրը—տղային:

3. Գործողական ժառանգականություն, երբ երեխաները ծնողների ոչ մի նմանություն չունենալով, ներկայացնում են նախնիների*) կենդանի պատկերները:

4. Փառանկականություն իմն կեանքի ուրու շրջաններում, երբ ուր առանձնաշատկույթ իմնները երևում են սերնդի մէջ նոյն հասակում, ինչ որ ծնողներին:

5. Փոփոխուած ժառանգականութիւն, երբ սեբրունդը ժառանգում է ծնողներէ ոչ թէ մի յայտնի յատկութիւնը, այլ սրա զանազան ձեւափոխութիւնները:

*) Նախնիքներ պետք է հատկանալ ոչ միայն պապեր, այլ և պատերի պատերի եպիսկոպոսներ:

ՓԻՋՆԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳԱԿԱՆ ՈՒԹԻՒՆ

Ամենաընդհանուր և անշեղ ժառանգական փախստու թիւներն են՝ Ֆիզիքական տիպը կամ արտաքին կերպարանքը, երեսի զգացում թիւը, հասակը, ձևերը, կաշու գոյնը, հայրն ժառանգական ևն լինում նշող էություններին և արտաքին գործարաններին կազմու թիւը, արտադրիչ ոյժը, անկանստութիւնները, օրգանիզմի ընդհանուր ընդունող զօնը, այն է՝ տեսնաբանութեան անձնական, բացասական հաշմանքները, որոք ժշկական լեզուով իգիտօսին կրողիւ է կոչւում հայրն ընդունալիս ստացող հոգեւոր և ֆիզիկական անհատականութիւնը, ժառանգութեան ծնողների լաւ կամ վատ մարմնակազմութիւնը, Գաւառացուցում է բազմութիւն օրինակներով։ Մեծ քաղաքներում ազգաբնակչութիւնը հետզհետէ նշանաւոր է փայլասեւութեամբ զրա գլխաւոր պատճառը ի հարկէ ծնողների թոյլ մարմնակազմութիւնն է, նրանց տարիքի անհամապատասխանութիւնը եռյլին։ Մի ժամանակ լակեղեմնացիք իրանց Արքիդամոս անունով թագաւորին տուգանքի էին ենթարկել, որովհետեւ նա ամուսնացել էր թոյլ և ջաժրահատակ կնոջ վրայ։ Նրանք ասում էին, որ այդպիսի կինը կարող է ծնել միայն որիէ թոյլ թագաժառանգ — ուժեղ և պարթև ողորտացիներին։

Դէմքի նմանութիւնը, երեսի կանոնաւոր և անկանոն զմայրութիւնները, նրա գեղեցկութիւնն

ու տգեղութիւնը—ժառանգական են։ Վերջորը խնձորենուց հեռու չի ընկնում, ասում է ժողովրդական առածը։ Ո՞ւմ յայտնի չէ, թէ կան ընտանիքներ, որոնց մէջ քթերի մեծութիւնն ու շրթունքների հաստութիւնը ցեղական են լինում։ դեռևս հին Հռոմում յայտնի էր այդ բանը, որին ապացոյց կարող է լինել Նազոնների (մեծ քթանի), Լաբէօնների (պուկոշ) և ուրիշների մականունը։ Նեղ կամ լայն ճակատը, մանր աչքերը, մեծ բերանը կային նոյնպէս տարածուած են շատ ընտանիքներում։

Հասակը. Հասակի ժառանգականութիւնը ամենասովորականներից մէկն է։ Ցածրահասակ և բարձրահասակ ծնողները ծնում են իրանց նման յաժըր կամ բարձր երեխաներ։ Փրիդրիկոս մեծի հայրը, հիմնուելով այդ սկզբունքի վրայ՝ կազմակերպել էր հսկանքի մի գունդ։ Այդ թագաւորը թոյլ էր տալիս իր այդ գնդի ղինուորներին ամուսնանալ միայն այն կանանց հետ, որոնք նոյնպէս բարձրահասակ էին։

Կաշու գոյնը. Կաշու գոյնը նոյնպէս անցնում է սերնդից սերունդ։ Օրին. մենք գիտենք, որ Կովկասեան ցեղի երեխաները ժառանգում են ծնողներից նրանց մարմնի սպիտակ գոյնը, սևամորթ ժողովների երեխաները ժառանգում են նրանց կաշու սև գոյնը կային. Բացի դրանից չիկագոյն ծնողներից լինում են չիկագոյն, սևագոյն ծնողներից—սևագոյն երեխաներ։

Բեղմնաւորութիւն. Կան ընտանիքներ, որոնց

մէջ բեղմնաւորութիւնը ցեղական է լինում։ Օղիանդէրը պատմում է, որ մէկ գեղջկուհի 15 տարուան ընթացքում 10 անգամ երեխաներ է բերել երկուորեակներ և եռորեակներ, իսկ ընդամենը 28 երեխայ։ Վերջին անգամ նա երեք աղջիկ է բերել. երբ նրանք մեծացել ու մարդու են գնացել, նրանցից առաջինը 36 երեխայ է ունեցել, երկրորդը 31, իսկ երրորդը 27։ Պարզ է, որ այդպիսի արտակարգ բեղմնաւորութիւնը ժառանգական է։

Երկարակեցութիւն. Բոլորը վկայում են, թէ երկարակեցութիւնը կախուած է ոչ այնքան ցեղից, կլիմայից, պարապմունքներից, կենցաղավարութիւնից ու սնունդից, որքան ժառանգական փոխատուութիւնից։

Երկար ապրող մարդկանց մենք պատահում ենք ինչպէս կովկասեան, այնպէս և մոնղոլական ցեղի մէջ, հիւսիսում և հարաւում, լաւ և վատ ապրողների, մինչև անգամ բանտարկեալների և տաժանակիր աքսորականների մէջ։ Երևում է, որ երկարակեցութիւնը կախուած է աւելի օրգանիզմի ներքին ոյժից և նրա կենսունակութիւնից։ Յայտնի բժիշկ Lucas-ը ժառանգական երկարակեցութեան հետեւալ օրինակն է բերում. Յունգարիայում Բովէր ազգանունով մի մարդ ապրել է 172 տ., նրա կիներ—164 տ.։ Հօր մահուան օրը մեծ տղան 115 տ. էր, իսկ փոքրը 100 տարեկան։

Ընդհակառակը կան ընտանիքներ, որոնց մազերը սպիտակում են դեռևս երիտասարդ ժամա-

նակ, որի ընտանիքներում չափ սովորական է
 վաղահաս ժահը:

ԱՅԼԱՆԴԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ԵՆ ՋԱՐԳԱՑՄԱՆ
 ԱՆԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ԺԱՌԱՆԳԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Դժբաղդարար այլանդակութիւնները նոյնպէս
 կարող են սերնդից սերունդ անցնել, թէև աւելի
 պակաս չափով: Օր. համար, ժամանակով ապրում
 էր Էդուարդ Լամբերտ անունով մի մարդ, որի ամ-
 բողջ մարմինը, բացի երեսից, ձեռներից և ոտնե-
 րից, ծածկուած է եղել եղունգանման վիրաբոյսերով
 (наростами): Այդ մարդը 6 երեխայ է ունեցել,
 որոնք ծնունդից 6 շաբաթ յետոյ ծածկուել են նոյն
 վիրաբոյսերով և այդպէս այդ այլանդակութիւնը
 փոխանցել է 5 սերունդ շարունակ արական սեռին:
 Այդ տեսակ ժառանգականութեան օրինակ կարող
 են լինել և 3, 4, 6 կամ 7 մատ ունենալը, չորթ-
 նահերը (заячья губа), աչքերի, ատամների այ-
 լանդակութիւնը ևայլն:

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԵՆ ՄՏԱՆՈՐ ԸՆԴՈՒՆԱԿՈՒ-
 ԹԻՒՆՆԵՐԻ ԺԱՌԱՆԳԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ժառանգականութեան օրէնքները, ինչ որ հա-
 նափակվում միմիայն ֆիզիքական յատկանիշներով,

այլ տարածվում են նաև անհատի ընդդիմ և բարոյ-
 ական յատկութիւնների վրայ: Վաղուց արդէն
 յայտնի է, թէ խելացի ծնողներից առհասարակ խե-
 ւացի երեխաներ են ծնվում, ընդհակառակը՝ յիմար
 ծնողներից — յիմար երեխաներ: Անգլիացի գիտնա-
 կան Գալտոնը բազմաթիւ դէպքեր է նկարագրում,
 որոնք ցոյց են տալիս, թէ աշխարհի սովորական
 մտաւոր ընդունակութիւնները, այլև հանճարը չափ
 անգամ փոխափոխում է ժառանգաբար: Պէսլինի
 թաղաւորական ցեղը Շվեդիայում տուել է մի շարք
 երեւիլ մարդիկ, որոնց վերջին ներկայացուցիչը
 հանճարեղ Կարլոս IX էր: Բախէրի ընտանիքը ինչ-
 պէս յայտնի է, թէ 8 սերունդ կրած իշտաներ է տուել,
 որոնցից 57-ը յայտնի կրած իշտաներ են եղել: Միւս
 կողմից սերնդից սերունդ փոխափոխում են քաղա-
 թիւնը, սովորութիւնը ու զանազան ախտերը:
 Պատմութիւնից յայտնի է, որ հռոմայեցոյ դադա-
 նարայոյ թագաւոր Կլաւդիոսի սոսմիցն էին Կալի-
 գուլան, Ագրիպպինան և Երոնը, որ իր գաղա-
 նութիւնով բոլորին էլ գերազանցեց: Ատրիդների,
 Հերակլիդների, Էյկլիդների պատմութիւնը լի է ան-
 թիւ սպանութիւններով ու ոսրագործութիւններով:
 Պատաւորները յաճախ ոսրագործի զօրը, պապին,
 կամ պապի պապին գտնում են նոյն տեսակ յան-
 ցաւոր, ինչպէս և իրան ոսրագործին: Այդպիսով
 ոսրագործութիւնների ժառանգականութիւնը նոյն-
 չափ իրական է, որչափ և ամեն մի ժառանգակա-
 նութիւն:

ՀԻՒԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԺԱՌԱՆԳԱԿԱՆՈՒ-

ԹԻՒՆ

Ռեռես հին Յունաստանում բժիշկները զանազանում էին ժառանգական հիւանդութիւնները։ Այժմ անհերքելի փաստ է, որ կան հիւանդութիւններ, որոնք ծնողներից անցնում են երեխաներին։ Հիւանդութեան այդ փոխառութիւնը երկու տեսակ է լինում։ Կամ սերմի և ձուիկի, կամ մօր օրգանիցմի (արեան) միջոցով։ Այդպիսով առաջին դէպքում հիւանդութեան փոխառութիւնը սաղմնառութեան ժամանակ է կատարվում, երկրորդ դէպքում՝ արգանդում սաղմի աճելու ժամանակ։ Եթէ սաղմնառութիւնը հարթած ժամանակ է կատարվում, այդ դէպքում ևս յաճախ ծնվում են հիւանդոտ, նեարդային, դէպի ընկնաւորութիւնը (эпилепсия), հիւտերիան տրամադրուած երեխաներ, եթէ ծնողները առողջ էլ լինեն։ Ժառանգական հիւանդութիւնների փոխառութիւնը շատ սահմանափակուած է, եթէ այդպէս չլինէր, փաղուց արդէն ամբողջ մարդկային ցեղը հիւանդ կը լինէր։ Ժառանգական հիւանդութիւնների մէջ առաջին տեղը բռնում են հոգեկան հիւանդութիւնները։ Ռիտորութիւնները ցոյց են տալիս, որ հոգեկան հիւանդութիւնը զանազան կերպ է փոխառվում։ Նա կարող է հիւանդ ծնողներից ուղղակի երեխաներին անցնել։ Այդ դէպքում հի-

ւանդութիւնն առհասարակ նոյն բնաւորութիւնն է ունենում, ինչ որ ծնողներինը։ Օր, մի մարդ, ապշելով ֆրանսիական յեղափոխութեան անցքերից, խելագարուեց, փակուեց իր սենեակի մէջ և միքանի տարի շարունակ դուրս չեկաւ։ Նոյն հասակում նրա աղջիկն էլ խելագարուեց, նոյնպէս փակուեց սենեակում և ոչ մի կերպ չէր ուզում դուրս գալ։ Հոգեկան հիւանդութիւնները փոխառվում են աւելի մօրից, քան հօրից։ Այդ պատճառով սերնդի համար աւելի վտանգաւոր է մօր հիւանդութիւնը։ Բացի ուղղակի փոխառութիւնից, հոգեկան հիւանդութիւններից ժառանգականութիւնը կարող է արտայայտուել և հիւտերիայի, մելամաղձութեան, նեարդաթուլութեան (неврастения) և այլ հիւանդութիւնների ձևով։

Միւս հիւանդութիւններից, որոնք սերնդից սերունդ են անցնում, գլխաւորներն են՝ գեղձաստր (золотуха), սիֆիլիսը, արեւնաթորութիւնը, բթալար (подагра) և այլն։

Առանձին ուշադրութեան արժանի է վարակիչ (инфекционный) հիւանդութիւնների ժառանգականութիւնը։ Այստեղ ժառանգական կարող է լինել կամ ինքը հիւանդութիւնը, կամ դէպի հիւանդութիւնն ստացած տրամադրութիւնը։ Թէ ինչո՞ւմ է կայանում այդ «տրամադրութիւնը», մինչև այժմ յայտնի չէ։ Բայց մենք չենք սխալուիլ, եթէ այդ «տրամադրութիւնը» համեմատենք մի թոյլ հիւանդութեան հետ, որ կարող է միևնոյն կերպ մնալ

մինչև անհատական մահը, մինչև անգամ բոլորովին անհետանալ, կամ զանազան վնասները պատճառների ազդեցութեան տակ իսկական հիւանդութիւն դառնալը: Այն հիւանդութիւնները, որոնք փոխադրուած են ծնողներից երեխաներին բարդէն պատրաստի կերպով, առաջին տեղը բռնում է սիֆիլիսը: Սիֆիլիսը կարող է փոխադրուել թէ մօրից և թէ հօրից: Եթէ հայրը սիֆիլիսից է, մայրը, հիւանդութեան փոխադրութեան միջոցով չլինելով, կարող է ինքը ազատ մնալ: Սիֆիլիսը վարակիչ է բոլոր շրջաններում, յոգնաստանում և պնդում պարզապէս օրդանիդով մէջ, առանց որեւէ արտաքին նշանների, իսկ մինչև նա դարձանում է թաղուն կերպով, որովհետև որդի տոյ՝ երեայ աւելի մեծ և (սովորաբար զօրեւելեք) ներկայ են հիւանդութեան ուարդ նշանները, մի հարկ էլ նա աւելի ևս վարակիչ է և արագացալով է աւելի սուր երևոյթներով: Այդ դէպքում միլիոնավոր ժողով, կամ մեծած երեխաներ է ծնում: (Եթէ հիւանդութեան մեծած էլ չի ծնւում, նա կամ ծնուելուց մի քանի տարի շարժաթ անցած մեծում է, կամ լիակատար աւելացնում է միայն թշուառների թիւը: Տարեբազմաբար ժառանգական փոխադրութիւնը տարածւում է միմիայն մօտակայ բնակիչներէ, այնպէս որ սիֆիլիսի տների թիւները բոլորովին ազատ են մնում դրանից: Միւս կողմից՝ որքան աւելի ժամանակ է անցնում ծնողների սիֆիլիսի նշանները անհետանալուց, այնքան քիչ է լինում և հիւանդութեան փոխադրութեան հաւանականութիւնը: Ետ աւել

քերում, ինչպէս վերագոտցինք, մայրը ազատ է մնում վարակուելուց, բայց երբեմն նա լինէ վարակում հիւանդ երեխայից: Երեխան վարակում է մօր՝ ծնողից, որտեղից թոյնը տարածւում է ամբողջ մարմնով: Երբեք և երբեք, որ սերունդը յամենայն դէպս ենթարկուած է վտանգի: Այն երեխաները, որոնք ծնուել են սիֆիլիսոտ ծնողներից, միշտ կրում են իրանց մէջ այդ սարսափելի հիւանդութեան նշանները: Այն որտեղից է ծագում այն թշուառ արարածների բազմութիւնը, որ տանջվում է զոռուելի հիւանդութիւններից (դեղձախտ, լախտ, բարակացած և այլն): Երբեք էլ սիֆիլիսը այլանդակում է մարդուն՝ մաշելով միւսոյն ժամանակ նրան օրդանիդով: Այդ սրտաճգով հարկաւոր է, որքան կարելի է շուտ և երանդուն կերպով կոտորել այդ չարիքի դէմ, որպէսզի, ըստ կարելոյն շուտ, դժբաղդութիւնների առաջն առնուի: Մինչև այժմ մենք խօսում էինք այն տեսակ հիւանդութիւնների մասին, որ անցնում են ծնողներից արդէն պատրաստի կերպով երեխաներին, այն ինչ ժառանգական հիւանդութիւնների ամենատուրազան ձեւը՝ դէպի հիւանդութիւնն անցած արամադրութիւնն է: Թէ ինչ է այդ արամադրութիւնը, մենք արդէն բացատրեցինք վերևում: Աերջին տեսակի հիւանդութիւնները շատ յոգնաստ են պատահում և յայտնի են իրանց կրթանիչ հետևանքներով: այդ պատճառով նրանք արժանի են մեր առանձին ուշադրութեան: Օր. համար վերցնենք բարակացաւ: Վիտուլութիւն

ներք ցոյց են տալիս, որ բարակացաւ չի անց-
նում ծնողներից երեխաներին, որովհետեւ թո-
քախտոտի բերեխաներն առհասարակ առաջին տա-
րիները բոլորովին առողջ են լինում: Բայց անց-
նում է որոշ ժամանակ և դէպի հիւանդութիւնն
ստացած տրամադրութիւնը ցոյց է տալիս իր զօ-
րութիւնը: Թոքախտոտ ծնողների երեխաների աւշային
դեղձերը (лимфат. железы) յաճախ ուռչում են.
այդպիսի երեխաների դոյնը յաճախ գունատ է,
կուրծքը տափակ, կողերը բարակ, մկանները վառ
զարգացած չեն: Թոքախտոտ ծնողների երեխա-
ները թեթեւ մրսելուց, վատ կամ անբաւարար սը-
նունդից, երբեմն էլ բոլորովին անյայտ պատճառ-
ներից, հիւանդանում են բարակացաւով: Ընդհակա-
ռակը՝ այն դէպքում, երբ երեխաները լաւ պայման-
ների մէջ են գտնվում, շատ անգամ ազատ են մը-
նում այդ սոսկալի հիւանդութիւնից, չնայած նը-
րանց՝ դէպի հիւանդութիւնն ունեցած տրամադրու-
թեանը: Ահա թէ ինչու միևնոյն թոքախտոտ ըն-
տանիքի անդամներից շատերն ազատ են մնում
այդ հիւանդութիւնից: Այդպիսով պատահականու-
թիւնը միայն կարող է ազատ պահել թոքախտոտի
սերունդը նրա նախնիքի դառն վիճակից: Բայց
մենք որոշ չափով կարող ենք նոյնիսկ կռուել այդ
«տրամադրութեան» դէմ զանազան առողջապահա-
կան միջոցներով, որոնք են թոքերի մարմնամար-

դութիւնը, լաւ կլիման և բնակարանը, լաւ սնուն-
դը և այլն:

ԺԱՌԱՅԳԱՅԱՆ ՀԻՆԱՅԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ԴԷՄ

ԿՌՈՒՆԵԼՈՒ ՄԻՋՈՑԵՐ

Ժառանգական հիւանդութիւնների դէմ կռուե-
լու համար երկու միջոց կայ. նախագգուշացուցիչ մի-
ջոց, որ կարելի է գործադրել նշանադրեալների դէմ
նրանց ամուսնութիւնից առաջ, և բուժից միջոց, որ
կարելի է գործադրել արդէն ծնուած երեխաների
դէմ:

Նախագգուշացուցիչ միջոց. ժառանգականու-
թեան օրէնքների համաձայն՝ առողջ սերունդ ունե-
նալու համար հարկաւոր են առողջ ծնողներ: Այդ
պատճառով, որպէսզի սերունդը ազատ պահուի զա-
նազան ժառանգական հիւանդութիւններից, հարկա-
ւոր է արգելել այն մարդկանց ամուսնութիւնը, ո-
րոնք որեւէ լուրջ հիւանդութիւն ունեն:

Մեր մէջ առհասարակ ծնողները՝ երբ ուզում
են ամուսնացնել իրանց զաւակներին, թաղցնում
են նրանց առողջութիւնը: Հիւանդոտ, դեղձախտա-
ւոր, հիստերային օրիորդին ամուսնացնում են դե-
ռահաս տղամարդու հետ, որ կարծում է թէ իր
հարսնացուն առողջ է: Այդպիսի անձանց ամուսնա-
նալը կատարեալ ոճրագործութիւն է: Օրէնքը պետք
է հալածի և մինչև անգամ լուծի այդպիսի ամուս-

1003
10257

նութիւնը: Հնդիկները և Չինացիները օրէնսդրութեան մէջ մենք կարգում ենք. «Եթէ հայրը մարդու է տալիս իր աղջկան՝ որ մարմնի որեւէ օրգանական պակասութիւն կամ վարակիչ հիւանդութիւն ունի, առանց փեսային իմաց տալու, վերջինը ամուսնանալով նրա վրայ, իրաւունք ունի լուծել այդ ամուսնութիւնը...»: Ամուսնանալ կարող են միայն այն անձինք, որոնք բոլորովին ազատ են ժառանգական հիւանդութիւններից. իսկ եթէ ամուսնիներից մէկը թոյլ կաղմուածքի տէր է, անհրաժեշտ է որ գոնէ միւսը լինի շատ առողջ և ուժեղ:

Հիւանդ մարդիկ պէտք է հրաժարուեն հայր կամ մայր գառնալու ուրախութիւնից. այդպէս է թերադրում քանականութիւնը: Այդ ղէպըում հիւանդը պէտք է ղեկավարուի այն ազնիւ մտքով, որ աւելի մարդասիրութիւն է մեն-մենակ տանել անբաղդութեան լուծը, քան հնթարկել նոյն պրութեան իր ամբողջ ընտանիքն ու ապագայ սերունդը: Եթէ այդպիսի մի մարդ ամուսնանայ էլ, յետոյ նրան պիտի տանջի իր խիղճը, որ ինքը չարիք է պատճառում ոչ միայն իր զաւակներին, այլ յաճախ և հեռաւոր սերունդներին... Մանտեգացցան իր «Հիւանդ սէր» գրքի մէջ այսպէս է գրում. «Այն մարդը, որ հիւանդ լինելով ուզում է սերունդ ունենալ, վատ հայր (կամ մայր) է, որովհետեւ դրանով նա թունաւորում է իր զաւակների կեանքը. վատ քաղաքացի է, որովհետեւ տալիս է ժողովրդին վատ քաղաքացիներ,

վերջապէս, վատ մարդ է, որովհետեւ նա խլում է առողջութիւնն ու ոյժը, որոնք կազմում են մարդու ամենալաւ ժառանգութիւնը: Ոչ հարստութիւնը, ոչ զիտութիւնը, ոչ դաստիարակութիւնը և ոչ կրօնը, չեն կարող փոխարինել վաղածամ կտրցրած առողջութիւնը, որովհետեւ գրանք այնժամանակ միայն աչքի են ընկնում, երբ մարդ առողջ է:

Բուժիչ միջոց. Այստեղ ամենից առաջ մենք պէտք է ժառանգական հիւանդութեան զարգանալու առաջն առնենք: Դրա համար հարկաւոր է երեխային աղատել այն պայմաններից, որոնք վնասել են նրա հօրն ու մօրը, ինչպէս որ հակաառողջապահական ընակարանը, վատ սննդառութիւնը, վատ օդը ևայլն: Երբ երեխան ծնւում է հիւանդութեան սաղմով, հարկաւոր է նախ և առաջ իմանալ՝ ումից է ստացել նա այդ հիւանդութիւնը, հօրից թէ մօրից: Եթէ մօրից է, նորածնին խնայն հարկաւոր է ուրիշ սնունդ տալ, որովհետեւ մօր կաթը կարող է միայն վնասել նրան: Ժառանգական հիւանդութիւնների առաջն առնելու և նրանց յաղթելու ամենագլխաւոր միջոցն է—բոլորովին փոխել կեանքի այն պայմանները, որոնց մէջ զտնւում էր առաջ անհատը: Այդպիսով, օրինակ՝ այն անձը, որին ղեղձախտ է սպառնում, պէտք է հեռանայ ցուրտ ու խոնավ տեղից և բնակուի չոր և տաք կլիմայում, լաւ սնունդ ունենայ ևայլն:

ԳԼՈՒԽ II

ՄԵՌԱԿԱՆ ՀԱՍՈՒՆՈՒԹԻՒՆ

(Հատկահասութիւն)

Ջահէլ աղջկայ հասունութեան առաջին նշանը՝ դաշտանի—լուսնի կամ արեան պարբերական հոսման երևալն է։ Առհասարակ մինչ այդ՝ հասունութեան միւս երևոյթները բացակայ են լինում, կամ թէ չէ շատ թոյլ են։ Սակայն պէտք է նկատել, որ դաշտանի երևալը դեռ իսկ ցոյց չէ տալիս ամբողջ օրգանիզմի զարգացումը։ Ոչ միայն մարմնի բոլոր մասերը, այլև սեռական գործարանները, մանաւանդ արգանդը մինչև 20 տարեկան հասակը միայն կարելի է հասունութեան հասակ անուանել, երբ կիրճը՝ առանց վտանգի թէ իր և թէ սաղմի առողջութեան համար, կարող է մայր դառնալ։

Վաղ ամուսնութիւններ։ Եթէ ծնողները պըրակում են իրանց աղջիկներին նրանց կատարեալ ֆիզիքական զարգացումից առաջ, նրանք մեծ չարիք են գործում. սրտիհետեւ, ինչպէս ասացինք, այդ դէպքում թէ մայրը և թէ սաղմը ենթարկվում են վտանգի։ Կանանց ոյժերի զարգացումը կանգ է առնում, նրանց հասակը և մարմնի ձևերը այլանդակվում են, նրանց արգանդը, չհասնելով հարկաւոր զարգացմանը, իր մէջ չէ կարող ոչ պարունակել

սաղմ, ոչ էլ տալ նրան այն ամենը, ինչ որ հարկաւոր է նրա կատարեալ զարգացման համար։ Կոնքի փոքրիկ տրամագիծը և անցքի նեղութիւնը, որից պէտք է աշխարհ դայ երեխան, բաւական չաճախ կործանիչ պատճառներ են դառնում մօր և երեխայի համար։ Առհասարակ այդպիսի դէպքերում ծննդաբերութիւնը, որ ինքն ըստ ինքեան ֆիզիքալօգիական գործողութիւն է, բժշկի օգնութիւնն է պահանջում։ Յաճախ մենք տեսնում ենք՝ ինչպէս վաղաժամ ամուսնութիւնների դոհերը մեռնում են զփուր ծննդաբերութեան պատճառով, կամ ինչպէս համեմատաբար ողորմելի կեանք են վարում նրանք իրանց նուագած մարմնով։

Ուշ ամուսնութիւններ։ Տղամարդու և կնոջ սեռական գործարանները—առաջինին յիսունհինգ տարեկան, իսկ երկրորդինը քառասուն տարեկան ժամանակ կորցնում են իրանց կենդանութիւնը, թարմութիւնն ու երիտասարդական ոյժը։

Մենք ընդհանրապէս ենք խօսում, Հասկանալի է, որ շնորհիւ կազմութեան, տեմպերամենտի, առողջութեան, լաւ կամ անկանոն վարքի և ուրիշ պատճառների, ուժասղատութեան ժամանակը միքանիսի համար հասնում է շուտ, միւսների համար—ուշ։ Այդ ժամանակ տղամարդու ոյժերն արդէն չեն լինում առաջուայ նման կատարեալ, սաղմը չի լինում այնպէս յորդառատ և նա մինչև անգամ կորցնում է իր բեղմնաւոր յատկութիւնները, թէև մարմինը բոլորովին առողջ է, բայց ցանկութիւններն

արդէն ոչ այնպէս յաճախ են, ոչ էլ այնպէս սաս-
տիկ զգալի: Այստեղ արդէն չի գործում բնազդը,
այլ միայն երևակայութիւնը: Նոյն երևոյթները նը-
կատվում են և կանանց մէջ, յայտնի բան է որոշ
բացառութիւններով: Փիղիքական սէրը այլևս չի
գրգռում նրանց ուղեղը, սեռային մերձաւորութեան
պահանջը այլևս չի հրապուրում: Կանանց մեծամաս-
նութիւնը երեսուն և հինգ տարուց մինչև քառա-
սունը սկսում է զիրանալ, իսկ զիրութիւնը, ինչպէս
յայտնի է, որդեծնութեան ընդունակութեան անկ-
ման նշանն է: Շատ կանայք այդ հասակում չեն ու-
զում կրել իրանց վրայ ամուսնական կապանքները:
Առհասարակ այդ հասակում երկու սեռերի ծննդա-
կան գործարանները կորցնում են առաջուայ ոյժը,
ահա թէ ինչու տարածած ամուսնութիւնից ծնուած
երեխաները լինում են աւելի թոյլ և տղեկ բան
թէ այն երեխաները, որոնք ծնվում են չափահասու-
թեան ժամանակ կապուած ամուսնութիւնից:

Անհատաւոր ամուսնութիւններ: Այդպիսի ամ-
ուսնական կապակցութիւնները դատադարանի և
բնոյթ է և պէտք է արգելուի օրէնքով: Այդ-
պիսի ամուսնութիւնները կորստաբեր են թէ ամու-
սիններից կրտսերի և թէ նրանց երեխաների ա-
ռողջութեան համար, եթէ միայն ծնունդ նրանք
Դեռահաս տղամարդիկ, որոնք օրէն նկատական դի-
տումով վճռում են անհատաւոր ամուսնութիւն կա-
պել, չուտով ուժասպառվում են: Այն ջահէլ կինը, որ
ամուսնանում է տարիքաւոր տղամարդու հետ, թա-

ւամում է, որովհետեւ նա սկզբունքով է վերաբեր-
վում դէպի իր ծեր ամուսինը: Անհատաւոր ամու-
սնութիւնից ծնուած երեխաները լինում են տկար,
թոյլ և տրամադրուած դէպի հիւանդութիւնները:
Մանկութեան հասակում նրանք լինում են մեղա-
մաղձոտ, անբաւական, որ բոլորովին յատուկ չպէտք
է լինէր նրանց հասակին: Նրանցից շատերը հա-
ղիւ են հասնում 14—15 տ. : Սակայն և նրանք,
որոնք դիմանում են, առհասարակ ձանձրալի կեանք
են վարում:

ՍԵՌԱՅԱՅԻՐ ԳՈՐԾԱՐԱՆՆԵՐԻՆ ԵՒ ՕՎՈՒԼՆԱՅԻՆԱ
— 8

Կնոջ սեռական գործարանները երկու դասա-
կարգի են բաժանվում՝ արտաքին և ներքին սեռա-
կան գործարաններ:

Ներքին սեռական գործարաններն են. 1) հեշ-
տոցը, 2) արգանդը, 3) ձուարաններն ու ձուանցը-
նիւրը կամ ֆալլօպիան խողովակները:

Արտաքին սեռական գործարաններն են. 1) ի-
գամուտը կամ իգամեղը, 2) մեծ և փոքր շրթերը,
3) կնաքիւրը, 4) միզուկը, 5) բարտօլինեան գեղ-
ձերը և 6) կուռաթաղանթը:

Արտաքին սեռական գործարաններին են պատ-
կանում նոյնպէս ծծերը:

Կնոջ ներքին սեռական գործարանների ամե-
նաէական մասը կազմում են ձուարանները: Այստեղ
արբունքից մինչև 45 տարեկան հասակը մօտաւո-

րապէս անընդհատ հասունանում են կնոջ ձուերը։
Երբ կինը առողջ է, հասունացած ձուերը պարբերաբար դուրս են նետւում ամեն ամիս 1—2 հատ։ Զուի այդ պարբերաբար հասունանալն ու ձրաւարանից դուրս նետուիլը կոչւում է օվուլեացիա։ Թէև ձուարաններում դեռ երեխայական հասակում էլ գտնւում են հասունացած ձուեր, բայց նրանք այդժամանակ առհասարակ դուրս չեն նետւում, թէև պատահում են բացառիկ դէպքեր էլ։ Կան փաստեր, որոնք ցոյց են տալիս, թէ կանայք յաջեղ են 8—9 տարեկան հասակում։ սակայն մենք չենք սըխալուիլ, եթէ ասենք, որ կանոնաւոր օվուլեացիան, այսինքն ձուարանից հասունացած ձուի դուրս նետուիլը, սկսւում է դաշտանի առաջին անգամ երկուլուց միջիւզ վաղ։ Հասունութիւն բնորոշող երկոյթների, այն է՝ օվուլեացիայի և դաշտանի մէջ ֆիզիօլօգիական կապ կայ։ Եւ այդ հասկանալի է, որովհետև մէկ կողմից ձուարանների բացակայութեան ժամանակ (օր. նրանց կտրելուց յետոյ) ընդհատուում է դաշտանը, միւս կողմից դաշտանի բացակայութեան ժամանակ սաղմնաուութիւն չի լինում։ Բացի դրանից յայտնի է որ այդ երկու երկոյթները առհասարակ միաժամանակ են տեղի ունենում։ Բայց թէ ինչո՞ւմ է արդեօք դրանց ներքին կապը, այդ մինչև այժմս, կարելի է ասել, յայտնի չէ։

Դ Ա Շ Տ Ա Ն

Դաշտանը արգանդի զարկերակներից արեան պարբերական հոսումն է, որ կրկնւում է բաւականին կանոնաւոր, միջին թուով ամեն երեք շաբաթից յետոյ և տևում է 3—7 օր։ Նայած կլիմային, հասարակական դրութեանը, կազմուածքին, բնաւորութեանը կային, դաշտանի առաջին անգամ երկալն էլ փոխւում է դրա համաձայն։ Սյապէս, օր. տաք երկիրներում դաշտանն սկսւում է 11—14, բարեխառն երկիրներում 13—16, ցուրտ երկիրներում 15—18 տարեկան հասակում, ինչպէս ցոյց են տալիս Դիւբուայի և Պաթոյի դիտողութիւնները։ Զաւիից դուրս ուշացած դաշտանը կախուած է օրգանիզմի ընդհանուր յարատե հիւանդութիւնից—աբեան պակասութիւնից, գեղձախտից կային, կամ ներքին սեռական գործարանների վատ զարգացումից։ Կերակրող կանանց սերմնաուութեան դաշտանը ընդհատուում է և նրանք համարեա երբէք չեն յղանում։ հակառակ դէպքում, այսինքն երբ դաշտանը չի ընդհատուում, կանայք յաճախ են յղանում։ Հարուստ օրիորդները դաշտանն աւելի առաջ է երկում, քան խեղճերինը, ինչպէս նաև քաղաքներում աւելի է առաջ, քան գիւղերում։ Առաջ կարծում էին, թէ դաշտանը մի այնպիսի գործողութիւն է, որի շնորհիւ մաքրւում է արիւնը, և արեան կեղտոտ գոյնն ու վատ հոտը կարծես արդարացնում

էին այդ կարծիքը: Սակայն արեան այդ դանա-
զանութիւնը կայանում է նրանում, որ նրա հետ
արգանդում և հեշտոցում լորձանիւթ է խառնվում,
իսկ նրա վառ հոտը առաջ է գալիս նրա կազմա-
րութեանից:

Մենք արդէն ասացինք, որ դաշտանի և օվու-
լիացիայի մէջ կապ կայ: Հիմնուելով դրա վրայ,
այժմս դաշտանի երևալու պատճառը այսպէս են
բացատրում: Կնոջ սեռական գործարանները են-
թարկում են արեան պարբերաբար մակընթացու-
թեան (հոսման) և այդ պատճառով ուռչում են: Մի-
եւոյն ժամանակ ձուարանից դուրս է նետվում ձուռի-
կը, որ եթէ չի միանում սերմնորդի հետ, ոչնչա-
նում է: Իսկ արգանդի ուռչելու հետեանքը դաշտա-
նի երևալն է լինում: Ընդհակառակը, եթէ ձուռիկը
միանում է սերմնորդի հետ, նա վերջնականապէս
կանգ է առնում արգանդի լորձաթաղանթի վրայ,
որ այժմս դարգանում և ձուռիկի թաղանթներից
մէկն է դառնում: Ահա թէ ինչու այդ դէպքում
դաշտանն ընդհատվում է:

Դաշտանը բնական, ֆիզիօլօգիական երևոյթ
է, որ, ինչպէս ասացինք, կրկնվում է բնականին
կանոնաւոր, միջին թուով ամեն երեք շաբաթից
յետոյ: Սակայն դաշտանի այդ կանոնաւորութիւնը
երբեմն խանգարվում է, պատահում է, որ նա բո-
լորովին ընդհատվում է, կամ երկում է ժամանակից
դուրս: Եղել են դէպքեր, երբ դաշտանի արիւնը,
չեղանելով իր լսկական ճանապարհից, դուրս է ե-

կելորթից, բերանից, մատններից Դաշտանից և մար-
մնի մասերից: Սակայն այդ բոլորը հիւանդոտ ե-
րեւոյթներ են, որ ամենից յաճախ պատահում են
թոյլ, սակաւարիւն, դժգունախտաւոր կանանց մէջ:
Դաշտանի կանոնաւորութիւնը, այսպէս ասած, կա-
նանց առողջութեան ջերմաչափն է և որդեծնու-
թեան ընդունակութիւնն ունենալու նշանը: Այդ
պատճառով դաշտանի չնչին անկանոնութիւնը, կամ
նրա զկատարեալ դադարումը պէտք է ենթար-
կել ամենալուրջ բժշկութեան: Որպէսզի կանայք կա-
րողանան պաշտպանել իրանց՝ դաշտանի այդ անկա-
նոնութիւններից, նրանք պէտք է այդ ժամանակ
աւելի կանոնաւոր կեանք վարեն և սովորականից
աւելի դժուար լինեն: Ամենից առաջ անհրաժեշտ է
խուսափել զրգուիչ կերակուրներից և խմիչքներից:
Գինին, գարեջուրը, թունդ թէյը, սոււճը, քացախը
կայլն վնասակար են: Անսլոյման արգելվում է
դաշտանի ժամանակ դարելը, ձի նստելը, անբուն
գիշերներ անցկացնելը, չափից դուրս աշխատանքը,
կատարեալ անգործութիւնը: Կայլն, ջուրից դուրս
վնասակար են և եղանակի յանկարծակի փոփոխու-
թիւնը, մանաւանդ տաքերը սառը ջրի մէջ դնելը:
Կայ մի հասակ, երբ կանանց դաշտանը վերջնակա-
նապէս դադարում է, դա մօտաւորապէս 40 — 50 տ-
հասակն է: Դաշտանի այդ դադարումից առաջ մի-
քանի ամիս, մինչև անդամ մի տարի և աւելի ա-
ռաջ կնոջ օրգանիզմում տեղի են ունենում զանա-
զան խանդարումներ: Մինչդեռ գեղջկուհիների հա-

մար այդ խանգարումները համարեա աննկատելի են անցնում, բարձր դասակարգի կանայք այդժամանակ չափից դուրս շատ և երկար տանջւում են: Կանանցից շատերը այդժամանակ զգում են դիւտացաւ, դիւրագրգիռ են դառնում, այլևս ցանկութիւն չեն ունենում աշխատելու: Բացի դրանից շատ անգամ խանգարւում են ստամոքսն ու աղիքները, արգանդից արիւնահոսութիւն է լինում կային: Սյդ հասակից յետոյ կանայք առհասարակ հանդիստ և առողջ կարող են ապրել մինչև խորին ծերութիւն:

Ս Ա Ղ Մ Ն Ա Ռ Ո Ւ Թ Ն Ն

Սաղմնառութիւն ասելով՝ մինք հասկանում ենք այն փոփոխութիւնները, որոնք առաջանում են կնոջ ձուիկի և տղամարդու սերմնորդի խառնուելուց և որոնց հետեանքն է սաղմի զարգացումը:

Սերմնային թելիկները զաւակատուն մտնելուց յետոյ գնում են դէպի ձուանցքները: Միևնոյն ժամանակ ձուարանից դուրս է գալիս ձուիկը և ընկնելով ձուանցքի մէջ, առաջ է գնում դէպի զաւակատունը: Ճանապարհին այդ ձուիկը հանդիպելով սերմնորդին, խառնւում, ձուլւում է նրա հետ և այդ դէպքում սաղմնառութիւնը արդէն կատարուած է: Նախ քան սաղմնաւորուած ձուիկի զաւակատուն մտնելը, փերջինի յորձաթաղանթը փոփոխութիւններ է ենթարկւում: Հէնց այդ փոփոխուած յորձաթաղանթի վրայ է ամրանում և ընկղմւում նրա

մէջ ձուիկը և սկսում հետզհետէ զարգանալ: Երբ կատարւում է սաղմնառութիւնը, դաշտանն ընդհատւում է, իսկ այն արիւնը, որ մինչ այդ դուրս էր հոսում, այժմս մնում է մօր օրգանիզմում՝ նրա արգանդում զարգացող սաղմի սնունդի համար: (Մհա այդ է այն պատկերը, որ ստացւում է մօտաւորապէս սաղմնառութեան 13-րդ օրը):

Ընդհանուր կարծիքն այն է, թէ սաղմնառութեան համար ամենայարմար ժամանակը դաշտանի ընդհատումից յետոյ առաջին օրերն են:

զգծ դամարդար խոմբում? և ոտքն մ ցիվոն շն
-յոց մմաուչար ցմայելոտամերաւ ի նախդար
սղոյր յրա չմիս դո ցմայգա միւ իսկ ի նախաւ
աղմ նոնրոմարցո ցոն ի նամն սեւեւ (նոսոն ց
աշ) ցանաւ իր

ԳԼՈՒԽ XIII

Գրգար և ուրմարգա
սխաղութեան ի նախդարս դո ցգմիտար միւ ի յրա
-ոտամերաւ ի նախդարս ցմայելոտամերաւ
մմաուչար ի նախդարս ցմայելոտամերաւ

Յ 2 Ո Ն Թ Ի Ն Ն

Մենք արդէն ասացինք, որ սաղմնառութիւ-
նից անմիջապէս յետոյ սկսվում է յղութիւնը: Յղու-
թիւնը մի այնպիսի դրութիւն է, որ պահանջում է
մօր կողմից մեծ ուշադրութիւն: Բժշկի պարտակա-
նութիւնն է ցոյց տալ յղի կնոջը այն կանոնները,
որոնց նա պէտք է հետևի, նախ քան մայր դառնալը:
Այդ պատճառով ես կ'աշխատեմ ըստ կարելոյն չափ
ցոյց տալ այդ կանոններից գլխաւորները:

Այն ընթացիկ, երբ կինը նկատում է, որ ինքը
յղի է, նրա համար սկսվում է մի այլ դեր—
մօր դերը: Բոլորովին նոր, մինչ այդ անծանօթ
մի զգացմունք տիրում է երիտասարդ կնոջ սրտին,
որ պատրաստվում է մայր դառնալու: Կանանց մե-
ծամասնութիւնը յղանում է, առանց որ իրանք նը-
կատէին այդ, Թէև կան միքանի նշաններ, որոնց
չնորհիւ կարելի է ենթադրել, թէ սաղմնառութիւ-
նը կատարուել է: Օր. յղութեան սկզբին շատ ան-
գամ կանանց սիրտը խառնում է, նրանք որձկում
են, մանաւանդ առաւօտները, գլխացաւ, ատամնա-

ցաւ են զգում եայլն: Նրանց նեարդային համա-
կարգութիւնը գրգռվում է, փոխվում է արեան բա-
ղադրութիւնը, որ այժմ սնունդ պէտք է տայ ոչ
միայն մօր կազմուածքին, այլև նրա արգանդում
կարգացող սաղմին: Դրանով են բացատրվում ան-
քնութիւնը, վրդովեցուցիչ երազները, սրտի անկա-
նոն և սովորականից աւելի արագ բաբախումը: Երբ
ընդհատվում է դաշտանը, կինը աւելի է համոզ-
վում, որ ինքը յղի է: Բայց այդ բոլոր նշանները
միմիայն հաւանական են: Թէև կան այնպիսի նը-
շաններ եւ, որոց չնորհիւ միշտ անսխալ կարելի է
ասել, որ կինը յղի է. օրինակ՝ սաղմի սրտատրո-
փը, որ կարելի է լսել 5-րդ ամսից սկսած: Բայց
այդ նշանները միմիայն բժշկին են մատչելի: Յղու-
թիւնը հիւանդութիւն չէ, այլ ֆիզիոլոգիական մի
գործողութիւն: Թող ուրեմն այդ գիտակցութիւնը
պաշտպանէ ապագայ մայրերին այն ծանր և ճնշող
մտքերից, որոնք պատում են նրանց նոյն ընթացիկ,
երբ նրանք յղանում են: Սակայն չնայելով դրան,
նա կարող է երբեմն առաջացնել որովայնի գործա-
րանքներից միքանիսի լուրջ խանգարումն: Մանա-
ւանդ այդ տեղի է ունենում առաջին յղութեան ժա-
մանակ: Այդ պատճառով, երբ երիտասարդ կինը
նկատում է, որ ինքը յղի է, նա պէտք է կրկնակի
ուշադրութեամբ հետևի պահեցողութեան կանոննե-
րին: Այդ կանոնները վերաբերում են մարմնին և
հոգուն: Սկսենք առաջիններից:

ԵՐԱՅԻՄ ԵՄԵՆԻԱՆ ԱՌՈՂՋԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆ
Կերակուր: Յղի կանայք մեծ մասամբ հեշտ են մարսում կերակուրը: Կանանցից շատերը, որոնք յղութիւնից առաջ որեւէ ստամոքսային խանգարումն են ունենում, նոյնիսկ բոլորովին լաւանում են յղութեան ժամանակ (Սմսոն):
Սակայն դրանից չի դուրս գալիս, թէ նրանք անպատիժ կարող են գործածել ամեն տեսակ կերակուր, որպէսզի տան և սալմին, որին կրում են իրանց արգանդում: «Երկուսի տեղ պիտի ուտեն», ասում են պառաւ կանայք. իսկ մենք կ'ասենք—սչ երբէք: Սյգպիսի անմտութեան վտանգը հասկանալու համար, բաւական է բացատրել, որ սաղմը յղութեան առաջին շրջանում, այսինքն առաջին չորս ամիսների ընթացքում դեռեւս այնքան փոքր, այնքան աննկատելի է լինում, որ կլինն ինքը գեւ չի զգում նրա ծանրութիւնը: Գլխից յետոյ դժուար չէ համոզուել, որ յղութեան առաջին ամիսներում ամենափոքր անշարժութիւնը ուտելու մէջ յանուն երեխայի, կը վնասի թէ մօր առողջութեանը և թէ սաղմի զարգացմանը: Սյգ գէպքում առաջին սլայմանը—չափաւորութիւնն է: Ինչ փերաբերում է կերակուրներին, հարկաւոր է տեսլ, որ յղի կանայք անպայման պէտք է խուսափեն դժուարամարս կերակուրներից և զբոսնել խմիչքներից: Նրանց կերակուրը պէտք է թի-

թե, դիւրամարս և քննդարար լինի: Աւելի օգտակար է գործածել բուսեղէն կերակուրը մսեղէնի հետ: Խորհուրդ ենք տալիս բուսեղէն կերակուրներից գործածել՝ բրինձ, մարգարտահատ (перловая крупа), սպանաղ, բազուկ, գետնախնձոր, գազար, ծաղկաւոր կաղամբ, ծմել (шпинат) ևայլն: Ընդհակառակը՝ սիսեռ, լոբի, ոսպ, մաղադանոս, ծնեբեկ, նեխուր (сельдерей), կաղամբի պէսպէս տեսակները, բացի ծաղկաւորից, ևայլն, աւելի լաւ է չգործածել, մանաւանդ յղութեան առաջին ամիսներում:

Ուրիշ դժուարամարս կերակուրներն են՝ ալիւրից պատրաստած զանազան տեսակ իւղոտ կերակուրները, իւղոտ միսը, սագի և խոզի միսը, նոյնպէս նոր թխած հացը և թթու կերակուրները: Պասուայ կերակրի համար աւելորդ է մինչև անգամ խօսելը. իր կոշտ և դժուարամարս յատկութիւններով, պարզ է, որ նա բոլորովին անհամատեղանալի է յղի կնոջ համար:

Ալկոհոլային խմիչքները, մանաւանդ արաղը, շատ վնասակար են յղի կնոջ համար, նոյնպէս թունդ թէյն ու սուրճը: Սյգ պատճառով առողջ կանայք պէտք է խուսափեն այդ տեսակ խմիչքների գործածելուց: Ընդհակառակը՝ թոյլ, ուժաւորաւ կանանց համար ջրախառն գինի, գարեջուր, կաթ և սուրճ գործածելը մինչև անգամ օգտաւէտ է:

Յղութեան երկրորդ շրջանում սաղմը, որի մէջ այդ հազիւ նկատելի էր, սկսում է շուտ զարգանալ

և պահանջել մօրից սննդարար հիւթերի աւելի մեծ քանակութիւն, և բնութիւնը պրզուելով յոյի կնոջ ասոր ժակը, յոյց է տալիս նրան, որ քհարկաւոր է շատ ուտել։ Այդ ժամանակ սնունդի պակասութիւնը նոյնքան վտանգաւոր կը լինէր մօր և պտուղի համար, որքան նրա անշտափաւորութիւնը յղութեան առաջին ամիսներում։

Շուրջ երբոր կինը նկատում է յղութեան առաջին նշանները, նա խսկոյն պէտք է թողնի կորսէթը և ամեն մի չոր, մոր սեղմում է նրա մէջքը։ Այժմ շորը չպէտք է խանգարէ մարմնի բոլոր մասերի ազատ զարգացմանը, որոնց ծաւալը մեծանում է սաղմի զարգացման հետ, մանաւանդ այդ անհրաժեշտ է յղութեան երկրորդ շրջանում, եւացի զրանից յղի կինը պէտք է կանոնաւոր կերպով պաշտպանի իրան ջրտից։

Ահա այն պայմանները, որոնք անհրաժեշտ են յղի կնոջ և նոր ծննդկանի առողջութեան համար։ Սեղմող շորի վնասակարութիւնը, մանաւանդ յղութեան ժամանակ, հասկանում էին և մեղանից շատ առաջ հռոմայեցիները։ Հռոմէական օրէնքը հարկադրում էր կանանց թողնել յղութեան ժամանակ դօտիները, որ նրանք սովորաբար կրում էին, սպառնալով տուգանք վերցնել, մինչև անգամ բանտարկել։ Իսկ ֆրանսիական «enceinte» բառը, այսինքն յղի, նշանակում է «sans ceinture» — առանց զօտի։

ԱՇԽԱՏԱՆՔ ԵՆ ՀԱՆԳՍՏՈՒԹՅՈՒՆ

Յղութեան առաջին շրջանում կնոջանց մեծամասնութիւնը հակումն ունի դէպի հանդստութիւնն ու բունը։ Յղի կանայք ցերեկով ամբողջ ժամերով կամ քնում, կամ նիրհում են։ Այդպիսի զրութիւնը, բացի նրանից, որ վատ տրամադրութեան պատճառ է դառնում, ունի և աւելի լուրջ հետևանք։ այն է՝ շատ անգամ անբաղդ ծնունդ։ Այդ պատճառով յղի կինը պէտք է կատարէ իր սովորական, սակայն ոչ ծանր ընտանեկան պարտականութիւնները։

Շատ օգուտկար է նոյնպէս ամեն օր մի փոքր զբօսնել, մանաւանդ մեր կանանց համար, որոնց մեծամասնութիւնը դեռ ևս փակ կեանք է վարում։ Բայց միևնոյն ժամանակ յղի կանայք պէտք է խուսափեն արագ ման դալուց, պարելուց, վազելուց, թռչելուց և այլ ծանր շարժումներից։ Աշխարհիկ կանայք պէտք է հրաժարուեն աղմկալի բաւականութիւններից, խնճոյրներից, պարահանդէսներից, թատրոններից, մի խօսքով՝ այն ամենից, ինչ որ ստիպում է գիշերը ցերեկ դարձնել, իսկ ցերեկը՝ գիշեր։ Յանուն մայրական դպրցմունքի՝ յղի կինը պէտք է զոհէ իր հաճոյրներն ու ցանկութիւնները, իր պշրանքը (коретство) և բացառապէս մանկան համար ապրի։

ՄԱԶՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՆ ՄԱՐՈՒՐ ՕՐ

Եթէ մարասիրութիւնը առհասարակ անհրաժեշտ է մարդու առողջութեան համար, աւելի ևս դրա վրայ ուշադրութիւն պէտք է դարձնեն յղի կանայք: Այդ դէպքում առաջին պայմանն է—մարմնի և մանական սեռական գործարանների յաճախ լուսնայլը: Առանալու համար ամենից լաւ է գործածել հոգրած և մինչև 14°—15° սառեցրած ջուր և խոնաւածութիւն (гигроскопический) բամբակ: Այն դէպքերում, երբ սեռական գործարաններում տաքութիւն և քոր է զգացվում, որ յղի կանանց մէջ շատ է պատահում, հարկաւոր է աւելացնել ամեն մի բաժակ ջրին մի թէյի գդալ բորային թթուաւոր (борная кислота): Բայց առհասարակ այդ դէպքում պէտք է զգուշ լինել և առաջ բռնել խորհուրդը հարցնել: Սրտկեւը համար առհասարակ գործ ևն ածում էսմարխի թասը (крузка):

Փրանսիայում և Անգլիայում համարեա ամեն մի փոքրիշատէ մարասէր կին իր պարտականութիւնն է համարում լուսնալ և սրտկել սեռական գործարանները և էսմարխի թասն ու բլրէն նրա տուալէտի անհրաժեշտութիւնն են կազմում: Ի նրկատի առնելով այն հանգամանքը, որ այդ տեսակէ մարասիրութիւնը ծննդային տենդի առաջն է առնում, մենք կը ցանկայինք, որ մեր մէջ ևս տարածուէր այդ խելացի սովորութիւնը:

Վերջապէս անհրաժեշտ է նոյնպէս միշտ մարդիկ սնեակների օդը: Թէ որքան մեծ նշանակութիւն ունի մարդու օդը մարդու առողջութեան համար, աւելորդ է մինչև անգամ բացատրելը:

ՀՈԳՈՒ ՊԱՆԵՑՈՂՈՒԹԵԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ

Յղի կնոջը հարկաւոր է նաև հոգեկան կատարելալ հանգստութիւն: Այդ պատճառով թէ ամուսինը և թէ շրջապատողները պէտք է չափազանց ուշադիր և ներողամիտ լինեն դէպի յղի կինը: Միւս կողմից էլ յղի կինը պէտք է յաղթէ իր հաճոյքներին (капризы): Նա չպէտք է հիասթափուի, որ տանջվում է: Նա պէտք է հասկանայ, որ այդ տանջանքներից յետոյ նրան սպասում են ուրախութիւն և երջանկութիւն, որովհետև շուտով նա մայր է դառնալու: Յղի կանայք պէտք է խուսափեն ամեն մի սաստիկ յուզմունքից, զայրութից, սարսափից, անչափ ուրախութիւնից, զարմանքից, վախից և այն ամենից, ինչ որ կարող է ցնցել նրանց նեարդային համակարգութիւնը: Յաճախ ուղմի մահուան պատճառը լինում է մօր սաստիկ հոգեկան ցնցումը: Ուրեմն խաղաղ կեանք և հոգեկան հանգստութիւն — ահա այն անհրաժեշտ պայմանները, որոնք հարկաւոր են պտուղի կանոնաւոր զարգացման, յղութեան նորմալ ընթացքի և բարեյաջող ծննդաբերութեան համար: Ամեն մի կին, որ փափագում է առողջ և գեղեցիկ երեխայ ունենալ, պէտք է հե-

տե՛ս այդ կանոններին: Այդ նոյնքան հարկաւոր է մօր համար, որքան և այն արարածի համար, որին աշխարհ բերելու է պատրաստուիմ: Գա՛ն լինի մայր:

Ետ կանայք, մանականդ նրանք, որոնք առաջին անգամ են յղանում, վախենում են ծննդաբերութիւնից, կարծելով որ այդ գործողութիւնը պահանջում է անտանելի տանջանքներ և բժշկի անպայման օգնութիւն: Սակայն նրանք պէտք է միշտ յիշեն, որ ծննդաբերութիւնը հիւանդոտ երեւոյթ է, այլ ֆիզիօլօգիական մի գործողութիւն, որ մեծ մասամբ բարեյաջող է վերջանում:

Մինչև այժմ մենք խօսում էինք ընդհանրապէս յղի կանանց պահեցողութեան մասին և գլխաւորապէս մինչև յղութեան վերջին ամիսները: Այժմ մենք մանրամասն կանգ կ'առնենք այն պատրաստութիւնների վրայ, որոնք վերաբերում են յաջող ծննդաբերութեանը, ծննդաբերութեան յաջորդ շրջանին և ապագայ երեխայի բնական կերպով կերակրելուն: Այդ պատրաստութիւնները բաւականին մեծ նշանակութիւն ունեն, որովհետև նրանցից է կախուած ծննդկանի և երեխայի առողջութիւնը: Ամենից առաջ յղի կինը պէտք է հարցնէ իրան, կարո՞ղ է արդեօք ինքը կերակրել երեխային:

Մեր եսպէ՛ր կեանքում մենք հանդիպում ենք մայրերի, որոնք հրաժարվում են երեխաներին կերակրելուց, որպէսզի չզրկուեն միջանի տեսակ ուտելիքներից, զանազան բաւականութիւններից, զբոսարձութիւններից և այլն: Եթէ մայրը չնայելով այն

առաւելութիւններին, որ բնութիւնը պարգևել է երեխային կերակրելու համար, հրաժարվում է իր բնական պարտականութիւնից, նա արժանի է «մայր» անունը կրելու: Յունաց պատմաբան Պլուտարքոսն ասում է. «Բնութիւնը ինքը ցոյց է տալիս, որ մայրերը պէտք է կերակրեն նրանց, որոնց ծնում են: Իգուր չէ, որ նա կաթ է տուել այն կենդանիներին, որոնք ծնում են: Կերակրելու չնորհիւ մօր սէրը դէպի իր փոքրիկը մեծանում է»:

Բարեբաղդաբար, մեզանում այդպիսի մայրերի թիւը չնչին է: Ուրիշ բան է, եթէ մայրը հրաժարվում է կերակրել երեխային զանազան յարգելի պատճառներից գրգռած: Այն է՝ 1) Եթէ մայրը չպէտք է կերակրէ երեխային, որ չվնասէ իր և երեխայի առողջութեանը. 2) Ի՞նչպիսի պայմաններ են հարկաւոր, որ մօր կաթը օգտաւէտ լինի երեխայի համար: Բժշկի գործն է վճռել, թէ զարգացել են արդեօք կնոջ ծծերը այնքան, որ կարողանան երեխային բաւական կաթ տալ և արդեօք կաթի յատկութիւնը բաւականութիւն տալիս է երեխայի սնունդի բնական պահանջներին:

Կան կանայք, որոնց յղութիւնը կանոնաւոր է անցնում, սակայն նրանց ծծերը մնում են բոլորովին անզարգացած և անպէտք կերակրելու համար: Թոյլ, սակաւարիւն, ներվային կանայք, որոնք տրամադրուած են դէպի թորախտը, ցնցումները, մաշող հիւանդութիւնները և գեղձերի քառոյցը, որոնք տանջվում են հնացած սիֆիլիսով, յարատե յօղա-

ցաւով, ընկնաւորութիւնով և արիւնհոսութիւններով, որոնք չափից դուրս զգայուն են ևայլն, վերջապէս որոնց վրայ բարդուած են որոշ հասարակական պարտականութիւններ, բոլոր այդ կանայք չպէտք է իրանք կերակրեն երեխաներին, որովհետև դրանով նրանք միայն կը վնասեն թէ իրանց և թէ երեխաների առողջութեանը *):

Ընդհակառակը՝ այն կանայք, որոնք բոլորովին առողջ են, խաղաղ բնաւորութիւն ունեն, որոնց ծծերը զարգացած են, կեանքի պայմանները արգելք չեն հանդիսանում, երեխաներին կերակրելը պէտք է համարեն իրանց սուրբ պարտականութիւնը։ Միմիայն մօր կաթն է ներկայացնում երեխայի համար իսկապէս բնական և նպատակայարմար կերակուր։ Այդ պատճառով երբ մայրը առանց յուրջ պատճառների հրաժարւում է իր երեխային կերակրելուց, նա մեղանշում է և յաճախ երեխայի հիւանդութեան և մահուան պատճառ դառնում։

Մենք այժմս կը տեսնենք, որ մօր հրաժարուելը երեխային կերակրելուց, անսլատիժ չի անցնում

*) Վերջին տարիները բժիշկները, մանաւանդ Ֆրանսիայում, աշխատում են որքան կարելի է սահմանափակել այն պայմանները, որոնք մինչև այժմս արգելք են հանդիսանում մօր կերակրելուն. նրանք պնդում են, որ մինչև անգամ թօքախոտ մայրը պէտք է ինքը կերակրէ երեխային։ Թէ որքան ճիշտ է այդ կարծիքը, դեռևս դժուար է ասել։

և մօր համար։ Երբ կատարւում է սաղմնառութիւնը, դաշտանը, ինչպէս յայտնի է, ընդհատւում է, իսկ այն արիւնը, որ մինչ այդ դուրս էր հոսում, այժմս մնում է մօր օրգանիզմում՝ նրա արգանդում զարգացող սաղմի սնունդի համար։ Երեխայի ծնունդից յետոյ այդ արիւնը ուղղւում է դէպի ծծերը, որտեղ նրանից պատրաստւում է կաթ։ Այդպիսով յղութիւնից յետոյ սկսում են գործել կաթնագեղձերը։ Արդանդը և միւս սեռական մասերը այժմս պէտք է հանգստանան և ստանան իրանց առաջուայ ոյժն ու ամբողջութիւնը, որպէսզի պատրաստուեն նոր դաշտանի և միւնոյն ժամանակ նոր սաղմնառութեան համար։ Ի՞նչպէս և ի՞նչ նպատակով կարելի է խախտել բնութեան այդ օրէնքը. ի՞նչ հետեանք կարող է ունենալ կանանց ցանկութիւնը՝ ծննդաբերութիւնից յետոյ բռնի խափանել արեան մակընթացութիւնը դէպի ծծերը և այդպիսով զրկել երեխային նրա ամենարեւական կերակրից։ Վերջապէս կարող է արդեօք այդ տեսակ վարմունքը անպատիժ մնալ մօր առողջութեան համար։ Ոչ երբէք։ Եթէ պատահում էլ են այդ տեսակ դէպքեր, յամենայն դէպս՝ դրանք չափից դուրս հազուադէպ երևոյթներ են։ Բայց լինում են և այնպիսի դէպքեր, երբ մայրը մեծ ուրախութեամբ կը կերակրէր իր երեխային, եթէ դրան արգելք չլինէին նրա անպատրաստ ծծերը։ Այդ պատահում է մանաւանդ առաջին ծննդաբերութիւնից յետոյ։ Այդ պատճառով ամեն մի կին, որ պատրաստւում է ինքը կերակրել երե-

խային, պէտք է պատրաստէ իր ծծերն այնպէս, որ երեսման ազատ կարողանայ ծծել: Ահա թէ կինը ինչպէս պէտք է պատրաստէ իր ծծերը: Յղութեան վերջին ամիսները կինը պէտք է արձակ չորեր հագնի, որպէսզի դրանով չխանգարէ ծծերի և պտուկների պարզացմանը: Այդ անհրաժեշտ է այն պատճառով, որ արդէն 6-րդ ամսից կաթնագեղձերը սկսում են պատրաստուել կաթ արտադրելու: Այդ ժամանակ եթէ ծծերը սեղմուի, նրանցից կաթ դուրս կը գայ: Եթէ յղի կինը նեղ չորեր հագնելով, խանգարում է կաթնագեղձերի բնական զարգացմանը, կամ եթէ նա մրսեցնում է նրանց, այն ժամանակ ծննդաբերութիւնից շատ առաջ արիւնը կանգ է առնում գեղձերում: Փոքր առ փոքր կանգ առած արիւնը սկսում է ճնշել ծծերը, որոնք ամբողջում են և սկսում են ցաւել: Յայտնի բան է, որ այդ դէպքում մտածել անգամ չի կարելի երեսմային կերակրել: Վերջինը սովորաբար ինքն էլ հրաժարվում է ծծել մօր կաթը: Անհրաժեշտ է այնպէս պատրաստել ծծի պտուկները, որ երեսման ազատ կարողանայ ծծել: Եթէ, օրին, նրանք շատ խոր են նստած, կամ թէ շատ փոքր են, հարկաւոր է աստիճանաբար դուրս քաշել ծծակով, բերանով, կամ նոյնիսկ մատներով: Եթէ ծծի պտուկները չափից դուրս փափուկ և զգայուն են, հարկաւոր է ամեն օր մի փոքր արագ, կամ կարմիր գինի քսել, որպէսզի նրանք կոշտանան: Եթէ պտուկները չափից դուրս ամուր են, որ առհասարակ սակաւ է պատահում,

հարկաւոր է փափկացնել խողի իւզը կողկրէմ կամ վաղելին քսելով: Վերջապէս ծծերի պտուկները պէտք է անալոյման մարուր լինեն: Որքան աւելի է մօտենում յղութեան վերջը, այնքան աւելի պէտք է կինը երկիւղ կրէ աղմկալի բաւականութիւններից և ազդու տպաւորութիւններից, այնքան աւելի զգոյշ պէտք է լինի իր սովորութիւնների մէջ: Հոգեկան հանգստութիւնը առաջին պայմանն է յղի կնոջ համար: Սակայն զգման ուժը մալմբոյ Յղութեան երկրորդ շրջանում ամուսինները պէտք է բոլորովին հրաժարուն սեռական յարաբերութիւններից: Մանաւանդ այդ ժամանակ հարկաւոր է ուշադրութիւն դարձնել յղի կանանց մարսողութեան վրայ: Ստամոքսի ամենաշնչին խանգարումը չափից դուրս վտանգաւոր է թէ մօր և թէ սաղմի համար: Նոյնչափ վտանգաւոր են ստտիկ տըխութիւնը կամ ուրախութիւնը, երկիւղը, յանկարծակի սարսափը, բարկութիւնը, ատելութիւնը և այլն: Այդ տեսակ գրոթեան մէջ կանայք յաճախ են թարկվում ևն բազմաթիւ վտանգների, որոնցից ամենագլխաւորներն են արիւնհոսութիւն արդանդից և վիժումն:

Վ ի Ժ Ո Ւ Մ Ն

Վիժումն, ինչպէս յայտնի է, պտղի ժամանակից առաջ արգանդից դուրս գալն է,— մօտաւորապէս մինչև 28-րդ շաբաթը: Դրա պատճառները շա-

փից դուրս բաղձաթիւ են և կայանում են մասամբ մօր, մասամբ սաղմի հիւանդութիւնների, նոյնպէս և վերջինի ալլանդակութիւնների մէջ: Առանձին ուշադրութեան արժանի է սիֆիլիսը (վատ ցաւը), որովհետեւ ամենից՝ յաճախ նա է առաջացնում վիժումը:

Համեմատաբար յաճախ վիժումն առաջացնում են արգանդի յարատեւ հիւանդութիւնները: Բոլոր հոգեկան ցնցումները՝ ուրասութիւնն ու վիշտը, խանդի և զայրոյթի դիպուածները, յանկարծակի երկիւղը, դարմանքը կային, նոյնպէս կարող են երբեմն վիժումն առաջացնել: Վիժումն սկսվում է առհասարակ արիւնհոսութիւնից: Եթէ այդ արիւնհոսութիւնը չնչին է, դեռևս յոյս կայ վիժման առաջն առնելու, ընդհակառակը եթէ արիւնհոսութիւնը առատ է լինում, այդ դիպքում համարեա միշտ վիժումն անխուսափելի է:

Վիժումը մի այնպիսի գործողութիւն է, որ տղահանջում է բժշկի անսլոյսման օգնութիւն, որովհետեւ կինը առատ արիւնհոսութիւնից կարող է բոլորովին ուժասպառուել: Բացի դրանից նա կարող է և վարակուել:

ԳԼՈՒԽ XV

ԾՆՆՆԴԱՐԵՐՈՒԹԻՒՆ

Ծննդաբերութիւնը յղութեան որոշ ֆիզիօլօգիական օրէնքների բնական հետեանքն է, առանց որի անկարելի է մտածել մարդկութեան գոյութեան մասին: Անհրաժեշտ ենք համարում այստեղ համառօտակի յիշատակել միքանի շեղումներ բնական յղութիւնից, որպէսզի երիտասարդ կանայք կարողանան զանազանել առողջ դրութիւնը հիւանդութիւնից: Դա աւելի ևս անհրաժեշտ է այն պատճառով, որ յղութեան ժամանակ հիւանդին աւելի շուտ օգնութիւն է հարկաւոր, քան ուրիշ գէպքերում: Երբէք չպէտք է անուշադիր թողնել հետեւալ հիւանդոտ արտայայտութիւնները. երկարատեւ փորացաւը, արիւնհոսութիւնը արգանդից, փորլուծութիւնը, մանաւանդ տարափոխիկ հիւանդութիւնների ժամանակ, փորկապութիւնը, միզարգելքը, միզահոսութեան պակասելը, դեղնախտը, սաստիկ հազը, տենդը ևայլն: Այդ բոլորի վրայ յղի կանայք պէտք է լուրջ ուշադրութիւն դարձնեն և խիոյն դիմեն բժշկի օգնութեան:

Բնական յղութիւնը մեծ մասամբ տեղում է ոչ պակաս քան 265 օր և ոչ աւելի 300 օր: Ուրեմն միջին թուով 280 օր կամ 40 շաբաթ: Նշտութեամբ ասել, արդիօք քանի շաբաթ, կամ քանի օր է անցել, երբ կինը յղացել է, նոյնպէս երբ է լինելու ծննդաբերութիւնը— անկարելի է: Այլ միայն մօտաւորապէս կարելի է ասել: Ամենահմուտ բժիշկն անգամ կարող է 1—2 շաբաթով սխալուել: Որովհետեւ ամեն մի յղի կնոջ համար չափազանց հետաքրքիր է իմանալ, երբ է նա աղատուելու, որպէսզի վաղօրօք կարողանայ բոլոր պատրաստութիւնները տեսնել, մենք այստեղ ցոյց կը տանք մի քանի նշաններ, որոնց միջոցով նա կարող է մօտաւորապէս որոշել ծննդաբերութեան ժամանակը:

Այդ նշաններն են.

1) Սաղմնառութեան ժամանակը: Երամբ մտաբանելով, որ սաղմնառութեան ժամանակը կը լինի մօտ 18—20-րդ շաբաթում, այնպէս որ հաշուելով բնական յղութեան ժամանակը 40 շաբաթ, կարելի է ասել, թէ ծննդաբերութիւնը, սկսած առաջին շաբաթումնէն, 20—22 շաբաթ յետոյ կը լինի: Յայտնի բան է այդ հրեք հաշիւները աւելի ստոյգ են լինում այն ժամանակ, երբ դրանք միաժամանակ են տեղի ունենում, մանաւանդ վերջին երկուսը: Վերջապէս կարելի է դիմել հմուտ բժշկի կամ մանկաբարձուհու հետազօտութեանը: Բայց նորից կրկնում ենք, որ բոլոր այդ որոշումները միմիայն մօտաւորապէս են: Այսպէս թէ այնպէս՝ 9 ամսից յետոյ մօր արդանդից դուրս է գալիս սաղմը իր թաղանթներով և ընկերքով: Այժմ անհրաժեշտ է մի քանի պատ-

կանոնաւոր է եղել: Դրա համար հարկաւոր է գրել կամ միտը պահել այն օրը, երբ վերջին անգամ սկսուեց դաշտանը և քանի օր տևեց: Այդ օրից հարկաւոր է հաշուել 3 ամիս յետ և աւելացնել այնքան օր, որքան տեղի է դաշտանը: Ստացուած ամիսն ու թիւը ցոյց կը տան մօտաւորապէս ծննդաբերութեան ժամանակը: Կասկածելի, անկանոն և նուազ դաշտանը չալէտը է հաշուի առնուի, թէև նա յաճախ երեւում է և յղութեան առաջին ամիսներում: Բայց եթէ դաշտանը միշտ անկանոն է եղել յղութիւնից առաջ, կամ եթէ յղի կինը չի յիշում այն օրը, երբ վերջին անգամ սկսուեց դաշտանը, ծննդաբերութեան ժամանակը որոշելու միակ միջոցը սաղմի առաջին թոյլ շաբաթումն է: Այդ շաբաթումնէն առհասարակ սկսվում են յղութեան 18—20-րդ շաբաթում, այնպէս որ հաշուելով բնական յղութեան ժամանակը 40 շաբաթ, կարելի է ասել, թէ ծննդաբերութիւնը, սկսած առաջին շաբաթումնէն, 20—22 շաբաթ յետոյ կը լինի: Յայտնի բան է այդ հրեք հաշիւները աւելի ստոյգ են լինում այն ժամանակ, երբ դրանք միաժամանակ են տեղի ունենում, մանաւանդ վերջին երկուսը: Վերջապէս կարելի է դիմել հմուտ բժշկի կամ մանկաբարձուհու հետազօտութեանը: Բայց նորից կրկնում ենք, որ բոլոր այդ որոշումները միմիայն մօտաւորապէս են: Այսպէս թէ այնպէս՝ 9 ամսից յետոյ մօր արդանդից դուրս է գալիս սաղմը իր թաղանթներով և ընկերքով: Այժմ անհրաժեշտ է մի քանի պատ-

րաստութիւններ եւ տեսնել, որոնք վերաբերում են ծննդաբերութեանը:

Ծննդկանի սենեակը ըստ կարելոյն պէտք է արձակ, բարձր եւ լոյս լինի. սենեակի տաքութիւնը 15° — 16° -ից չպէտք է բարձր լինի: Այդ բոլորը անհրաժեշտ է ոչ միայն մօր, այլեւ սաղմի առողջութեան համար:

Հրաւիրուած մանկաբարձուհին, համոզուելով, որ ծննդաբերութիւնը մօտ է, ամենից առաջ պէտք է պատրաստէ այն ամենը, ինչ որ հարկաւոր է ծննդաբերութեան ժամանակ. տաք եւ սառը ջուր, չարսաւներ եւ սրբիչներ, մոմլաթ (клеенка)՝ ներքնակը պաշտպանելու համար, ծննդկանի եւ նորածնի համար սպիտակեղէն կայլն:

Յղութեան վերջին շորս չարաթը արգանդը, որ մինչ այդ բարձր էր կանգնած, բաւականին իջնում է. կանանցից շատերի երեսի գծագրութիւնը նկատելի կերպով փոխվում է, այնպէս որ դրանով միայն կարելի է բաւականին ճիշտ գուշակել ծննդաբերութեան մօտենալը: Արգանդի այդ տեսակ դիրքի բնական հետեանքն է կոնքի խորշում գտնուող գործարանների, այն է՝ միզապարկի եւ վերջաղիքի ճնշումը: Ահա թէ ինչու այդ ժամանակ յղի կանայք առհասարակ շուտ-շուտ ու քիչ քանակութեամբ են միզում եւ փորկապութիւն են ունենում: Բայց այդ բոլորը ծննդաբերութեան միայն կանխագուշակներն են: Ամենամօտ նշանը, որի շնորհիւ կարելի է ասել, թէ ծննդաբերութիւնն սկսվում է,—

երկունքն է, այսինքն պարբերաբար կրկնուող ցաւը, որ առաջանում է արգանդի կծկումներից եւ ամեն անգամ տևում է մօտ մի րոպէ:

Երկունքի այդ պարբերականութիւնը ծննդաբերութեան զանազան շրջաններում միատեսակ չի լինում: Սկզբում երկունքները թոյլ են եւ լինում են մօտաւորապէս ամեն մի 10 ր. յետոյ. բայց շուտով, սաղմի դուրս գալու ժամանակ, սկսվում են արգանդի աւելի սաստիկ կծկումները ամեն 2—3 ր. յետոյ, որոնց ժամանակ լայնանում է նրա վիզը (քերանը): Նա շարունակվում է 8—12 ժամ եւ աւելի: Վերջապէս, երեխայի ծնունդուց յետոյ երկունքը դադարում է եւ նորից $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ ժամից յետոյ սկսվում են մինչեւ ընկերքի եւ սաղմի թաղանթների դուրս գալը (ծնունդը), որ տևում է $\frac{1}{2}$ —2 ժամ: Սաղմի թաղանթները սաղմաջրի հետ մտնում են լայնացած արգանդավիզը, որտեղ թաղանթները տրաքվում են եւ սաղմաջրի մի մասը դուրս է թափվում, որից յետոյ ծնվում է երեխան:

Այդ ժամանակ ծննդկանը գործ է դնում իր մեկանների, գլխաւորապէս որովայնի եւ ստոծանի (диафрагма) մկանների բոլոր ոյժը: Նա սաստիկ յոգնում եւ բրտնում է. $\frac{1}{2}$ —2 ժամից յետոյ հետըհետէ կծկուող արգանդից դուրս է դալիս ընկերքը թաղանթների եւ սղորտի հետ: Նրանով վերջանում է ծննդաբերութիւնը: Թէև ծննդաբերութիւնը ֆիզիոլօգիական գործողութիւն է, բայց եւ այնպէս երբեմն նա կարող է վտանգաւոր լինել թէ մօր եւ թէ

երեխայի համար, այդ պատճառով նպատակայարմար կը լինէր, եթէ ծննդաբերութեան ժամանակ ներկայ լինէր այդ գործին հմուտ անձնուորութիւն:

Երբոր ծննդաբերութիւնը վերջանում է, հարկաւոր է երեխային աղատել պորտից և ընկերքից: Դրա համար կտրում են պորտը: Յայտնի պրօֆ. Ահլֆելդը խորհուրդ է տալիս այսպէս կտրել: Պորտը պէտք է պինդ կապել երկու տեղից 8 սանտիմետր (3—4 մատ) հեռաւորութեամբ և նրանց մէջ տեղից կտրել: $\frac{1}{2}$ —1 ժամ անցնելուց յետոյ հարկաւոր է մէկ անդամ ևս կապել որպէսզի արինահոսութեան առաջն առնուի: Երկրորդ անգամ պորտը հարկաւոր է կապել 1—1 $\frac{1}{2}$ սանտիմետր (մէկ մատ) հեռաւորութեամբ և կտրել: Իսկ կտրած ծայրը ալկոհօլով լուանալ և ապա խոնաւածուծ (гидрокопический) բամբակով կապել: Աւելի լաւ է պորտը կտրել այնժամանակ, երբ երեխան սկսում է բարձրը բղաւել: Առհասարակ մինչ այդ 1—2 րոպէ է անցնում: Սպասել դրա համար դարկողութեան (пудсація) դադարելուն, ինչպէս ասում են միբանիսը, բոլորովին միաբ չունի, որովհետեւ այդ դէպքում ստիպուած կը լինէինք հրեմն շատ երկար սպասել:

Պորտը կտրելուց յետոյ երեխային մէկ կողմ են դնում, որովհետեւ ծննդաբերութիւնից յետոյ $\frac{1}{2}$ ժամաչափ մանկաբարձուհու կամ բժշկի բոլոր ուշադրութիւնը պէտք է դարձրած լինի դէպի ծննդականը, որպէսզի իր ժամանակին նկատուի երևացած

անիւրահոսութիւնը և նրա առաջն առնուի: Դրանից յետոյ հարկաւոր է լուանալ ծննդական սեռական գործարանները և ապա հանգիստ թողնել քնելու: Հիմա նորից վերադառնանք դէպի նորածինը:

Երբ երեխայի պորտը կտրում են, հարկաւոր է այնուհետեւ նրան վաննա դնել և լողացնել: Վաննայի ջրի տաքութիւնը պէտք է երեխայի մարմնի տաքութիւնից պակաս լինի, այն է՝ 27°—28° Բէօմլերի (33—35 Ցէլսի), և ոչ աւելի քան 29°: Սակայն նորածնի մարմինը միայն տաք ջրով չի կարելի մաքրել. դրա համար երեխայի ամբողջ մարմնին քսում են պրովանսայի իւղ, վազելին, կամ մի ուրիշ տեսակ իւղ և ապա լուանում: Շատ տեղերում սոփորութիւն կայ առաջին անգամ ձուի դեղնուցով լուանալ երեխայի մարմինը, որ նոյնպէս շատ լաւ է: Երեսն ու աչքերը պէտք է լուանալ առանձին սպունդով կամ աւելի լաւ է թանձիֆով (марла) բոլորովին մաքուր ջրով:

Առանձին ուշադրութեան արժանի են երեխայի աչքերը: Չափից դուրս զգոյշ պէտք է լինել, որպէսզի վաննայի կեղտոտ ջուրը չլցուի երեխայի աչքերը, որովհետեւ այդ դէպքում կարող է աչքերի բորբոքումն առաջ գալ:

Աչքերի ցաւը առաջ է գալիս մօր սեռական գործարաններից դուրս թորող հեղանիւթի վարակումից, եթէ այդ հեղանիւթը սուսուհակի հետեւանք է: Հազարաւոր կոյրերի գոնէ մէկ հինգերորդ

նանց հարկաւոր է հէնց առաջին օրերից սննդաւոր
կերակուր տալ: Այդ դէպքում շատ օգտաւէտ է մը-
սաջուրը ձուի դեղնուցի հետ, հում ձու և կաթնայ-
ին ձուածիկ: Համաձայն ընդունուած սովորութեան,
ծննդկանը պէտք է անկողնում միայն ոչ պակաս քան
9 օր: Հակառակ դէպքում կարող են արգանդի ան-
կանոն դասաւորութիւն և զանազան հիւանդութիւն-
ներ առաջ գալ: Այդ ժամանակ արգանդը դեռևս շատ
մեծ և ծանր է լինում, իսկ նրա կապերը թուլա-
ցած, այնպէս որ շատ հեշտ կարող է նա իր տեղը
փոխել—ծնունդ այս կամ այն կողմը: Առաջին երեք
օրը ծննդկանի համար ամենաշարմար դրութիւնը—
քամակի վրայ պառկելն է: Չորրորդ օրից նա կա-
րող է զգուշութեամբ այս կամ այն կողմը դառնալ,
մինչև անգամ մի քիչ բարձր պառկել:
Ծննդկանի սենեակի օդը պէտք է շուտ-շուտ
մարդիւ: Առաջին անգամ անկողնուց բաւական է 1 ժամ
վեր կենալ: Թողնելով անկողնու, ծննդկանը կարող
է հետզհետէ թիթի գործեր անել, բայց սովորական
աշխատանքներին կարելի է վերադառնալ միմիայն
6 շաբաթից յետոյ:
Ընկերքը դուրս գալուց յետոյ արդանդում վէր-
րի նման բան է գոյանում, որից ծննդաբերութեան
առաջին օրերը դուրս է թորում արիւն և արիւնա-
խառն հեղուկ: Այդ վէրքը մի քանի շաբաթից յե-
տոյ լաւանում է, իսկ արիւնահոսութիւնն ընդհատ-
ւում: Սակայն դրա փոխարէն սկսվում է յորձանիւ-

թի հոսումն, որ բաւական երկար է տևում: Եթէ
մայրը ինքն է կերակրում երեխային, այդ դէպքում
յորձանիւթի հոսումն առհասարակ 3—4 շաբաթ է
տևում, եթէ ոչ—աւելի շատ:
Մինչև յորձանիւթի անհետանալը պէտք է ա-
մենայն ուշադրութեամբ լուսնալ արտաբերին սեռա-
կան գործարանները: Ծննդաբերութեան ժամանակ
երբեմն պատուվում է շէքը, որ խիղջն պէտք է կա-
րել տալ բժշկին՝ խուսափելու համար անախորժ հե-
տեանքներից:
Ծննդկանին ամենից առաջ հանգստութիւն է
հարկաւոր. նա պէտք է խոյս տայ այն ամենից,
ինչ որ կարող է բարկացնել, վշտացնել իրան:
Մինչդեռ ծննդաբերութիւնից յետոյ կնոջ սեռա-
կան գործարանները հետզհետէ իրանց առաջուայ ձևն
են ընդունում, ծծերը ընդհակառակը չօտուով սկսում
են աւելի լցուել և կաթ տալ: Ծննդաբերութիւնից
յետոյ դեռևս մի քանի օր ծծերից դուրս է գալիս
պինդ դեղնադոյն դալ, նորածնի համար այդ շատ
օգտաւէտ է, որովհետև նա լուծողութիւն է առաջա-
ցնում և այդպիսով մաքրում նրա աղիքները: Շատ
տեղերում դեռևս նախապաշարմունք կայ, թէ ծը-
ննդկանը չպէտք է տանից դուրս գայ 6 շաբաթի
շալի: Ամառը տաք և լաւ եղանակի շնորհիւ կարե-
լի է և երեք շաբաթից յետոյ դուրս գալ. բայց
տարուայ միւս շրջաններում, երբ եղանակը փոփո-
խական է լինում, աւելի լաւ է հետեւել ընդունուած
սովորութեան, որ պէսզի ծննդկանը ազատ մնայ

մրսելուց, ապա և հիւանդանալուց: Առհասարակ կլինը ծննդաբերութեան յաջորդ շրջանում աւելի է տրամադրուած դէպի հիւանդութիւնները: Մանաւանդ հեշտ են ենթարկւում հիւանդութեան՝ ձուարանները, ընդերասպաւն ու ծծերը: Այդ պատճառով ծըննդկանը այդ շրջանում պէտք է առանձին ուշադրութիւն դարձնէ իր վրայ, որովհետեւ նրա թեթեւամիտ վերաբերմունքը, մանաւանդ անկողնուց վաղ վեր կենալն ու մրսելը, կարող է շատ վնասակար լինել նրա համար:

Կերակրող մայր: Եթէ մայրը լինին է ծիծ տալիս երեխային, նա պէտք է ամենից առաջ միտը պահէ, որ իր գլխաւոր հոգսը—երեխան պիտի լինի:

Շատ բաներում նա պիտք է իրան զրկէ: Մեծ նշանակութիւն ունի մօր հոգեկան տրամադրութիւնը, որից որոշ չափով կախուած է կաթի քանակութիւնն ու նրա յատկութիւնը: Ծծի երեխայի առողջութիւնը համարեա կախուած է մօր կաթի յատկութիւնից: Ծիծ տուող մայրը անժամանակ միայն կ'ունենայ լաւ կաթ, երբ նա չի ծանրաբեռնիլ իր սմատմօքսը ծանր, դժուարամարս կերակուրներով, երբ նա չափաւոր կը լինի ուտելում և խմելում. բացի դրանից երբ նա չի տխրի անգործութեան մէջ, այլ կ'աշխատի, յաճախ կ'օգտուի մարուր օգից, զգուշանալով միևնոյն ժամանակ վատ եղանակից, վերջապէս, երբ նա կը կարգաւորէ քնելու և արթուն մնալու ժամանակը: Ահա այն պայման-

ները, որոնց չնորհիւ առողջ կնոջ կաթը այն յատկութիւնները կ'ունենայ, որոնք անհրաժեշտ են երեխայի կանոնաւոր սնուցման և զարգացման համար: Մօր և երեխայի առողջութեան համար անհրաժեշտ է հանդստութիւն, գոհունակութիւն և ուրախ տրամադրութիւն: Մօր կրքերը և հոգեկան գրգռումները չափից դուրս վնասակար են երեխայի համար: Նեարդային համակարգութեան աղդեցութիւնը կաթի քանակութեան և յատկութեան վրայ—անտարակոյս է: Կնոջ լաւ տրամադրութեան ժամանակ թէ կաթի քանակութիւնն է շատ լինում և թէ յատկութիւնը բարձր:

Աւելորդ չենք համարում նոյնպէս միջանի խօսք ասել այն փոփոխութիւնների մասին, որոնց ենթարկւում է կաթը զանազան դեղերի աղդեցութեան տակ: Դիտողութիւնները ցոյց են տալիս, որ մօր ընդունած դեղերը ներգործում են և երեխայի վրայ: Օրին. եթէ մայրը լուծողական է ընդունում, նրա երեխան էլ սկսում է լուծել: Մօր կաթի մէջ կարելի գտնել այս կամ այն դեղի հետքերը: Այդ պատճառով ծիծ տուող մայրը ըստ կարելոյն չափ պէտք է խուսափէ զանազան դեղեր կամ դեղերի յատկութիւն ունեցող կերակուրներ գործածելուց:

ՆՈՐԱԺԻՆ ԵՐԵՄԱՅԻ ԱՌՈՂՋԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆԸ

Երբոր երեխան ծնունդ, նրան, ինչպէս վերև ասացինք, հարկաւոր է խսկոյն լողացնել 27°—28°

վաննայի մէջ։ Առաջին անգամ երեխային լողացնում են սովորականից աւելի երկար, իսկ յետոյ ոչ աւելի, քան 5—10 րոպէ։ Ամեն մի վաննայից յետոյ կարելի չկայ իսկոյն փաթաթել երեխային։ Աւելի լաւ է ծածկել նրան փաթ շորերով և միքանի րոպէ թողնել նրան, որ նա ազատ շարժէ ձեռներն ու ոտները։ Առաջին երկու շաբաթը երեխային հարկաւոր է օրը երկու անգամ լողացնել, յետոյ մինչև 6-րդ շաբաթը կարելի է օրը մէկ անգամ, մինչև 5—6 ամսական հասակը շաբաթը 2—3 անգամ։ Աւելին կարող է վնասակար լինել, որովհետեւ երեխաները դրանից քրտնախաչ են լինում։ Առանձին ուշադրութեան արժանի է գլխի կաշու մաքրութիւնը։ Եթէ երեխայի գլուխը սպառնում չլուացուի յաճախ, նրա վրայ թեփաւոր ցեխադոյն փառ կը գոյանայ։ Այդ փառը մազերի ազատ աճելուն և կաշու գոլորշիացման արգելք է հանդիսանում, որից վերջիվերջոյ գլխի վնասարեւր ցան (сѣпѣ) է առաջանում։ Այդ պատճառով պէտք է աշխատել որքան կարելի է շուտ մաքրել այդ փառը։ Դրա համար հարկաւոր է լուանալուց առաջ երեխայի գլխին սրտովանայի իւր, գլիցերին, կարագ կամ ձուի դեղնուց քսել, քսած տեղը քաթանի կտորներով ծածկել և ապա մէկ ժամից յետոյ օճառով լուանալ։

Այժմ տեսնենք՝ ինչպիսի հազուատը աւելի նշնաւատակայարմար է երեխայի համար։

Հազուատի դրսաւոր նշանակը — ցրտից սղաշտպանելն է։ Մինչդեռ բնութեան օրէնքներն ու ա-

ռողջ բանականութիւնը թեւագրում են մեզ, որ երեխայի բոլոր անդամներին շարժողութեանը պէտք է լիակատար ազատութիւն տալ, չառ մայրեր դանազան փաթթոցներով զրկում են երեխային ազատ շարժումներից։ Երկար ժամանակ ամեն տեղ տարածուած էր այդ վնասակար սովորութիւնը, որի շնորհիւ երեխային անդդաւրաւ բարուրում էին փաթթոցներով, այնպէս որ նա չէր կարողանում շարժել իր ոչ մի անդամը։ Երեխայի միջանկրագոր մարման վրա բարեբաղդաբար այդ բարբարոսական սովորութիւնը վերջին ժամանակներս քոլորովին մոռացութեան է տրուած։ Բայց, աւանդ, այդ վերաբերում է միմիայն արեւմտեան Եւրոպային, իսկ մեզ մօտ և ամբողջ Ռուսաստանում այդ սովորութիւնը դեռևս իր բոլոր ոյժն ունի։ Այժմ բոլորը համազուել են, թէ սրբան վնասակար է այդ սովորութիւնը։ Արդեօք ժամանակ չէ, որ մեր մայրերն էլ թողնեն այդ հին սովորութիւնը։ Երեխայի միայն արտաքին տեսքը բաւական է, որ հասկանանք, թէ ինչպիսի բաւականութիւն է սղաշտառում նրան այդ ազատութիւնը և ինչպէս օգտաւէտ է այդ նրա համար։ Մինչև անգամ քնած ժամանակ չպէտք է զրկել երեխային այդ ազատութիւնից։ Նրա թման և դարգացման համար անհրաժեշտ է անդամների շարժողութեան լիակատար ազատութիւնը։ Ծծի երեխայի գլուխը տաք ժամանակ և սենեակում ոչնչով հարկաւոր չէ ծածկել ամի առաջ սկսած դոյր, յղճոյթ վնասում ևն

Չմեռը կարելի է ծածկել զործած չամշկով, որից կաշու գոլորշին ազատ կարող է դուրս գալ: Երկար տարիների փորձը ցոյց է տալիս, որ երբէք չպէտք է երեսային սովորեցնել չափից դուրս վաղ նստել: Իսկ երբ նա ինքը աշխատում է բարձրացնել դուրսը, ապա և մարմինը, պէտք է օգնել նրան: Բոլոր նրա դրուժիչներն (позы) ու շարժումները պէտք է յարմարունեն նրա մկաններին բնական զարգացմանը: Երեսաներին վաղ նստել սովորեցնելու հետեանքը յաճախ լինում է նրանց վրդի և մարմնի (մէջքի) ծռուելը: Աւելի ևս վնասակար է երեսաներին ժամանակից առաջ ոտքի կանգնեցնելն ու ման դալ սովորեցնելը: Երեսային չափէք է ոտքի կանգնեցնել, մինչև որ նա ինքը չարտայայտէ այդ պահանջը, այսինքն մինչև նա չզգայ իր մէջ քառական ոյժ: Այդ առհասարակ 9, 10, 11 ամսական հասակումն է լինում: Իսկ եթէ երեսային բռնի են ոտքի կանգնեցնում և ստիպում ման դալ, դրա հետեանքը լինում է ոտքերի և ողնաշարի ծռուելը:

Շատ վնասակար է նոյնպէս քառակուսի վանդակների, չարժուն կողովների և նստարանների վաղ գործածութիւնը: Մերենայական այդ յարմարեցումները առհասարակ բոլորովին ապարդիւն, մինչև անգամ վնասակար են, որովհետեւ չնորհիւ նրանց, երեսաները չեն կարողանում կարգաւորել մարմնի հաւասարակշռութիւնը: Բացի դրանից՝ նրանք սեղմում են երեսայի կուրծքը, որ նոյնպէս շատ վնա-

սակար է: Ամեն անգամ, երբ երեսան լաց է լինում, չափէք է աշխատել իսկոյն գրկել և ճօճել, որպէսզի նա հանգստանայ: Շատ մայրեր չեն ուզում հասկանալ, որ երեսայի լացը նրա բնական, խօսակցական լեզուն է: Երբ ծնվում է երեսան, նա լաց է լինում: Այդ առաջին լացով կարծես նա իմաց է տալիս շրջապատողներին, որ ինքը ևս այժմեանից ասրելու իրաւունք ունի: Լացով նա արտայայտում է իր բոլոր կարիքները, երբեմն նա լալիս է մարմնամարդութեան համար: Այդ խօսքով լացով նա արտայայտում է բոլոր իր զգացմունքները: Այդ սլատճառով լացը ունի իր յատկանիշները: Երբ երեսան քաղցած է, նա այլ կերպ է լալիս, քան այնժամանակ, երբ նա կեղտոտ կամ թաց բարուրանիքների մէջ է սլառկած, այլ կերպ՝ երբ նա ուրեք է ցաւ է զգում, կամ հիւանդ է: Ամեն մի մայր պէտք է ուշադրութեամբ ուսումնասիրէ իր երեսայի լացի յատկանիշները: Ի հարկէ, երբեմն մայրերը կարող են և սխալուել: Այդ սլատճառով, եթէ երեսան անընդհատ լաց է լինում, այնպէս որ մայրը ոչ մի կերպ չէ կարողանում հանգստացնել նրան, այնժամանակ հարկաւոր է ուշադիր կերպով բնիկ երեսային, այսինքն հանել նրա շորերը և հետադատել մարմնի բոլոր մասերը: Դրա անհրաժեշտութիւնը ցոյց տալու համար, մենք հետեանալ օրինակը կը բերենք:

Մի երեսայ լալիս է եղել ամբողջ զիշերներ ու ցերեկներ, երբ նրան աջ կողքի վրայ էին դնում:

բանից դուրս է եկել, որ նրա կաշու տակը գնդա-
սեղ է խրուած եղել: Եւ իրաւ, մի թէ երեխայի ա-
մեն մի լացը պաւսկամ քաղցի արտայայտութիւն
է: Պէտք է ամենից առաջ քննել, թէ ինչն է նրա
լացի պատճառը: դուրսէ նեղ, սեղմող է չորը, բա-
րդւորանքը կեղտոտուել են եւ կամ մի որեւէ ուրիշ
սխառման կայ: Գոյ միջոցաւ արագօք տոյառ է բան-
ցաւ Մշտական ճօճելը փշացնում է երեխային եւ
Ֆիզիքապէս եւ բարոյապէս, որովհետեւ սաստիկ շար-
ժումները առաջացնում են բնականից աւելի սաս-
տիկ շնչառութիւն, տրամադրում են երեխային դէ-
պի ցրտահարութիւն (մրսողութիւն) եւ հետեւաբար
սովորեցնում են նրան քմահաճ լինել: Այդ տարած-
ուած վնասակար սովորութիւնից խոյս տալու հա-
մար, հարկաւոր է երեխային հէնց առաջին օրերից
սովորեցնել, որ նա քնի առանց ճօճելու—օրօրելու,
եւ գրկած ման ածելու, որ բաւական անհանդստու-
թիւն է պատճառում մօրը: Եթէ երեխան առողջ է,
ոչ մի բան չի ճնշում նրան, բայց եւ այնպէս լաց է
լինում, այդ լացը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ բնական
կարիք, որ միայն նրա ոյժի արտայայտութիւնն է:
Այդ դէպքում պէտք է թողնել երեխային որ իր համար
լայ եւ ոչ թէ հանգստացնել զանազան միջոցներով:
Նա ինքը չուտով կը հանգստանայ եւ կը քնի: Այն
երեխաները, որոնք սովորել են միշտ գրկում նստել,
անտանելի են դառնում մանաւանդ հիւանդ ժամա-
նակ: Ետ կարեւոր հարց է նաեւ այն, թէ երբ կարելի
է երեխային դուրս բերել թարմ օդ ծծելու համար:

Այդ կախուած է ամենից առաջ տարուայ ժամանա-
կից եւ կղանակից: Եթէ երեխան ծնւում է տաք-
ուայ տար ժամանակում, նրան կարելի է լայ եղա-
նակին դուրս բերել ծննդաբերութիւնից 10—12 օր
յետոյ, զգուշանալով միայն խոնավութիւնից եւ ցըր-
տից: Բացի գրանից ման ածելը չպէտք է 1 ժամից
աւելի տևէ: Մեծ զգուշութիւն է պահանջում առա-
ջին անգամ երեխային ձմեռը եւ աշունքը ման ածե-
լու: Տարուայ այդ շրջաններում կարելի դուրս բերել
կրկու ամսականից ոչ պակաս երեխաներին, այն էլ
օրուայ ամենատաք ժամանակը, որպէսզի չմրսեն նը-
րանք: Երբէք չպէտք է ծայրայեղութիւնների դիմել,
ինչպէս անում են շատերը: Եւ սեպտեմբերի 15-ը
Օր. մայրերից միւրանիսը շատ սակաւ են դուրս
բերում երեխաներին, միւսները ընդհակառակը՝ շատ
յաճախ: Առաջինները չափից դուրս վախենում են
մրսեցնել նրանց, իսկ միւսները դրա ընդհակառակ
ուզում են սովորեցնել ցրտի, մոռանալով, որ այդ
բանին կարելի է համեմել միմիայն հետևողաբար եւ
ոչ թէ միանգամից: 2 պէտք է մոռանալ, որ երեխան
ցրտի չի դիմանում. մինչև անգամ մէկ տարեկան
հասակում նրան կարելի է դուրս բերել այն ժամա-
նակ, երբ—2° (Բ.) պակաս չէ, այն էլ միայն 1/2
ժամով եւ երբ բամի չկայ: 3—6 տ. երեխաներին
չի կարելի դուրս թողնել, եթէ—5° (Բ.) ցածր է:
Ձանազան տեսակ օրօրոցներ գործածելը պէտք է,
որքան կարելի է, սահմանափակել, որովհետեւ թէ
ուժեղ, թէ արագ օրօրելը միանգամայն վնասակար

ԳԼՈՒԽ VI

ԵՐԵՆԱՅԻՆ ԿԵՐԱԿՐԵԼՆԸ

Ամենից լաւն այն է, որ մայրը ինքը ծիծ տայ իր երեխային. այդ այժմս յայտնի է ամեն մի կնոջ։ Ամենալաւ սնունդը երեխայի համար իր մօր կաթնն է։ Հոգատարութիւնը երեխայի վրայ՝ նրա կեանքի առաջին շաբաթներում կազմում է դաստիարակութեան հիմքը։ Երեխայի սնունդը միմիայն ստամոքսի հարց չէ, այլ չափազանց կարեւոր կրթական նըշանակութիւն ունի։ Սովորութիւնը—կրթութիւնն է։ Կեանքի առաջին շաբաթներում սովորութիւնը չի կարելի բաժանել սնունդից։ Այդ պատճառով խիստ կարգապահութիւնը սնունդի մէջ վճռողական նշանակութիւն ունի երեխայի յաջող ֆիզիքական և հոգեկան զարգացման համար։

Եթէ երեխան առողջ է, իսկ մօր կաթը բաւական, միքանի օրուայ կամ ամենաշատը՝ միքանի շաբաթուայ մէջ կարելի է երեխային սովորեցնել այնպէս, որ նա բաւականանայ ընդամենը 4—6 անգամ ծիծ ուտելով 24 ժամուան ընթացքում, իսկ մնացած ժամանակը կամ անընդհատ ընի, կամ հան-

գիստ պառկէ, որպէսզի չխանգարէ մօր անդորրութիւնը։

Այդ կրթական հետեանքին հասնելու գլխաւոր զայմանը հետեանքն է.

Երբէք չպէտք է խանգարել երեխայի հանգըստութիւնը, կամ վերցնել նրան մահճակալից, բացի այն դէպքերից, երբ հարկաւոր է նրան լողացնել, փոխել բարուրանքները կամ ծիծ տալ։ Եթէ այդ տեսակ կարգ պահպանուի և երեխային լողացնելն ու բարուրանքների փոխելը ծիծ տալուց միշտ առաջ լինեն, այնժամանակ առաջին 5—6 ամիսը կարելի կը լինի 24 ժամուան ընթացքում նրան ոչ աւելի քան 4—6 անգամ մահճակալից բարձրացնել և ամեն անգամ հոգատարութիւնը նրա վրայ մօրից կը պահանջէ ոչ աւելի քան $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ ժամ։ Այդպիսով մայրը ցերեկը և գիշերը զբաղուած կը լինի երեխայով ընդամենը 2—4 ժամ։ Առաջին անգամ մայրը կարող է ծիծ տալ երեխային միայն ծննդաբերութիւնից 12 ժամ անցած, երբ նա բաւականին հանգստացած է զգում իրան։ Օրուան ընթացքում հարկաւոր է ծիծ տալ երեխային ամեն անգամ 3 ժամ անցած, իսկ գիշերը թողնել նրան քնելու, որքան և լինի։ Կերակրելու համար ճշտութեամբ որոշում են և հետևում այդ որոշած ժամերին, մինչև անգամ զարթեցնում են երեխային այդ նպատակով. ընդհատաւար կը գիշերը, եթէ երեխան սաստիկ լաց էլ լինի, թողնում են նրան լաց լինի, մինչև որ կը փոխեն նրա բարուրանքները,

յետոյ միայն ծիծ են տալիս: Այդպիսով կարելի է լինում այնպէս սովորեցնել, որ երեսան ցերեկով որոշ ժամերին է ուզում ծիծ ուտել, իսկ գիշերը աւելի և աւելի երկար է քնում ու վերջով երջոյ ամբողջ գիշերը քնում է: Զիշտ է, երեսային այդ տեսակ սովորեցնելը դժուար է, բայց երբ մայրը որոշ քանք է դործ դնում, հասնում է այդ նպատակին: Այդ տեսակ դաստիարակութեան գեղեցիկ քննականները այնքան պարզ, այնքան զրաւիչ են, որ դժուար թէ չառ թէ քիչ խելացի կիներ հրաժարուի դրանից: Երեսային անկանոն կերակրելը վտանգաւոր կարող է լինել թէ մօր և թէ երեսային համար: Որպէսզի կաթը իր բնական յատկութիւնն ունենայ, հարկաւոր է որ նա որոշ ժամանակ ծծերում մնայ, իսկ երբ մայրը յաճախ ծիծ է տալիս, կաթը գրգռւում է իր բնական յատկութիւններէ: Դրա հետեւանքը լինում է երեսային մարսողական գործարանների խանգարումն: Երեսան սկսում է լուծել, որովհալ հային: Նա անհանգիստ է, չարունակ լաց է լինում: Խոյ մայրը, կարծելով թէ երեսան քողցած է կամ ծարաւ, նորից ու նորից ծիծ է տալիս նրան: Նա էլ սկսում է ծծել, բայց չուտով նրա անհանգստութիւնն ու ձայնը նորոգւում են, որովհետեւ նա բոլորովին քողցած կամ ծարաւ չէր: Մայրերից շատերը մոռանում են, որ երեսային լացը՝ նրա խօսակցութիւնն է, և որ այդ լացով նա արտայայտում է անհասարակ բոլոր իր զգացմունքները և ոչ թէ միայն բողբջ: Մանաւանդ օգ-

տաւտ է կերակրելու ժամերը կարգաւորելը, եթէ աչքի առաջ ունենանք մօր գիշերուայ բռնը, որ այնքան անհրաժեշտ է նրան: Դրա համար ամենից լաւը երեսային ժամը 10—11-ին երեսային կուշտ կերակրելն է, որպէսզի նա հանգիստ մնայ մինչև առաւօտ: Այժմ տեսներ, թէ ինչպէս պէտք է հասկանալ, որ երեսան կուշտ է: Եթէ մօր կաթը բաւական չառ է, երեսան կշտանում է մօտաւորապէս 10 բորպէում: Նոյնիսկ առաջի օրերը միայն կշտելով կարելի է որոշել թէ որքան կաթ է ծծել երեսան, բայց և չուտով կարելի է երեսային վրայ նկատել նոյնպէս կշտանալու նշանները: Նա այլևս լաց չի լինում, երբ նրան հեռացնում են ծծից, կամ նա ինքը թողնում է ծիծը, չի շարժում ոտներն ու ձեռները, չի ծծում իր մեծ մատը, մի խօսքով՝ նա կուշտ երեսային տաւտութիւն է թողնում: Ընդհակառակը՝ լինում են դէպքեր, երբ մօր կաթը բաւական չի լինում երեսային համար: Այդ դէպքում անհրաժեշտ է մէկ ուրիշ բան եւ տալ՝ կովի կամ այծի կաթ, նէսալէյի արւր հային: Ծիծ տալու ժամանակ յաճախ վրայ են հասնում այնպիսի երեսայիններ, որոնք ստիպում են ժամանակից առաջ երեսային ծծից կտրել: Այդպիսի երեսայինն են դաշտանի վաղ երեակը, յղութիւնը, կաթի անհետանալը: Այդպիսի դէպքերում բժշկի խորհրդով պէտք է լրջօրէն մտածել, թէ ինչ միջոցներով դիմել ծծմօր, արուեստական սնուցման,

նաչափ փոխվում է: Ծծի երեխայի համար շատ կարևոր է, եթէ ծծմայրը մօր հասակակից է և միատեսակ կազմուածք ունեն: Անհրաժեշտ է որ ծծմայրը ոչ աւելի քան 6—8 շաբաթ առաջ տղայ բերած լինի, որովհետեւ եթէ միքանի ամիս անցած լինի, նրա կաթը կարող է նորածին մանկան ստամոքսի խանգարումներ առաջացնել: Թոյլ երեխաների համար աւելի լաւ է այնպիսի ծծմայր վարձել, որ միքանի անգամ զաւակ է ունեցել, որովհետեւ մէկ կողմից այդպիսի մօր կաթը աւելի հեշտ է դուրս գալիս, միւս կողմից՝ այդպիսիք ամեն կողմով փորձուած են լինում, գիտեն թէ ինչ բան օգտաւէտ կամ վնասակար է իրանց, աւելի համբերող են եղբայր: Երբ ծծմայրն անտրուժում է, ամենից առաջ պէտք է աշխատել չփոխել նրա կենցաղատարութիւնը: Եթէ նա առաջ աշխատում էր, պէտք է այժմս տէլ մաշատեղեղ նրան, որովհետեւ անգործ մնալը վնասակար է թէ նրա առողջութեանը: Եթէ կաթի յատկութեանը Մանուսեղ առանձին տեղադրութիւն պէտք է դարձնել նրա ուտելիքի և խմելիքի վրայ: Զուրը, կաթը, կաթով թէյն ու սուրճը — ամենալաւ խմիչքներն են ծծմօր համար: Ինչ վերաբերում է ուտելիքին, պէտք է միշտ աչքի առաջ ունենալ, որ ծծմայրը երկուսի տեղ պէտք է ուտէ, այդ պատճառով հարկաւոր է նրան տալ չափ և միւս կողմից ժամանակ սննդաբար կերակուրներ: Բնական

ծծի բնական եղանակով, որ երեխան հետընտէ նիհարում է, անհանգիստ է, վատ է քնում, կամ քակտիլը կանաչ գոյն ունի, վերջապէս եթէ նա լաց էլ լինում, երեխան է, անհրաժեշտ է բժիշկ հրաւիրել, որպէսզի նա հետազօտէ ծծմօրը և նրա կաթը: Եթէ բժիշկը գտնէ, որ կաթը վատ է, անբաւարար, իսկոյն հարկաւոր է հեռացնել ծծմօրը: Այդպիսի դէպքում այլ կերպ վարուելը ոճրագործութիւն է երեխայի վերաբերմամբ: Ծծմօր փոխելը ոչ մի վտանգաւոր հետեանք չունի, մանաւանդ եթէ վատ ծծմօր տեղ լաւը պատահի: Հէնց առաջին օրերը մայրը պէտք է լաւ ուշադրութիւն դարձնէ, թէ իր երեխան ինչպէս է ծիծ ուտում և օգտակար է արդեօք ծծմօր կաթը: Այդ բանը հասկանալու համար անհրաժեշտ է երեխային կշռել: Եթէ երեխայի քաշը հետզհետէ աւելանում է, ստամոքսը կանոնաւոր է, բունը հանգիստ, շատ չի լաց լինում, ուրախ և դուարթ է, գլխի և առհասարակ մարմնի վրայ չի երևում ցան, այն ժամանակ ծծմօր կաթի օգտաւէտ լինելն անկասկած է: Հակառակ դէպքում ծծմօր կաթը վնասակար է և հարկաւոր է հեռացնել նրան:

Բայց ահա ծծմայրը դաժնում է. նա բոլոր պահանջներին բաւարարութիւն է տալիս: Այժմս երեխայի մայրն էլ պէտք է իր վրայ որոշ պարտականութիւններ վերցնէ ծծմօր վերաբերմամբ: Մանաւանդ առաջին օրերը հարկաւոր է, որքան կա-

սայի մէջ և այնքան ջուր ածում, որ նրա մակերևոյթը մօտաւորապէս հասնի շշիկների կէտին: Երշիկների խցանները (пробка) գուտապերշից են և մէջտեղը ծակ ունեն: Այդ ծակերը ծածկվում են ապակե բոյթիկներով (штѣфтыкъ): Կաթը եռացնելու ժամանակ բոյթիկները հանում են: Իսկ երբ ջուրը սկսում է եփ գալ և շշիկներից օդը դուրս է գալիս, պինդ ծածկում են բոյթիկներով և էլի 10 րոպէ շարունակում եռացնելը: Դրանից յետոյ կաթն արդէն ազատ է բակտերիաներից: Այնուհետև կաթը պէտք է դով տեղ ($8^{\circ}-10^{\circ}$ Բ.) դնել, իսկ գործածելուց առաջ միքանի լոպէ տաք ջրի մէջ պահել, որպէսզի նա տաքանայ և հասնի 30° Բ.: Յետոյ խցանը հանում են, ծծակ անցնում և սկսում կերակրել երեխային:

Եթէ շշիկում կաթ մնայ, երբէք չպէտք է պահել և երկրորդ անգամ տալ երեխային: Յայտնի բան է այդ բոլորը միայն այն ժամանակ նշանակութիւն ունի, երբ կաթն ու շշիկները անպայման մաքուր են պահվում:

Աւելի լաւ է գործածել միքանի կովի խառնուրդ կաթը, քան միմիայն մէկինը: Որովհետեւ կովի կաթը կնոջ կաթից թէ աւելի խլղալի և թէ աւելի քիչ շաքար է պարունակում իր մէջ, այդ պատճառով եփելուց առաջ նրան պէտք է աւելացնել ջուր և միքիչ շաքար: Առաջին ամիսը հարկաւոր է մէկ բաժին կաթին երկու բաժին ջուր խառնել, երկրորդ և երրորդ ամիսներում կաթն ու ջուրը հաւա-

սար քանակութեամբ են խառնում: Հորրորդ ամսում երկու բաժին կաթը՝ մէկ բաժին ջրի հետ, հինգերորդ ամիսը երեք բաժին կաթին՝ մէկ բաժին ջուր և վերջապէս միմիայն անխառն կաթ: Կաթը հարկաւոր է տալ երեխաներին ծծակներով, որոնց հագցնում են արուեստական (ռետինից պատրաստած) պտուկներ: Կերակրելուց յետոյ ամեն անգամ անհրաժեշտ է հետեւալ կանոնները պահպանել:

1) Ամեն անգամ կերակրելուց յետոյ անհրաժեշտ է ծծակն ու պտուկը տաք ջրով մաքուր լուանալ և պահել մաքուր ջրի մէջ:

2) Պրօֆ. Սօկալէթի խորհրդով՝ մինչև անգամ հարկաւոր է ծծակները աւազով լցնել և լուանալ, որպէսզի եղած կաթի նշոյլն անգամ չմնայ նրանցում: Այդ ցոյց է տալիս, ինչպէս վերև ասացինք, որ եթէ կերակրելուց յետոյ ծծակի մէջ կաթ մնայ, հարկաւոր է դէն ածել:

3) Երեխաներին տուած կաթը պէտք է տալ թեան այն աստիճանն ունենայ, ինչ որ մօր կաթը, այսինքն $28^{\circ}-29^{\circ}$ Բ.:

Ուշադիր մայրերն ու փորձուած ծծմայրերը, առանց ջերմաչափի էլ որոշում են կաթի տաքութեան աստիճանը, բայց առհասարակ աւելի լաւ է չափել:

Բացի կաթից արուեստական սնուցման համար կարևոր է գործածել Նէստլէյի ալիւր, Լիբէլսի արզանակ կայն: Բայց ընդհանուր կարծիքն այն է, որ

ջանը կարճատև է լինում և երեխան չուտով հանգստանում է։ Գրանից յետոյ, երրորդ շրջանում երեխան վախենում է որևէ բան բերանն առնել, իսկ ծամելու ժամանակ լաց է լինում։

Լնդերքը և բերանի լորձիկն ոտ թաղանթը տաք են. երեխան շատ անհանգիստ է, նա ակամայ նրստած է մօր կամ ծածօր գրկում, իսկ երբ նրան մահճակալի վրայ են դնում, նա նորից ուզում է մօր գիրկը գնալ. նա ծիծ է ուզում, բայց երբ առաջարկում են ծիծը, շուտ է գալիս, ամեն ինչ ուզում է վերցնել, բայց ոչինչ չի վերցնում, կարծես, նա դանդաղում է մի ինչ-որ անհանգիստ զգացմունքի առաջացումից։ Բայց հենց որ ատամները դուրս են գալիս, հայն։ Բայց հենց որ ատամները դուրս են գալիս, մեծ մասամբ այդ երևույթներն անհետանում են։

Առհասարակ առողջ երեխաների ատամները հեշտ են դուրս գալիս։ Գեր երեխաները մի քիչ առաջ են տանջվում։ Սկզբնական հոգատարութիւնը երեխայի վրայ այդ դէպքում հո մեծ դեր է խաղում։ Այն երեխաները, որոնց կանոնաւոր են կերակրում և որոնց ֆիզիքական դատարարակութիւնը կատարվում է սթանդարտութեան և առողջապահութեան կանոնների համաձայն, շատ քիչ են հիւանդանում ատամները դուրս գալու ժամանակ։ Երկու ծնօտների ծայրերին այդ ժամանակ երևում են մի շարք բշտիկներ, որոնք շրջապատուած են անօթների և նեարդերով։ Այդ բշտիկների խորքում սկսում են զարգանալ ատամները՝ սկզբում վերքիկ բլրակ-

ներին ման, որոնք հետզհետեւ աճում և կրային ազերի շնորհիւ անկրանում են։ Ծնօտների արտաքին թաղանթը կապիտում է և ատամների երկալու տեղը բոլորովին անհետանում։ Այդպիսով շուտով երկու ծնօտները ծածկվում են մի շարք ատամներով, որոնց անունը կաթնապտամներ և կաթնապտամների թիւը 20 է լինում։ Նրանք 6—8 տարեկան հասակում ընկնում են, իսկ նրանց տեղը դուրս են գալիս մշտական ատամներ։ Սակայն մի ծնօտի վրայ դուրս կեն հալիս հետեւալ կաթնապտամները։ չորս կտրիչ ատամներ, երկու ժանիք և չորս սեղանապտամ։ Գլխով սկսած մի կարգ խմբում, զոյգ մայր Ստամները մեծ մասամբ դուրս են գալիս զոյգ-զոյգ և համաչափ։ Ներքին ծնօտի ատամները առհասարակ մի քիչ առաջ են դուրս գալիս, քան վերինը։ Բացի գրանից ատամները ծնօտների մէջտեղից դէպի ծայրերն են դուրս գալիս, բացառութիւն կազմում են միայն ժանիքները, որոնք դուրս են գալիս սեղանապտամներից յետոյ։ Սկզբում (7—8-րդ ամսում) մեծ մասամբ դուրս են գալիս ներքին կտրիչ ատամների մէջտեղի զոյգը, յետոյ (9—10-րդ ամսում) վերին չորս կտրիչները, իսկ (11—12-րդ ամսում)՝ ներքին ծնօտի մնացած կտրիչները։ Այդպիսով առաջին տարուայ վերջին՝ առողջ երեխայի կտրիչ ատամները արդէն դուրս եկած պէտք է լինեն։ 14—16-րդ ամսում դուրս են գալիս սեղանապտամները, 18—20-րդ ամսում՝ ժանիքները, 22—24-րդ ամսում՝ երկրորդ սե-

դանատամները. դրանով վերջանում է կաթնատամ-
ների դուրս գալը. Մօտաւորապէս 5 տարեկան հա-
սակում դուրս են գալիս երրորդ (մշտական) սեղան-
ատամները, 11—12 տ. հասակում—չորրորդ, իսկ
20 տարուց յետոյ վերջին սեղանատամները. Սա-
կայն պէտք է նկատել, որ այդ կարգը փոխվում է.
Ատամների դուրս գալը ի հարկէ հիւանդու-
թիւնն է, այլ մի բնական դործողութիւն, որ կա-
տարվում է հիւանդոտ երևոյթների ուղեկցութեամբ.
Երեխայի անհանգստութիւնն ու ծնօտների ցաւը
չափաւորելու համար, տրորում են երեխայի ծնօտ-
ները, ռետինէ օղակ են տալիս բերանը տանելու
հայն. Եթէ այդ ժամանակ երեխան փորկապութիւն
է ունենում, հարկաւոր է դրա առաջն առնել. ընդ-
հակառակը՝ լուծողութիւնը այդ ժամանակ մինչև ան-
գամ օգտաւէտ է: Ուշադրութեան արժանի է և այն
հանգամանքը, որ գլուխը շատ փաթաթած չլինի.
Այդ դէպքում օգտաւէտ են տաք վաննաները, եթէ
միայն երեխայի օրգանիզմը թոյլ է տալիս այդ:

Ատամների դուրս գալու ժամանակ չպէտք է
երեխային ծծից կտրել, որովհետեւ առանց դրան էլ
նրա դրութիւնը անկանոն է: Ատամների դուրս գա-
լը ցոյց է տալիս, որ երեխան ընդունակ է դառ-
նում՝ բացի կաթից ուրիշ կերակուրներ ևս ընդու-
նելու: Առհասարակ հէնց այդ ժամանակ էլ կտրում են
երեխային ծծից: Ծիծ տալը մօտաւորապէս շարու-
նակվում է այնքան, որքան և յղութիւնը, այսինքն
9 ամիս. Առաջին ատամների երևալուց յետոյ և-

րեխային հետզհետէ սովորեցնում են ուրիշ կերակուր-
ներ ուտելու, օրին. տաք ջրում թրջած պաքսիմատ
(սուխարի), բուլկի, նէստլէյի ալիւր հայն. Բայց
այդ բաները պէտք է ուտացնել սնուցումների մի-
ջաժամին:

Ծծից կտրելու համար առաջին կանոնն է.

ամ Յանկարծ չկտրել, այլ հետզհետէ՝ փոխարինե-
լով մօր կամ ծծմօր կաթը ուրիշ սննդաբար բա-
ներով:

Երեխային մէկ տարուց աւելի չպէտք է ծիծ
տալ—այդ արդէն վնասակար է: Փորձը ցոյց է տա-
լիս, որ այդ դէպքում երեխան վատառօղջ է դառ-
նում. միւս կողմից երեխային չի կարելի ծծից կտ-
րել հիւանդ ժամանակ: Չափազանց վաղ ծծից կտ-
րելը աւելի ևս վտանգաւոր է. երեխան տկարանում
է, որովհետեւ նրա թոյլ մարսողական դործարաննե-
րը, զիռես անպատրաստ են ուրիշ կերակուրներ ըն-
դունելու: Այդ դէպքում ամենից բաւն է նորից ծիծ
տալ երեխային. Եթէ երեխան ծիծ չի ընդունում,
այդ դէպքում տալիս են նրան մօր կթած կաթը,
իսկ գիշերը, երեխայի քնած ժամանակ փորձում են
նրան ծիծ տալ: Այդպիսով առհասարակ երեխան
չի նկատում, ինչպէս նա նորից ծիծ է ուտում: Ե-
թէ այդ էլ չի յաջողվում, սկսում են երեխային կե-
րակրել ծծհանով հանած կաթով: Թոյլ երեխանե-
րին հարկաւոր է աւելի երկար ծիծ տալ:

Բացի դրանից ծծից կտրելու ժամանակ պէտք

չի բաւականանում միատեսակ կերակրուի։ Որովհետեւ մօր կաթը բաւական քաղցր է, համարեա բոլոր երեխաները մանկութիւնից սովորում են քաղցր կերակուրներին։

Ժողովրդի մէջ շատ տարածուած է այն կարծիքը, իբր թէ երեխաներին չպէտք է բոլորովին չաքար տալ, որպէսզի ատամները չփշանան, բայց այդ սխալ է. որովհետեւ չաքարն է, որի շնորհիւ գոյանում և ամրանում են ատամները. բացի դրանից չաքարի գործածութիւնը պահպանում է կենդանական տաքութիւնը և օգնում ստոմայի զարգացմանը։ Սակայն դրանից դուրս չի գալիս, թէ երեխային հարկաւոր է մեծ քանակութեամբ և զուտ չաքար տալ։ Ընդհակառակը՝ հարկաւոր է չափաւոր գործածել չաքար, այն էլ սննդաբար նիւթերի հետ խառն, որովհետեւ շատ գործածելը վնասակար է։

Բոլոր կերակուրները, որ տալիս են երեխաներին, պէտք է լինեն տաք, բայց ոչ-շատ։ Սառը կերակուրը դժուարամարմ է, իսկ չափազանց տաքը փչացնում է ատամները և զրգում ստամոքսը։ Միմիայն չորս տարեկան հասակից կարելի է երեխային նոյն կերակուրները տալ, ինչ որ ուտում են ծնողները։ Խմելու համար ամենից լաւ է ջուր գործածել, երեխաներին չպէտք է սովորեցնել ուրիշ խմիչքների, նրանց բոլորովին չպէտք է տալ զրգոյի խմիչքներ և կերակուրներ։

Շատ սխալում են այն ծնողները, որոնք կարծում են, թէ զրգոյի խմիչքը ամրացնում է երե-

խայի օրգանիզմը. ոչ, ընդհակառակը. ուրեմն գինի չպէտք է տալ երեխաներին։ Երեխաները մարմնով չեն միայն երեխայի մարմնին ու հագուստը պէտք է մաքուր պահել, այլև նրա մահճակալը, սենեակը և բոլոր նրա պատկանելիքները։ Սպիտակեղէնը, որքան կարելի է, յաճախ պէտք է փոխել։ Մազերը նոյնպէս պահանջում են հոգատարութիւն. այդ հոգատարութիւնը միմիայն տանիելու մէջ չը պէտք է կայանայ։

Մազերը աճեցնելու համար շատ լաւ է ձուի դեղնուց գործածել։ Գինուցը պէտք է չաքաթը երկու անգամ կաշուին քսել և մէկ ժամ անցած լուանալ։ Այդ աւելի օգտաւէտ է, քան զանազան լուղերն ու պոմադները։ Մրսելուց ազատ պահելու համար հարկաւոր է երեխայի գլուխը երեկոյեան լուանալ։ Թաց մազերով երեխաները չպէտք է տանից դուրս գան, որովհետեւ շատ հեշտ կարելի է ստանալ աչքի, ականջի, կլանի և կոկորդի լորձիւնոտ թաղանթի բորբոքումն։ Գլխի լուանալը բացի վերոյիշեալներից այն օգուտն ունի, որ պաշտպանում է գլուխը ցաներից։ Այդ պատճառներից զըրբուած, խորհուրդ են տալիս խուզել երեխայի մազերը։ Մազերի կարճ լինելու պատճառով օգը աւելի հեշտութեամբ է մտնում նրանց խորքը և գլխի պոլորշիացումները հեշտանում են։ Այդ բոլորը միասին նստատու են մազերի զարգացմանը։ Տարուայ ցորտ ժամանակին չպէտք է շատ կարճ կտրել

երեխայի մազերը, որպէսզի նա ազատ մնայ զանազան հիւանդութիւններէն։

Մեծ նշանակութիւն ունի հոգատարութիւնը ատամների վերաբերմամբ։ Պէտք է սովորեցնել երեխային ամեն անգամ ճաշելուց յետոյ ողողել բերանը ջրով։ Եթէ ատամները մաքրելու համար գործ էածվում ատամնալըձին, այդ պէտք է փափուկ լինի, իսկ մաքրել հարկաւոր է ոչ միայն ատամների երեսը, այլ գլխաւորապէս նրանց արանքները, որպէսզի չկեղտոտուեն կերակրի մնացորդներով։

Չափազանց սառը խմիչքը, ինչպէս ասացինք, վնասակար է տաք կերակուրներ ուտելուց յետոյ։ Հազուադէպ պէտք է այնպէս լինի, որ ծածկէ մարմնի մեծ մասը, սակայն նա չպէտք է խանգարէ երեխայի շարժումներին։ Պաշտպանել ցրտից և սաստիկ տաքութիւնից—անհրաժեշտ է պահել նշանակութիւնը։ Չափազանց ծանր և տաք գտակները քրտնեցնում են երեխայի գլուխը և այդպիսով կարող են առաջացնել ճակատի, աչքերի և կողերի զանազան հիւանդութիւններ։

Մարմնի բաւական արագ աճելուն հետ զարգանում են և թոքերը։ Այդ պատճառով երեխան աւելի կարիք է զգում մաքուր օդի մէջ մնալու։ Զբօսանքը երեխաների համար անսպալման անհրաժեշտ է, որովհետեւ բացի օդաւառ արդեցութիւնից առողջութեան վրայ, նա լայնացնում է երեխաների դիտողութեան աշխարհը։ Օտկայն դրա համար որոշ

զգուշութիւն պէտք է պահպանել, որովհետեւ օդի ամեն մի փոփոխութիւնը վտանգաւոր է երեխայի համար։ Այդ պատճառով գարնան սկզբին, աշնան վերջին և ձմեռը հարկաւոր է միշտ դուրս բերել երեխաներին ման գալու։

Ոչ մի բան այնպէս չի ամրացնում երեխայի առողջութիւնը, ինչպէս մաքուր օդ ծծելը։ Զբօսանքի ժամանակ տեսողութեան հետ զարգանում է նաև երեխայի լսողութիւնը։ Նա սկսում է զանազանել այժմ իրան շրջապատողների ձայնը, նա լսում է ժամացոյցի հարուածը, զանգերի, երաժշտական գործիքների ձայնը և այլն։ Ուշադրութեամբ ականջ է դնում և պահանջում, որ իրան տանեն այնտեղ, որտեղից լսվում են այդ ձայները։ Չափազանց բարձր աղմուկը վախեցնում են երեխային, այն ինչ քնքուշ ձայները զգվում են նրա լսողութիւնը։ Այդ պատճառով չպէտք է երեխային բնից զարթեցնել նրան հրելով, կամ բարձր բղաւելով։

Ամենից շուտ զարգանում է երեխայի շօշափման զգացմունքը։ Երեխան շօշափում է այն ամենը, ինչ որ տեսնում է. դրանով նա փորձում է ծանօթանալ բոլոր առարկաների հետ և հասկանալ նրանց։ Խօսք չկայ ու երեխաներին հարկաւոր է հեռու պահել ամեն տեսակի վտանգաւոր առարկաներից։

Քնելու մասին մենք արդէն վերելում խօսել ենք։ միայն ուզում ենք միջանի խօսք էլ ասել մի վատ սովորութեան, այն է՝ երկու երեխայ միասին

այդ հարցի վերաբերեալ կանոնները, և մենք կ'աշխատենք ցոյց տալ այդ կանոններից գլխաւորները, որպէսզի մայրը սովորի հետեւել իր երեխայի առողջութեանը: Այնժամանակ նա աչքաթող չի անիլ հիւանդութեան առաջին նշանները, որոնք չափազանց կարևոր են:

Միւս կողմից աւելորդ չենք համարում զգուշացնել մայրերին՝ տնային միջոցներով բժշկելուց, որովհետեւ մեծ մասամբ այդ միջոցները անպէտք, մինչև անգամ վնասակար են: Ահա այն երեւոյթները որոնք տեղի են ունենում երեխայի՝ համարեալ բոլոր հիւանդութիւնների ժամանակ և որոնք բժշկի օգնութիւնն են պահանջում: Տաքութիւն, ընդհատուող շնչառութիւն, հազ, անդադար լաց, ամբուլթիւն, լուծողութիւն, սրտախառնութիւն, ործկումն կայն: Երեխայի տաքութիւնն ունենալը կարելի է հասկանալ կաշու տաքութիւնից, կարմրած այտերից, թիթեմ գոլից և սաստիկ ծարաւութիւնից. բայց ամենալաւ ուղեցոյցը ջերմաչափն է, որի գործածութիւնը պէտք է ամեն մօր յայտնի լինի: Փոքր երեխայի համար բնական տաքութիւնը $36,5^{\circ}$ — $37,5^{\circ}$ է: Եթէ տաքութիւնը մինչև $38,5^{\circ}$ է բարձրանում, դա թիթեմ ջերմ է, մինչև $39,5^{\circ}$ — $40,5^{\circ}$ սաստիկ ջերմ: Զերմի ժամանակ շնչառութիւնն արագանում է, սրտատարողը սաստկանում, երեխան ակտիւ շունչ և տխուր է: Այդ դէպքում անհրաժեշտ է բժշկի օգնութեան դիմել, իսկ մինչև նրա գալը բացի ջրից, չարաջրից և արգանակից ուրիշ ոչինչ չտալ երե-

խային: Եթէ այդ երեւոյթներին աւելանում են կաշու վրայ երեւած բծեր, այդ ցոյց է տալիս, թէ երեխան բաւական ծանր հիւանդութիւն է ստացել և որ բժշկի օգնութիւնը անպայման անհրաժեշտ է: Շատ կարևոր է նաև առանձին ուշադրութիւն դարձնել երեխայի լացի վրայ. հիւանդ երեխայի լացը միշտ սաստիկ և երկարատե է լինում: Հիւանդութիւնը բնորոշող երեւոյթներից մէկն է և հազը: Հազը առհասարակ որեւէ ծանր հիւանդութեան նշան է, մանաւանդ երբ նա գիշերն է պատահում և կապուած է լինում արագացած շնչառութեան, լացի, ջերմի հետ կայն:

Երեխաների ստամոքսի խանգարումն ու ցաւը կարող է առաջանալ զանազան պատճառներից, որոնցից ամենագլխաւորը կերակուրների վատ յատկութիւնն է: Մարսողական գործարանների սովորական խանգարումները—փորկապութիւնն ու լուծողութիւնը լուրջ հոգատարութիւն են պահանջում մօր կողմից. բացի նրանից, որ այդ խանգարումները պատահում են ուրիշ հիւանդութիւնների ժամանակ, նրանք առաջանում են նոյնպէս վնասակար կերակուրներից, մրսելուց կայն: Մենք յաճախ պատահում ենք երեխաների, որոնք արեան պակասութիւն ունեն: Որովհետեւ այդ տկարութիւնը կարելի է բժշկել լաւ սնունդ տալով երեխային, այդ պատճառով նրա վաղ հասկանալը շատ կարևոր է: Արեան պակասութեան նշաններն են՝ երեսի և առհասարակ կաշու գունատութիւնը,

նիհարութիւնը եայլն: Շատ անգամ արեան պակասութիւնը ծնողներին երեխաներին է անցնում: Ուրեմն եթէ ծնողները կամենում են առողջ երեխաներ ունենալ, պէտք է իրանք բժշկուեն: Երբ երեխան ործկում է, չպէտք է նրան թողնել շատ խմել, որովհետև դա միայն սաստկացնում է որձկալը: Ցնցումներն առհասարակ յանկարծակի են պատահում և աւելի շատ գիշերները քնած ժամանակ: Երեխան սկսում է այս և այն կողմը դարձնել կիսաբաց աչքերը, այնպէս որ միայն սպիտակուցն է երևում: Երեսի մկանները կծկվում են, երեխան վեր է թռչում, հառաչում և քաշքշում է ձեռներն ու գոտիները: Նրա շնչառութիւնն անկանոն և ընդհատուող է դառնում: Երեխաները յաճախ շատ շուտ լաւանում են և ցնցումներն այլևս չեն կրկնվում: Ծնողներին մխիթարելու համար պէտք է ասենք, որ մեծ մասամբ ցնցումները ուղեղի հիւանդութեան հետեանք չեն, այլ ուրիշ աւելի հեշտ բժշկուող գործարանների հիւանդութեան հետեանք:

Աչքերի հիւանդութիւնը պահանջում է ամենալուրջ և շուտափոյթ օգնութիւն: Եթէ աչքերի կարմրութիւնը ծնուելուց մի քիչ յետոյ է յայտնվում, այդ դէպքում նրանից հեշտութեամբ բոճոքումն է առաջանում:

Անուշադիր թողած բորբոքումը շատ անգամ կտրանալու պատճառ է դառնում: Այն երեխաները, որոնք քնած ժամանակ անհանգիստ են, խօսում են կամ աղաղակում բարձրաձայն, որոնք յանկարծակի

արթնանում և լաց են լինում, առհասարակ ճիճուների կամ մարսողական գործարանների խանգարումն են ունենում: Միւս կողմից այն երեխաները, որոնք պինդ են քնում և դժուարութեամբ դարթում, որոնք մեծ գլուխ ունեն և յայտնի են իրանց անշնորհ շարժումներով, դանտադկոտ են և իրանց մէջ կենդրոնացած, պէտք է կառկած յարուցանեն չլինի թէ նրանք որեւէ ուղեղային հիւանդութիւն ունեն: Մի խօսքով՝ ամեն մի արտասովոր երևոյթի վրայ մայրերը պարտաւոր են մեծ ուշադրութիւն դարձնել և եթէ կարիքն ստիպէ, իսկոյն բժշկի դիմեն: Դրանով նրանք կատարած կը լինեն իրանց պարտականութիւնը և երբէք չեն տանջուիլ խղճի խայթերից:

ՔԼՈՒՄ XII

ԵՐԵՆԱՅԻ ՄՏԱՆՈՐ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄՆ ՈՒ ՂԱՄ-
ՏԻԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Երեխայի ուղեղը, որ նրա հոգեկան գործու-
նէութեան օրգանն է, առաջին երկու տարուան ըն-
թացքում արագ զարգանում է: Միևեոյն ժամանակ
փոխւում է գլխի ձևը: Առաջին երեք-չորս ամիսը
երեխան ոչ գիտակցութիւն, ոչ կամք ունի: Բայց
յետոյ կամաց-կամաց զարգանում է երեխայի ուղե-
ղը նրա հոգեկան յատկութիւնների զարգացման հետ:
Նրա գիտակցութիւնը զարթնում է. նա այժմս կ'
կամք, կ' ինքնուրոյն դատողութիւն ունի:

Մարդու ներքին, — հոգեկան և արտաքին աշ-
խարհի մէջ գլխաւոր միջնորդներն են զգայարան-
ները: Երրորդ-չորրորդ տարում արդէն զգայարան-
ները հասնում են իրանց զարգացման գագաթնակէ-
տին: Արտաքուստ ստացած բոլոր տպաւորութիւն-
ները հաղորդելով ուղեղին, նրանք դրանով նպաս-
տում են նրա աճելուն, զարգացմանն ու գործու-
նէութեանը:

Նորածին երեխան դեռևս չգիտէ օգտուել իր

զգայարաններից, օր, նա դեռ չէ կարողանում սե-
ռել աչքերը առարկաների վրայ, նա զանազանում
է լոյսը խաւարից, բայց չի կենդրոնացնում իր հայ-
եացքները: Այդ պատճառով բոլոր շրջապատող ա-
ռարկաները նրան երեւում են ալօտ և կրկնապատ-
կած: Միմիայն երկրորդ կամ երրորդ ամսից սկսած
երեխան նկատում է շրջապատող առարկաների փո-
փոխութիւնը: Բայց նա դեռ ևս չի կարող դատել
տարածութեան մասին. այդ բանին նա աստիճանա-
բար է սովորում: Նոյն տեսակ են զարգանում և
լսողութիւնը, ճաշակը, հոտոտելիքն ու շօշափելիքը:
Առաջին ամիսները նեարդերի և ուղեղի ըմբռնողա-
կան կարողութիւնը շատ շնչին է լինում:
Զգայարանների զարգացման հետ զարգանում է
և ուղեղը: Երեխան այժմս արտայայտում է գիտակ-
ցութեան նշաններ, շատ թէ քիչ պարզ ցանկու-
թիւններ և ինքնուրոյն վերաբերմունք դէպի շրջա-
պատող առարկաները: Հետզհետէ երեխան սկսում է
իր զգացմունքներն ու ցանկութիւնները խօսքերով
արտայայտել — նա սկսում է խօսել: Սակայն միայն
խօսելով չի հասել նա ինքնուրոյն մտածելու ընդու-
նակութեանը: Նա արտասանում է այն խօսքերը,
որոնց նա միտն է պահել: Դատելու ընդունակու-
թիւնը զարգանում է նրա մէջ աստիճանաբար, նրան
հետաքրքրում են շրջապատող առարկաները, նա
սկսում է հարցեր տալ: Դաստիարակչի պարտակա-
նութիւնն է ամեն անգամ բաւարարութիւն տալ ե-

բեխայի հարցասիրութեանը համաձայն նրա զարգացման: Բնական կերպով զարգացող երեխաների համար երկու տարեկան հասակն է, որ պահանջում է մօր կողմից խելացի հոգատարութիւն: Երեխայի վրայ Այծմս ֆիզիքական դաստիարակութեան վրայ աւելանում է նաև մտաւոր և բարոյական դաստիարակութիւնը, որոնք նոյնչափ կարևոր են, որչափ և առաջինը, որովհետև դրանց է կախուած մեծացող երեխայի բնաւորութիւնը, նրա անհատական յատկութիւնները:

Զմոռանալով, որ մարդու ճակատագիրը կախուած է այն ուղղութիւնից, որ տուել են նրան ամենաընթաց հասակում: Երեխան համեմատութեան և փորձի միջոցով միայն սկսում է հետզհետէ զանազանել իր «եսը» շրջապատով առարկաներից և հասկանալ, որ ամեն մի առարկայ ունի իր ինքնուրոյն, անկախ գոյութիւնը: Սկզբում նա չափից դուրս ետեսէր է: Ազահութիւնը նրա ամենաէական պահանջութիւններից մէկն է: Նա ուզում է, որ ամեն ինչ իրան պատկանի:

Երեխայի մէջ հասարակական զգացմունքներ զարգացնելու համար անհրաժեշտ են մօր զգուանքները: Բացի դրանից այդ դէպքում բաւական չեն միմիայն խօսքերն ու խրատները, այլ պէտք է հարկաւոր են բարի օրինակներ: Դաստիարակութեան նշանակութիւնը կարևոր է մանաւանդ այստեղ: Մօր զգուանքները ամենալաւ միջոցն են երեխայի դաստիարակութեան առաջն առնելու համար:

Երեխան զգալով այդ զգուանքները, սկսում է ինքն էլ նոյնը անել, տեսնելով որ իր զգուանքները բաւականութիւն են պատճառում իր մօրը: Ահա աւտորուիդի, այսինքն սիրոյ առաջին աղբիւրը դէպի մերձաւորը: Դրանից յետոյ երեխան սկսում է իր նմանների, իր հասակակիցների կարիքն զգալ, ուղտմանների, իր հասակակիցների կամայադրում է խաղալ նրանց հետ: Երեխաների կամայականութիւնն ու եասիրութիւնը յաճախ փոխվում են բմահաճութեան և կամակորութեան: Երեխային հնազանդութիւն սովորեցնելը շատ դժուար է, բայց հնազանդութիւն սովորեցնելը շատ դժուար է, բայց ծնողների և դաստիարակների եռանդուն աշխատանքով հնարաւոր է այդ: Երեխաներին երես տալը նոյնչափ վնասակար է, որչափ և բռնի կերպով նրանց կամքը խորտակելը:

Ամեն մի երեխայ սիրում է նմանուել ուրիշներին: Նրա սկզբնական դաստիարակութիւնը կայանում է հէնց նրանում, որ նա աշխատում է նմանուել իրան շրջապատողներին, մանաւանդ մօրը: Հէնց այդ պատճառով էլ, մեր կարծիքով, չափազանց մեծ նշանակութիւն ունի ընտանիքի անդրանիկի ամենալուրջ և ամենաուշադիր դաստիարակութիւնը:

«Մէկ լաւ մայրը հարկը դպրոցական վարժապետի գին ունի», ասում է Զորջ Հերբէրտը:

Նապոլէօն Ա. տիկին Կամպանի հետ խօսելիս, նկատել է.

«Դաստիարակութեան հին եղանակները բանի պէտք չեն գալիս. ուրեմն ինչ է հարկաւոր մեղժողովուրդը լաւ դաստիարակելու համար»:

— «Մայրեր», պատասխանել է տիկին Գամ-
պան: Այդ պատասխանը կայսրին շատ դուր է եկել:
«Այո, ճշմարիտ է, այդ խօսքի մէջ է ամփոփ-
ուած մի ամբողջ մանկավարժական սկզբունք: Հե-
տեալը հոգ տարէք պատրաստելու այնպիսի մայ-
րեր, որոնք ընդունակ լինէին դաստիարակել իրանց
զաւակներին»: (Եմէ Մարտէն):
Թէև այդ խօսքերը մօտ հարիւր տարի առաջ
են արտասանուած, բայց նրանք չեն կորցրել ի-
րենք, մեր կարծիքով, չեն կորցնի իրանց նշա-
նակութիւնը:

Սամուէլ Սմայլը իր «Բնաւորութիւն» գրութե-
րի մէջ ասում է.
«Որովհետև մանկան արարքի և ընթացքի վրայ
մայրը հօրից շատ է ազդում, ուստի նրա բարի օ-
րինակն էլ շատ աւելի խորհրդաւոր է տան մէջ, և
հեշտ է հասկանալ թէ ինչո՞ւ: Տունը՝ կնոջ կալուած-
քն է, նրա թագաւորութիւնն է, ուր ինքն է լիա-
զօր վերակացուն: Անսահման է նրա իշխանութիւնը
իր փոքրիկ հպատակների վրայ, որոնք ամեն առի-
թով նրան են դիմում: Մայրը նրանց համար կեն-
դանի օրինակ է, որին անգիտակցաբար նայում են
և հետևում»:

Բայց ո՞ւմ են այնքան հարկաւոր լաւ մայրեր,
որքան մեզ հայերիս: Կինը չպէտք է միայն այր
մարդու ստրուկը, կամ նրա պարապութեան սիրուն-
գըօսանքը լինի: Կնոջ կոչումը լայն է և բարձր:

Նա է, որ ներգործում է տղամարդու բնաւորու-
թեան, նրա բարքի և վարքի վրայ: Ուր որ կինն ընկ-
նուած է, ընկճուած է և ժողովուրդը. ուր նա բա-
րոյապէս կրթուած ու մարդ է, այնտեղ ժողովուր-
դն էլ բարձրանում է: Այսքանը, կարծում ենք,
բաւական է, որպէսզի ընթերցողը հասկանայ կնոջ
կրթութեան մեծ նշանակութիւնը:
Առաջին հինգ-վեց տարին երեխային հարկա-
ւոր է միայն ծանօթացնել շրջապատող աշխարհի
հետ, խօսել և պատասխանել նրա հարցերին, պատ-
մել, նկարագրել և բացատրել այն, ինչ որ գրաւում
է երեխայի ուշադրութիւնը: Այդ շրջանում չպէտք է
չափից դուրս մանրակրկիտ լինել դէպի երեխայի
խօսակցութիւնը, հարկ չկայ յաճախ ուղղել նրա
սխալները և կամ յուշարարի գեր կատարել: Երե-
խայի խօսակցութիւնը համապատասխանում է նրա
մտաւոր զարգացմանը, որ աւելորդ է արուեստական
կերպով բարւոքել: Երեխան, լսելով ուրիշների խօ-
սակցութիւնը, հետզհետէ ըմբռնում է նրանց խօս-
քերը և աննկատելի կերպով սովորում է կանոնաւոր
և դիտակցաբար խօսել:

Երեխայի ամենաբնական պարապմունքներն են
խաղերը, որոնք մեծ նշանակութիւն ունեն երեխա-
յի զարգացման համար և սովորեցնում են նրան ան-
կախութեան:

Սակայն այդ խաղերը չպէտք է շատ դրդեն
երեխայի երևակայութիւնը, որովհետև դրա հետեւն-
քը կարող է լինել սխալ մտապատկեր, ապա և ստա-

խօսութիւն։ Մօր ճշմարտասիրութիւնը, որ արտա-
յայտվում է նրա խօսակցութեան և բացատրութեան
մէջ—անհամեմատաբար պաշտպանողական միջոցը ե-
րեխաների ամենավտանգաւոր ակտերից մէկի, այն
է՝ ստախօսութեան դէմ։ Մինչև անգամ երեխաներին
հէքեաթներ և առակներ պատմելիս, պէտք է հառ-
կացնել, որ դա կատակ, առատակ է։ Եւ մասնաւորապէս
երեխաներից շատերը կարիք են զգում ամեն
ինչ կոտորել, պատառել, այնպէս որ այդ, կարծես,
մի տեսակ հիւանդութիւն է։ Միւսները սիրում են
չարչարել փոքրիկ կենդանիներին՝ բաւականութիւն
գտնելով դրա մէջ։ Պէտք է ասենք, որ այդ բանը
չատվտանգաւոր յատկութիւն է և ամեն կերպ
պէտք է սանձահարել երեխաներին, որովհետեւ հա-
կառակ դէպքում նրանցից կը զարգանան չարածի,
երբեմն էլ չարագործ մարդիկ։

Սանձահարել հարկաւոր է երեխաներին գլխա-
ւորապէս զգուանքներով և օրինակներով։ Մայրերը
պէտք է ամենայն ուշադրութեամբ ուսումնասիրեն
երեխայի անհատական յատկութիւնները, դաստիա-
րակել հարկաւոր է աւելի օրինակ ցոյց տալով, քան
խօսքով։ Խստութիւնը պէտք է արդարութեան հետ
միասին լինի, դէպի երեխան ցոյց տուած պէր-
պէտք է հետևողական լինի։ Այն ժամանակ երեխա-
ների մէջ կը զարգանան բարի զգացմունքներ ու
ձկտումներ։

Երբէք չպէտք է թոյլ տալ ծայրայեղութիւն-
ներ. օր. այսօր մայրը անընդհատ համբուրում է ե-

րեխային, իսկ վաղը՝ ամեն կերպ մշտնջենական
նրան։ Եւ յոգնած մայր մը չգիտէ ինչպէս զգուան-
մազ Սյր տեսակ վարմունքը վերջնականապէս փշա-
ցնում է երեխային։ Դաստիարակութեան մէջ առաջին
պայմանը—անձնապահութիւնն է, այսինքն՝ չնորհ-
իրան պահելու երեխայի առաջ։ Յայտնի ռուս ման-
կաւարժ Ուշինսկիի կարծիքով երեխայի սկզբնական
դաստիարակութիւնը և նրան գրել-կարդալ սովորե-
ցնելը մինչև 8—10 տարեկան հասակը աւելի յար-
մար է տանը, քան ուսումնարանում։ Սյր հասակում
ամենալաւ դաստիարակիչը—մայրն է։ Մայրը ամենից
լաւ գիտէ, թէ ինչպէս պէտք է սովորեցնել, սրպէսզի
երեխայի ուղեղը չյոգնի, ինչպէս պէտք է ներդաշ-
նակութիւն պահպանել մտաւոր և ֆիզիքական զար-
գացման մէջ։ Փրա համար, ի հարկէ, հարկաւոր է
որոշ սպարաօտականութիւն, որով մեր մայրերը
դժբաղդաբար չեն կարող պարծենալ։ Թող մեր ներ-
կայ և ապագայ մայրերը հասկանան, որ երեխայի
սկզբնական դաստիարակութիւնից է գլխաւորապէս
կախուած նրա ապագան։ Երեւելի է, որ երեխային
Պրել-կարդալ սովորեցնել երեխային աւելի լաւ
է միքիչ ուշ, քան միքիչ վաղ։ Թէև երկու դէպքու-
մըն էլ կան անյարմար կողմեր։ Աւելի վաղ սկսելը
պահանջում է երեխայից այն, ինչ որ բարձր է նրա
զարգացումից և ոյժերից։ Այդ դէպքում երեխան
կորցնում է ինքնավստահութիւնը և չուտով անըն-
դունակ է դառնում։ Ուշ սկսելը անայնպէս վատ է,
որովհետեւ այդ դէպքում աւելի դժուար է երեխայի

Ընդհանուր կարծիքն այն է, որ գրել-կարգալ սովորեցնելը երեխային հարկաւոր է ոչ վաղ քան 6—7 տարեկան հասակից: Մինչև 9 տարեկան հասակը երեխաների հետ հարկաւոր է պարապել օրը 3 ժամ: Ըմենից առաջ հարկաւոր է սովորեցնել մայրենի լեզուն: Մայրենի լեզուն է, որ արտայայտում է երկրի բնութիւնը, ամբողջ ժողովուրդը, նրա պատմութիւնը և բոլոր առանձնայատկութիւնները: Ըմբռնելով մայրենի լեզուն, երեխան ըմբռնում է ոչ միայն լուսաբեր, այլ և բազմաթիւ մտքեր, զգացմունքներ, պեղարուեստական պատկերներ, լեզուի տրամաբանութիւնն ու փիլիսոփայութիւնը, ըմբռնում է հեշտ և շուտ 2—3 տարուայ մէջ: Ընդհանուր կարծիքն այն է, որ գրել-կարգալ սովորեցնելը երեխային հարկաւոր է ոչ վաղ քան 6—7 տարեկան հասակից: Մինչև 9 տարեկան հասակը երեխաների հետ հարկաւոր է պարապել օրը 3 ժամ: Ըմենից առաջ հարկաւոր է սովորեցնել մայրենի լեզուն: Մայրենի լեզուն է, որ արտայայտում է երկրի բնութիւնը, ամբողջ ժողովուրդը, նրա պատմութիւնը և բոլոր առանձնայատկութիւնները: Ըմբռնելով մայրենի լեզուն, երեխան ըմբռնում է ոչ միայն լուսաբեր, այլ և բազմաթիւ մտքեր, զգացմունքներ, պեղարուեստական պատկերներ, լեզուի տրամաբանութիւնն ու փիլիսոփայութիւնը, ըմբռնում է հեշտ և շուտ 2—3 տարուայ մէջ:

Որովհետև լեզուն մի ժողովրդի մտքի և գրագի, մուկների ստեղծուածն է, որի մէջ արտայայտուած է այդ ժողովրդի հոգևոր կեանքն ու նրա բնաւորութիւնը, պարզ է ուրեմն որ նա գօրեղ միջոց է ազգային դաստիարակութեան համար: Որքան խորն ենք թափանցում ժողովրդի լեզուի մէջ, որքան լաւ ենք ըմբռնում նրան, այնքան հեշտ ենք հասկանում նրան ստեղծող ժողովրդի բնաւորութիւնը: Ահա այդ պատճառով երբէք չպէտք է երեսային վաղ սովորեցնել օտար լեզու, որովհետև դա վնասում է միայն երկսայլի դարձացմանը: Երկսայլ վաղ հասկում փոխարինելով մայրենի լեզուն օտար լեզուի, մենք դաստիարակում ենք այլազգի, մենք օտար ենք դարձնում նրան ժողովրդական կեանքին:

խախտում ենք նրա մտածողութիւնը և վնասում
նրա բնաւորութեան ստեղծմանը: Դրանից յետոյ,
կարծում ենք, պարզ է, թէ ինչո՞ւ չպէտք է սովորեցնել
երեխային օտար լեզու, նախ քան մայրենի
լեզուի արմատնալը երեխայի մատաղ հոգու մէջ:
Սօտաւորապէս 7—8 տարեկան հասակից կարելի է
սովորեցնել նաև օտար լեզու:

Թող այդ յայտնի մանկավարժի խօսքերը օրինակ զառնան մեր կուրացած ծնողների համար, որոնք չեն խղճահարվում հէնց օրօրոցից երեխային օտար լեզու սովորեցնել և այդպիսով այլազգի պատրաստել:

[illegible]

ԳԼՈՒԽ XIII

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԳԼՈՒԽՈՐ ՀԻՆԿԱՆ ԳԼՈՒԽՆԵՐ

ԳԵՂԱՍՏ (խոզախոտ — золотуха)

Գեղձախոտը երեխաների մէջ չափից դուրս տա-
րածուած հիւանդութիւն է։ Դժբաղդաբար մինչև
այժմս էլ յայտնի չէ, թէ ինչո՞ւն է նրա էութիւ-
նը։ Կարծում են, որ նա մանկան օրգանիզմի սնուն-
դի ընդհանուր խանգարումն է և որ գեղձախոտաւոր-
ները հակումն ունեն դէպի օրգանների զանազան
յարատե բորբոքումները։ Բացի դրանից գեղձախ-
տաւորների աւշային գեղձերը մեծացած են լինում։
Գեղձախոտը կարող է բնածին լինել կամ ստացական։
Առաջինը մենք նկատում ենք այն երեխաների մէջ,
որոնք ծագում են գեղձախոտաւոր, կամ որեւէ յարա-
տե հիւանդութիւն ունեցող ծնողներից (բարակա-
ցաւ, հնացած սիֆիլիս, բաղցկեղ — рахъ և այլն)։
Երկրորդը զարգանում է՝ բնակարանների լոյսի և
օդի պակասութեան, խոնաւութեան, սուր և յարատե
հիւանդութիւնների բնածին տրամադրութեան ազ-

դեցուլթեան տակ կայն։ Գեղձախոտաւորներն առ-
հասարակ տրամադրւած են դէպի թորախոտ։ Գեղձ-
ախոտը իր զարգացման գագաթնակէտին է հասնում
մօտաւորապէս 7 տարեկան հասակում, իսկ սեռա-
կան հասունութիւնից յետոյ նա անհետանում է,
թէն արամադրութիւնը դէպի թորախոտ երկար տա-
րիներ դեռ կարող է մնալ։ Գեղձախոտի առաջանա-
լուն յաճախ նպաստում են սնունդն ու կենցաղա-
վարութիւնը։ Մինչև անգամ մեծերի մօտ երբեմն
կարող է գեղձախոտ լինել, եթէ նրանք չափ ժամա-
նակ գրկուած են լինում թարմ օդից, օրինակ՝ բան-
տարկեալների գեղձախոտը։

Յաճախ գեղձախոտի առաջին նշանները երեխա-
ների մէջ երևում են ուրիշ հիւանդութիւններից,
այն է՝ կարմրախոտից (քութէշից), բզաքաւից, ջրծա-
ղիկից, կապոյտ հազից յետոյ։ Գեղձերի մեծանալը
յաճախ սկսվում է կեանքի հէնց առաջին ամիսնե-
րում։ Ամենից առաջ առհասարակ հիւանդանում են
ստործնօտեայ և սլարանոցի գեղձերը, բայց շատ
անգամ հիւանդանում են նոյնպէս և ներքին աւշա-
յին գեղձերը։ Ծնոտի և սլարանոցի միացած գեղձե-
րը ոչ միայն շօշափվում են կլոր և պինդ ուռոյց-
ների նման, այլ յաճախ նկատելի են և աչքով։ Եր-
բեմն գեղձերը կակղում, բորբոքվում են և նրան-
ցից ջրալի թարախ է դուրս գալիս, որ յաճախ մի-
քանի ամիս է տևում։ Սակայն լինում են և այնպի-
սի դէպքեր, երբ գեղձի թարախը կաշու տակովը
ներքև է լինում, երբեմն էլ ընկնում միջնապտտի

(средостѣніе), լանջամաշկի (плевра), կամ սրտապարկի (сердечная сорочка) խորշը և վերին ատիճանի վտանգաւոր բորբոքումները առաջացնում։ Գեղձախտաւորները բնորոշվում են կամ ֆատտի դուրս ցցուած շրթունքներով, տանձի կամ գետնախնձորի նման քթով, չէկ մազերով։ Նրանք չափից դուրս դանդաղ, սառնարիւն և անընդունակ են լինում դէպի մտաւոր և ֆիզիքական աշխատանքները։ Բացի դրանից յաճախ նրանց պարանոցի գեղձերը ուռչում են։ այդպիսիները ունենում են քնքուշ և բարակ կաշի, մետաքսանման, մեծ մասամբ թուխ մազեր, շագանակագոյն աչքեր, թույլ զարգացած մկաններ և ոսկորներ։

Յաճախ գեղձախտաւորների նշագեղձերը մեծացած են լինում, որով դժուարանում է երեխայի շնչառութիւնն ու խօսակցութիւնը։ Բացի դրանից շատ անգամ աչքերի, ականջի, կաշու, ոսկորների և յօդերի զանազան հիւանդութիւններ են սկսվում, հարբուխ է լինում կային։ Գեղձախտը մեծ մասամբ յարատե է և երբեմն տևում է տասնեակ տարիներ։ Բացի վերոյիշեալ բարդութիւններից, գեղձախտի մէջ թաղնուած է և մի ուրիշ վտանգ, այն է՝ յանկարծակի տեղական կամ ընդհանուր բարակացաւ։ Բժշկելու ժամանակ մեծ նշանակութիւն ունեն նախազգուշացուցիչ միջոցները։ Գեղձախտաւորները պէտք է մաքուր, թարմ օդից շատ օգտուեն։ Այդ դէպքում շատ անգամ գեղձախտը բժշկվում է։

Գրա հետ միասին պէտք է ուշադրութիւն դար-

ձնել և սնունդի վրայ։ Մինչև երկու տարեկան երեխաներին հարկաւոր է տալ գլխաւորապէս կաթ։ յետոյ աւելի լաւ է խառն կերակուրներ տալ, միայն պէտք է խոյս տալ չափից դուրս օսլայ (крахмалъ) պարունակող կերակուրներից, օր. գետնախնձորից։ Մանաւանդ օգտակար են միսն ու թարմ բանջարեղէնները։ Մի խօսքով՝ գեղձախտի համար սնունդն ու կենցաղավարութիւնը աւելի մեծ նշանակութիւն ունի, քան թէ զանազան դեղերը։

Բ Ա Խ Ի Տ

Բախտը կամ անդլիական ախտը շատ տարածուած մանկական հիւանդութիւն է։ Դա ոսկորների կանոնաւոր զարգացման դէմ հիւանդութիւն է, որ արտայայտվում է նրանց ձևափոխութեան, այն է՝ ախտաբանական ճկունութեան մէջ։ Բախտի պատճառներն են՝ անբաւարար սնունդը, բնակարանների լոյսի և օդի պակասութիւնը, խոնավութիւնը, սուր և յարատե հիւանդութիւնները, բնածին տրամադրութիւնը կային։ Օր. յայտնի է, որ բախտը ամենից շատ պատահում է այնպիսի երեխաների մէջ, որոնք արուեստական կերպով են մեծացած։ Ծծի երեխաներից աւելի յաճախ հիւանդանում են շատ ջահէլ մայրերի երեխաները։ Մարուր օդի և լոյսի պակասութիւնը դուրջ աւելի նշանաւոր է, քան թէ մօր կաթը. ահա թէ ինչու շատ յաճախ բախտա-

ւոր երեխաներ պատահում են խեղճ դասակարգի մէջ, չնայած այն հանգամանքին, որ նրանց կերակրում են մայրերը: Հէնց այդ է պատճառը, որ տար երկիրներում, որտեղ երեխաները ամբողջ օրերով մաքուր օդ են ծծում, բախիտ կամ բոլորովին չի պատահում, կամ թէ շատ թեթեւ է լինում:

Բախիտ առաջանալուն նպաստում է մանաւանդ խոնաութիւնը: Ձանաղան տեսակ սուր և յարատե հիւանդութիւններից, որոնք նպաստում են բախիտի դարդանալուն, ամենագլխաւորը ժառանգական սիֆիլիսն է, ապա արիւնապակասութիւնը:

Այն հանգամանքը, որ միևնոյն վատ պայմանների մէջ գտնուող երեխաներից միւրանիսն են միայն ենթարկվում բախիտի, ցոյց է տալիս, որ այստեղ նշանակութիւն ունի բնածին, անհատական տրամադրութիւնը: Բախիտը առհասարակ արգանդային (բնածին) է լինում կամ թէ երևում է առաջի տարուան ընթացքում: 3—4 տարեկանից յետոյ բախիտ այլևս չի պատահում, իսկ եթէ կար բախիտ, առհասարակ նա անցնում է ինքն իրան: Միայն ծանր դէպքերում հիւանդութիւնը տարածվում է բոլոր ոսկորների վրայ:

Բախիտի ամենաառաջին նշանը՝ ծոծրակի փափկանալն է. բացի դրանից այդ դէպքում չափից դուրս բրտնում է երեխայի գլուխը, իսկ հոգեւորներ (родничекъ) բաւական մեծ է լինում և հազիւ ծածկվում է 3-րդ կամ 4-րդ տարում, այն ինչ նրա

բնական ծածկուելու ժամանակը երկրորդ տարուայ սկիզբն է:

Լանջի վրայ ամենից առաջ աչքի են ընկնում կողերի կռճիկային ծայրերի հաստանալը: Այդ փոփոխութիւնը բախիտի համրիչ է կոչվում: Կրծոսկրը յաճախ սրվում է դէպի առաջ. այնպէս որ կուրծքը մի տեսակ առանձին ձև է ստանում, որ հաւի կուրծք են անուանում: Բախիտի շնորհիւ յաճախ ողնաշարը ծովում է: Եւելի շատ նա ծովում է դէպի յետ, երբեմն դէպի կողքը, կամ առաջ, շատ անգամ էլ խառն: Ի հարկէ երբեմն կարող է նաև անդուշութեան հետևանք լինել:

Ոտքերի և ձեռքերի վրայ ամենից առաջ աչքի է ընկնում երկար ոսկորների ծայրերի հաստանալը. բացի դրանից այդ ոսկորները ծովում են, մանաւանդ ոտքերինը, որովհետև մարմնի ամբողջ ծանրութիւնը գլխաւորապէս ոտքերի վրայ է: Այդ ծռուածքը աւելի շատ է լինում այն ժամանակ, երբ երեխաները շատ և երկար են ման գալիս: Բախիտաւորների ատամները ոչ միայն ուշ, այլ և անկանոն են դուրս գալիս և շուտով կերցաւային դառնում:

Բախիտը յաճախ գեղձախտի հետ միասին է լինում: Բժշկութեան գլխաւոր նպատակն է—գիմել նախադրուշացուցիչ միջոցների, որոնք են՝ կանոնաւոր սնունդը, երեխաների կենցաղավարութիւնը, մաքուր օդը և այլն: Պէտք է խոյս տալ չափից դուրս հաց, գետնախնձոր, ալիւրից պատ-

րաստած կերակուրներ՝ գործածելուց, ընդհակառակը՝ հարկաւոր է գործածել՝ կաթ, ձու, միս, միքիշ սպիտակ հաց կայլն։ Բացի դրանից հիւանդներին ամեն օր աղի վաննաներ են ընդունել տալիս (28°) և աշխատում են որքան կարելի է քիչ սկսել ոտքերի վրայ։ Դեղերից գործ են ածում ձկան իւղ, երկաթ, իսկ վերջին ժամանակներս՝ մեծ յաջողութեամբ՝ լուսածին (фосфоръ)։

Դ Ի Ֆ Տ Ե Ր Ի Մ

Դեֆտերիան կամ բզաքաւը չափազանց վարակիչ հիւանդութիւն է. նա առաջանում է Löffler-ի բացիլներով վարակուելուց։ Դեֆտերիան գլխաւորապէս երեխաների հիւանդութիւն է, թէև երբեմն մեծերի մէջ էլ է պատահում։ Հիւանդութիւնը կարող է անցնել ուրիշներին կամ ուղղակի հիւանդներից՝ նրանց խնամելիս, և կամ մանաւանդ համբոյների միջոցով։ Նրբեմն հիւանդութիւնը փոխվում է օդի, երրորդ անձնաւորութեան կամ հիւանդի իրերի միջոցով։ Յրտահարութիւնը, կլիման և խոնաւ եղանակը, երբեմն էլ ուրիշ վարակիչ հիւանդութիւնները, օր. քութէշի երեւոյթ, նպաստում են նրա զարգանալուն։

Կան ընտանիքներ, որոնք աւելի տրամադրուած են լինում դեֆտերիայով հիւանդանալու։ Մանաւանդ յաճախ հիւանդանում են նրանք, որոնց նշագեղծերը մեծ են։ Առհասարակ երեխաները մինչև 6 ամսական հասակը չեն հիւանդանում դեֆտերիայով։ Մեծ մասամբ այդ հիւանդութիւնը 1—7 տարեկան հասակում է պատահում։ 14 տարուց յետոյ հիւանդների թիւը նորից պակասում է։

Դեֆտերիայով մէկ անգամ հիւանդացողը կարող է ապահով լինել, որ հիւանդութիւնը նորից չի կրկնուի։ Հիւանդութիւնից դեռ միքանի օր առաջ երեխան զգում է իրան թոյլ և դանդաղ։ Սկզբում հիւանդը դող և տաքութիւն է ունենում, բայց շուտով նա սկսում է դանդաղանալ կոկորդի ցաւի վրայ, որ սաստկանում է մանաւանդ խօսելու, կուլ տալու և դուրսը այս ու այն կողմ շրջելու ժամանակ։ Ստորին ծնօտի աւշային դեղձերն ուռչում են և շատ զգայուն են լինում սեղմելու ժամանակ։ Յաճախ հիւանդները նշագեղծերի մեծանալու պատճառով քթից են խօսում և բաց բերանով շնչում։ Հիւանդութեան ծանրութեան համեմատ կոկորդի վրայ կարելի է տեսնել դանդաղանալ պատկերներ։ Միքանի դէպքերում կոկորդի լորձաթաղանթը սովորականից աւելի կարմիր և ուռած է լինում. երբեմն դա սահմանափակվում է կոկորդի որոշ մասերով, օր. նշագեղծերով և մի կողմի քիմքի կամարներով։ Յաճախ նշագեղծերը ծածկվում են դեղնադոյն կամ մոխրագոյն փառերով, որոնք չըշապատուած են լի-

նում կարմիր ժապաւէններով: Ուրիշ դէպքերում հիւանդացած ոստայնը մահացման շնորհիւ փախուկ, մոխրագոյն, երբեմն էլ սևագոյն է դառնում: Դիֆտերիան տեսում է միջանի օրից մինչև միջանի շաբաթ, աւելի երկար շատ սակաւ:

Երբեմն դիֆտերիայի փոփոխութիւնները անցնում են մօտակայ լորձաթաղանթի վրայ և աւելացնում վտանգը: Օր. երբ դիֆտերիան անցնում է քթի լորձաթաղանթի վրայ, այդ դէպքում քթից սկսում է թարախանման արտահոսումն և հիւանդները մեծ մասամբ մեռնում են արեան ապականութիւնից և ուժատառութիւնից: Երբեմն մեծ տարածութեամբ բորբոքվում է պարանոցի ցանցամաշկը: Յաճախ դիֆտերիայից յետոյ առաջանում է յարատև երիկամնատապ, որից և մեռնում է հիւանդը:

Երբեմն դիֆտերիայի ժամանակ ուռչում են յօդերը, կամ երեխան հիւանդանում է թոքատապով, պլեվրիտով (լանջամաշկատապ), ներսրտամաշկի և սրտազարկի բորբոքումով և այլն:

Միւս հիւանդութիւններից, որոնք առհասարակ յաջորդում են դիֆտերիային, ուշադրութեան արժանի է գլխաւորապէս նեարդերի հիւանդութիւնը: Յաճախ կաթուածի աղդեցութեանն է ենթարկվում քիմքը: Հիւանդն սկսում է քթից խօսել, խօլ կերած ժամանակ կերակուրը կլանից ընկնում է քիթը, մասամբ և բթածակերից դուրս գալիս: Զաւից դուրս վտանգաւոր է սրտի կաթուածը:

որ երբեմն առողջանալու ժամանակ է պատահում: Զարմանալի է, որ մինչև անգամ թեթև դեֆտերիայից յետոյ հիւանդները սակաւարին են դառնում: Դիֆտերիայից առաջացած արեան պակասութիւնը յայտնի է իր յամառութեամբ, որովհետև երկար ժամանակ չի բժշկվում: Բացի գունատութիւնից, հիւանդ երեխաները այդ դէպքում շարունակ զանգատվում են ակտիւ թաղակայութեան, սաստիկ ուժասպառութեան համար կային:

Որքան և թեթև լինի դիֆտերիան, այնուամենայնիւ ոչ մի ժամանակ չի կարելի հանգիստ լինել, որ հիւանդութիւնը բարեյաջող հետեանք կ'ունենայ, որովհետև ոչ ոք չի կարող երաշխաւոր լինել, թէ հիւանդութիւնը չի տարածուի կոկորդի վրայ և մահացու չի լինի:

Առհասարակ քանի երեխան փոքր է, այնքան աւելի վտանգաւոր է հիւանդութիւնը: Որովհետև դիֆտերիան, ինչպէս ասացինք, չափից դուրս վարակիչ հիւանդութիւն է, այդ պատճառով ամենից առաջ անհրաժեշտ է նախազգուշացուցիչ բժշկութիւն: Հիւանդութիւնը երկալուն պէս, պէտք է առանձնացնել հիւանդին առողջներից և ակտահանութեան ենթարկել հիւանդի սենեակն ու իրերը:

Առողջներին ազատ պահելու համար ամենալաւ միջոցն է տեղափոխել հիւանդ երեխային, կամ առողջներին ուրիշ տուն և որքան կարելի է շուտ:

Ինչ վերաբերում է ուրիշ նախազգուշացուցիչ միջոցներին՝ առաջին տեղը պէտք է բռնեն սենեակի

և հիւանդի բոլոր իրերի մաքրութիւնն ու օգափոխութիւնը: Հիւանդին յաճախողները, կամ նրա մօտ դռնուղները պէտք է այն տեսակ շոր հագնեն, որ կարելի լինի յետոյ լուանալ: Հիւանդի մօտ հարկաւոր չէ ոչ ուտել, ոչ խմել: Աւելորդ կահ-կարասիքը, մանաւանդ փափուկ բազկաթոռները, կապերտները, վարագոյրները եայլն, հարկաւոր է դուրս տանել: Հիւանդի կերակուրը միմիայն ջրալի պէտք է լինի և գլխաւորապէս կաթ: Այժմ դիֆտերիայի ամենալաւ բժշկելու միջոցը՝ Բերլինգի շիճուկն է:

Շիճուկի բուժիչ յատկութիւնը կայանում է նրանում որ, ինչպէս փորձը ցոյց է տալիս, մեղանոցների տոկոսը դրանից պակասում է: Բայց միւս կողմից անկասկած է և այն, որ մենք սխալուած կը լինենք, եթէ կարծենք, թէ շիճուկով կարելի է ամեն մի դիֆտերիա բժշկել: Եթէ, օր. հիւանդութիւնը անուշադիր է թողնուած և հիւանդին միքանի ժամ է մնացել միայն ապրելու, ի հարկէ այդ դէպքում շիճուկը չի կարող նրան ազատել: Դիտողութիւնները ցոյց են տալիս, որ շիճուկը օգնում է միայն այն ժամանակ, երբ հիւանդութիւնը նոր է սկսուել:

Ամենից յարմար ժամանակը դրա համար աւաջի օրերն են: Սկսած 3—4-րդ օրից շիճուկի ներգործութիւնը թուլանում է: Թեթիս դէպքերում շիճուկը օգնում է և աւելի ուշ գործածութեան ժամանակ: Բերլինգի շիճուկը ոչ միայն բուժիչ յատկութիւն ունի, այլև լաւ նախազգուշացուցիչ միջոց

է, որովհետև փորձը ցոյց է տալիս, որ եթէ այդ շիճուկից սրտկեն երեխայի կաշու տակը, երեխան կարող է ազատ մնալ հիւանդանալուց:

Ք Ո Ւ Թ Է Զ (սкарлатина)

Քութէշը այն վարակիչ հիւանդութիւններից է, որ յաճախ երեխաների, երբեմն էլ մեծերի մէջ է պատահում: Մեծ քաղաքներում առանձնակի դէպքեր միշտ պատահում են, այնպէս որ շարաթ չի անցնում, որ քութէշով մի երկու երեխայ չհիւանդանայ: Ժամանակ առ ժամանակ հիւանդութիւնը տարածվում է շատ երեխաների մէջ և այդպիսով էպիդեմիա է առաջանում: Քութէշի էպիդեմիան որոշ առանձնայատկութիւններ ունի՝ նա զարգանում է դանդաղ և հետզհետէ, բայց տևում է երկար և երբեմն տարիներ են հարկաւոր, որպէսզի հիւանդութիւնը բոլորովին անյայտանայ: Էպիդեմիայի ժամանակ մեղնուկների տոկոսը 4—40-ի է հասնում:

Առհասարակ հիւանդութիւնն սկսվում է յանկարծ տաքութիւնով: Երեխան ործկում է, կուլ տալու ժամանակ ցաւ է զգում, իսկ հետեւալ օրը նրա մարմնի վրայ երևում են մանր կարմիր ցանքեր: Քութէշի ցանքերը սկսվում են առհասարակ պարանոցից, կրծքի և թիկունքի վերին մասերից, իսկ միջանի ժամից յետոյ տարածվում են երեսի և ամբողջ մարմնի վրայ, բացի ոտներից և ձեռներից,

որոնք ծածկվում են ցաներով մէկ օրից յետոյ միայն: Երեսն վրայ ցաներից ազատ են մնում բլթը, շրթունքներն ու կզակը, որոնք գունատ են մնում: Այդ գունատութիւնը մէկ կողմից, թշերի առանձին կարմրութիւնը միւս կողմից՝ շատ բնորոշ են քութէշի համար: Այդպիսով մենք տեսնում ենք, որ քութէշի ցաները երևում են շատ շուտ, այն ինչ կարմրուկի և ծաղկի ցաները—միայն մի քանի օրից յետոյ: Քութէշի ցաները երևում են ոչ միայն կաշու այլև կլանի (օրանջրի) և լեզուի լորձաթաղանթի վրայ: Քութէշի երկրորդ բնորոշ նշանը սոսորդատալն է (воспаление зѣва, жаба), թեթև դէպքերում հիւանդն զգում է մի փոքր ցաւ կուլ տալու ժամանակ, իսկ հետազօտութիւնը ցոյց է տալիս, որ նշագեղձները մի քիչ ուռած և կարմիր են: Աւելի ծանր դէպքերում նշագեղձերը ծածկվում են դեղնագոյն և սպիտակ փառերով:

Քութէշի երրորդ գլխաւոր նշանը—ջերմն է: Ջերմը յանկարծ է սկսվում և մի քանի րոպէից յետոյ 39° — $39,5^{\circ}$ է հասնում: Առաջին 2—3 օրը տաքութիւնը մի քիչ էլ բարձրանում է և 40° — $40,5^{\circ}$ հասնելով՝ 2—3 օր կանգ է առնում, իսկ յետոյ սկսում է հետզհետէ իջնել և մի քանի օրից յետոյ հասնում է իր բնական դրութեան: Բացի այդ երեք գլխաւոր նշաններից կան և ուրիշ նշաններ, երեխաները յաճախ որձկում են, որ մեծ նշանակութիւն ունի այն ժամանակ, երբ երեխան ջերմ և սոսորդատալ է ունենում:

Հիւանդութեան առաջին օրերը լեզուն ծածկվում է մոխրագոյն կամ սպիտակ շերտով, բայց 2—3-րդ օրը նա սկսում է մաքրուել ծայրերից և 1—2 օրից յետոյ մութ կարմիր, մալինայի գոյն է ստանում: Այդ տեսակ լեզուն շատ բնորոշ է քութէշի համար, այնպէս որ կասկածելի դէպքերում միմիայն դրանով էլ կարելի է հիւանդութիւնը որոշել:

Հիւանդութեան 3—4-րդ օրը դուրս տուած ցաները առհասարակ հաճում են իրանց զարդացման զաղաթնակէտին, յետոյ կամայ-կամաց գունատվում, իսկ մէկ շաբաթից յետոյ կաշին ստանում է իր նախկին տեսքը: Միևնոյն ժամանակ տաքութիւնն օր ըստ օրէ իջնում է և ցաների անհետանալուց յետոյ հասնում է իր բնական դրութեան: Մի քանի օր ևս և կաշին սկսում է փոթուել (պլոկուել):

Քութէշից յետոյ կաշու այդ փոթումը այնքան բնորոշ է, որ կարելի է հիւանդութիւնը որոշել առանց հարցուփոքձ անելու: Մատնելի ափերի և նրբանի (զարչապարի) կաշին սկսում է փոթուել մեծ շերտերով, իսկ մարմինն ու երեսինը մանր, թէփանման կտորներով: այդ շարունակվում է առհասարակ 2—3 շաբաթ, երբեմն էլ 6 շաբաթ:

Քութէշի ժամանակ բարդութիւններն ու յաջորդող հիւանդութիւնները չափից դուրս շատ են: Քութէշին յաջորդող ամենածանր հիւանդութիւններից մէկն է՝ երկկամուների բորբոքումը, որ մեծ մասմբ սկսվում է 10—21 օրից յետոյ: Մէկի քա-

նակութիւնը պակասում է, երբեմն էլ մինչև անգամ ընդհանուր ընդհատվում. հիւանդի երեսը, ոտքերը, ապա և ամբողջ մարմինը ուռչում են: Բացի դրանից պատահում են ոսկրացաւ, ներսրտամաշկի բորբոքումն հայլն:

Քուլթէշը ամենանեղաւոր հիւանդութիւններից մէկն է, որովհետև զանազան բարդութիւնները և մանաւանդ երիկամունքի բորբոքումը, կարող են միշտ ռզիկցիւ նրան: Քանի որ քուլթէշի թոյնի դէմ կռուելու միջոց դեռ եւս յայտնի չէ, մնում է միայն նախադրուշացուցիչ և նշանական բժշկութիւն: Հիւանդին խօսոյն պէտք է առանձնացնել առողջներից: Մենք գիտենք, որ քուլթէշը կարող է երրորդ անձնաւորութեան կամ հիւանդի իրերի միջոցով փոխանցուիլ: Այդ պատճառով պէտք է ուշադրութիւն դարձնել և դրա վրայ, Հիւանդը պէտք է իր առանձին խնամողը, իր անօթներն ու կահ-կարասիքն ունենայ: Բժիշկներից շատերը պահանջում են, որ հիւանդի հղբայրներն ու քոյրերը ուսումնարան չգնան: Այդ ի հարկէ շատ նպատակայարմար է, բայց այն դէպքում միայն, երբ հիւանդը կանոնաւոր առանձնացրած չէ, հակառակ դէպքում նրանք կարող են յաճախել ուսումնարան 11 օրից յետոյ: Քուլթէշը վարակիչ է համարվում 4—6 շաբաթ, այսինքն երբ վերջանում է փոթումը (սլոկուելը): Բացի դրանից, նախադրուշացուցիչ միջոցներին է պատկանում և բնակարանի ու հիւանդի իրերի ակտահանութիւնը:

Շատ լաւ կը լինի, եթէ հիւանդութիւնից յետոյ

այրեն հիւանդի ամբողջ անկողինը:

Եթէ երեխայի ամբողջութիւնը 40° բարձր չէ, ոչ մի առանձին միջոց հարկաւոր չէ: Հիւանդին տալիս են կաթ, արգանակ, իսկ խմելու համար ջուր, լիմոնադ: Եթէ ամբողջութիւնը հիւանդութեան սկզբից բարձր է, հիւանդին բժշկում են սառն (26°—22°) վաննաներով, որոնք աւելի լաւ հետեւանքներ են տալիս, քան թէ միւս ձևերով բժշկելը: Այդ տեսակ վաննաներ հիւանդին օրը 2—3 անգամ են ընդունել տալիս և ամեն անգամ վաննայի մէջ 20—30 րոպէ պահում նրան: Բերանն ու սոսորդը ողողելու համար գործ են ածում բերտօլլիտի աղ, կամ բորային թթուութիւն՝ մէկ բաժակ ջրին մէկ թէյի գդալ, իսկ գլխին դնում են սառը փաթեթ (компресс): Որովհետև երիկամունքի բորբոքումն առհասարակ հիւանդութեան մինչև 21-րդ օրն է երևում, այդ պատճառով հիւանդը գոնէ երեք շաբաթ չպէտք է անկողնուց վեր կենայ, իսկ դուրս գալ կարող է միմիայն կաշին պլոկուելուց յետոյ: Երիկամունքի բորբոքումի առաջն առնելու համար խորհուրդ են տալիս՝ ջերմն անցնելուց յետոյ, օրը 2 անգամ տաք վաննաներ ընդունել տալ (28° ր.): Սոսորդատապի ժամանակ, երբ հիւանդը կուլ տալու միջոցին սաստիկ ցաւ է զգում, հարկաւոր է նրա բերանը սառոյցի կտորներ դնել ծծելու, բայց չթողնել որ ծամի ու կուլ տայ: Եթէ երեխան զօւարտութեամբ է բերանն առնում սառոյցը, կարելի է տալ նրան քաղցրեղէնի հետ:

Կ Ա Ր Մ Բ Ո Ւ Կ

Բոլոր վարակիչ հիւանդութիւններից, բացի համատարած դումից (ГРИППЪ), կարմրուկը ամենայնաճախ մանկական հիւանդութիւնն է։ Նա բնորոշվում է կաշու վրայ երևացած կարմիր ցաներով, ջերմով և բժի, աչքերի և շնչափողերի բորբոքումով։ Կարմրուկի ցաները խիստ զանազանվում են ըստ ժամանակից և ցրուած ցաներից։ Նրանք ուստի մեծութիւնից մինչև արծաթեայ 5 կուպէկանոցի մեծութեան են լինում, բայց կարմրադոյն, անհասարկ, կարծես կրծոտած ծայրերով։ Եթէ շօշափինը այդ ցաները, կը համոզուենք, որ նրանք կաշու մակերեսից միքիչ բարձր են։ Բացի դրանից կարմրուկի ցաները երկու մասից են բաղկացած — խաղաւարտից (Популя), որ մէջտեղումն է գտնվում և նրա շուրջը՝ կարմիր ֆօնից։ Կարմրուկի ցաները մարմնի վրայ միաժամանակ չեն երևում, այլ երեք օրուան ընթացքում, վերից ներքև։

Առհասարակ ամենից առաջ, հիւանդութեան հէնց առաջին օրը, ցաները երևում են երեսի, երկրորդ օրը — մարմնի, երրորդ օրը — ոտների և ձեռների վրայ, իսկ երեսինը սկսում է գունատուել։ Որքան սաստիկ է լինում դուրս տուածը, այնքան շատ է սկսվում պոկուել կաշին։ Այդ փոթումը ամենից լաւ նկատելի է լինում երեսի վրայ։ Կարմրուկի ժամանակ կաշին պոկվում է մանր թելաւան-

ման կտորներով։ Փոթումը ընդամենը տևում է 5—7 օր։

Կարմրուկի ժամանակ բժի, աչքերի և շնչափողերի բորբոքումը ցաներից առաջ է երևում։ Ամենից առաջ սկսվում է հարբուխ և փոքրիկ հազ, իսկ յետոյ 24—48 ժամ անցած սկսվում է և աչքերի բորբոքումն։ Հիւանդութեան ժամանակ մեծ մասամբ տարութիւնը 39°—40° է լինում և վերջանում է առհասարակ 5—7-րդ օրը, երբեմն էլ միայն 9-րդ օրը։ Լեզուն հիւանդութեան բոլոր ժամանակ ծածկվում է սպիտակ փառով։ Պատահում են դէպքեր, երբ կարմրուկի ժամանակ երեխաները ործկում են, որ կասկածելի դէպքերում վճռողական նշանակութիւն է ունենում։ Աւելի յաճախ, քան ործկումը, հիւանդութեան սկզբից լուծողութիւն է պատահում մանաւանդ մինչև 5 տարեկան երեխաների մէջ։

Երբեմն կարմրուկը բարդվում է զանազան հիւանդութիւններով, ցաները երեւալու ժամանակ բժից սկսվում է արիւնահոսութիւն, որ պահանջում է շուտաւիոյթ օգնութիւն։ Բացի դրանից յաճախ պատահում է նաև թորքերի բորբոքումն։

Պէտք է ասել, որ կարմրուկի ամենաստուորական և ամենափտանդաւոր բարդութիւններից մէկն է թորքերի բորբոքումը, որովհետեւ դրանից կարող է թորախտ առաջանալ։ Բնական կարմրուկը առանց բարդութիւնների փտանդաւոր հիւանդութիւն չէ, թորքերի և աղիքների կողմից բարդութիւնները

պատահում են աւելի յաճախ երեխայի փորը հաստ-
կում։ Այդ պատճառով մինչև 2 տարեկան երեխա-
ների համար կարմրուկը չափից դուրս փտանդուոր
հիւանդութիւն է։

Կարմրուկով վարակվում են օդի, անմիջապէս
հիւանդի, երրորդ անձնաւորութեան կամ հիւանդի
իրերի միջոցով։ Ամենից յաճախ երեխաները վա-
րակվում են ուսումնարաններում։ Ահա թէ ինչու
նախ և առաջ հարկաւոր են նախազգուշացուցիչ մի-
ջոյններ։

Հէնց որ երեխան կարմրուկով հիւանդանայ,
նրան իրոյն հարկաւոր է բաժանել առողջներից։
Մոլորութիւն է կարծել, թէ երեխաները պէտք է
անպատճառ հիւանդանան կարմրուկով։ Լաւ կը լի-
նի, եթէ երեխան բոլորովին կարմրուկով չհիւան-
դանայ, որովհետեւ, ինչով կարելի է երաշխաւորել,
թէ հիւանդութիւնը չի բարդանայ ուրիշ, աւե-
լի փտանդուոր հիւանդութիւններով։ Հիւանդի եղ-
բայրներն ու քոյրերը 2 շաբաթ չպէտք է ուսում-
նարան գնան, իսկ ինքը հիւանդը 3 շաբաթ։ Կար-
մրուկի բժշկութիւնն իսկապէս կարող է միայն նշա-
նական լինել։ Որպէսզի հիւանդը չմրոխի և հիւան-
դութիւնը չբարդանայ, նա պէտք է տանը նստած
մնայ մինչև հազի վերջանալը։ Սենեակի տաքութիւնը
14°-ից պակաս և 16° աւելի չպէտք է լինի։

Աչքերը վնասուելուց ազատ պահելու համար,
սենեակը պէտք է միջիջ մութ լինի։

Հիւանդին հարկաւոր է տալ գլխաւորապէս՝

կաթ, սպիտակ հաց, ձու և նայելով ակտորժակին,
մինչև անգամ միս։

ԾԱՂԻԿ ԵՒ ԾԱՂԿԻ ՊՇՏՈՒՄՍՈՒՄՆ

Մինչև XIX դարի սկիզբը ծաղիկը ամենայն
իրաւամբ դարհուրելի հիւանդութիւն էր համարվում,
որովհետեւ նա գերեզման էր տանում հարիւր հազա-
րաւոր զոհեր, կամ այլանդակում չատերին։ Այնժա-
մանակուանից միայն, երբ բժշկականութիւնը գտաւ
կովի ծաղկի նախազգուշացուցիչ պատուաստը, այդ
հիւանդութիւնը՝ ծաղիկը պատուաստուածների հա-
մար, կորցրեց իր առաջուայ ահեղ բնաւորութիւնը,
որովհետեւ այդպէսները համարեաւ ոչ մի ժամանակ
չեն հիւանդանում ծաղկով։ Պատուաստի պաշտպա-
նողական ոյժը տեւում է միմիայն 5—10 տարի։
Շատ մարդիկ բնածին տրամադրութիւն են ունենում
ինչպէս զէպի կարմրուկը, այնպէս և զէպի ծաղիկը։
Այդ է պատճառը որ սաստկանում է հիւանդու-
թեան փտանդուոր բնաւորութիւնը։ Ծաղկի թոյնը
գեղես յայտնի չէ։ Ծաղիկը, ինչպէս և վարակիչ հի-
ւանդութիւնների մեծամասնութիւնը, փոխատրվում
է օդի, անմիջապէս հիւանդի, նրա իրերի, երրորդ
անձնաւորութեան միջոցով։

Հիւանդը վարակուելուց յետոյ, դեռևս միջին
թուով 10 օր առողջ է զգում իրան։ Հիւանդութեան

նախադուշակը ջերմն է (39°—40° և աւելի): Շատ յաճախ պատահում է ստամոքսի խանգարումն, մանաւանդ գլխացաւ, ործկումն, մլջքի ցաւ, որ դեռ ևս յայտնի չէ, թէ ինչից է առաջանում: Միմիայն այդ նշաններով որոշել հիւանդութիւնը մինչև ծաղկի ցաների երևալը՝ շատ դժուար, մինչև անգամ անհնարին է: Բայց կայ մի նշան, որ հեշտացնում է ախտորոշումը. այդ կէտանման ցաներն են, որոնք ևս չեն երևում են սովորաբար փորի ստորին և ազդրների ներքին մասի վրայ: Ծաղկի ցաները ամենից առաջ երևում են՝ բերանի, սոսորդի լորձաթաղանթի և երեսի 'վրայ'՝ բաց-վարդագոյն խաղաւարտների (ուռեցքի) նման: Ցաները երևալուն պէս ջերմը շուտով անհետանում է և մէկ օրից յետոյ առհասարակ իր բնական դրութեան հասնում:

Երկրորդ օրը ցաները երևում են մարմնի վրայ, իսկ երեսինը աւելի շատանում է: Ծաղկի ստորկութեան մասին գաղափար կազմելու համար, մեծ նշանակութիւն ունի երեսի վրայ դուրս տուած ցաների քանակութիւնը. որքան շատ են ցաները, այնքան սաստիկ է և ծաղիկը: Երրորդ օրը ցաները տարածվում են ոտների, ապա և թիկունքի վրայ: Երեք օրուան ընթացքում ծաղկային խաղաւարտները դառնում են բշտիկներ, որոնք հետզհետէ մեծանում և լցվում են պտուղ, ապա և թարախոտ (8—9-րդ օրը) հեղուկով: Դրանից յետոյ (10—11-րդ օրը) թարախոտ բշտիկները սկսում են կամաց-կամաց չորանալ և թափուել: Ամենից առաջ թափվում են

երեսի, յետոյ մարմնի միւս մասերի քոսերը, իսկ այդ քոսերի տեղ կընդ սպիններ են մնում:

Միմիայն ծանր դէպքերում ծաղիկը բարդանում է զանազան հիւանդութիւններով: Ամենից առաջ այդ բարդութիւնները պատահում են լորձաթաղանթների և կաշու, յետոյ թոքերի և շիճուկային թաղանթների կողմից, այնպէս որ մենք պատահում ենք աչքերի, ականջի, կոկորդի, լանջամաշկի, սրտապատեանի, մզոցերի և այլ մասի հիւանդութիւններ: Ծաղիկը բոլոր սուր վարակիչ հիւանդութիւններից միակն է, որի դէմ մենք իսկական նախազգուշացուցիչ միջոց ունինք—այդ ծաղկի պատուաստումն է: Եթէ տան մէջ ծաղիկ յայտնուեց, իսկոյն պէտք է հիւանդին առանձնացնել, իսկ չըջապատողները պէտք է ենթարկուեն ծաղկի նախազգուշացուցիչ պատուաստման:

Արդէն զարգացած հիւանդութեան դէմ ոչ մի ուղիղ միջոց չկայ: Եյդ պատճառով մենք պէտք է բաղդաւոր համարենք մեզ, որ բժշկականութիւնը գտել է այդ հիւանդութեան դէմ նախազգուշացուցիչ միջոց, այն է ծաղկի պատուաստումն:

Ընչպէս վերև ասացինք, մինչև XVIII դարի վերջը ծաղիկը սարսամելի հիւանդութիւն էր համարվում և մարդիկ իզուր կոպում լին գրա դէմ զանազան միջոցներով: Ահրջայէս XVIII դարի վերջում անգլիացի բժիշկ Էդուարդ Զէններին յաջողուեց գտնել պատուաստի եղանակը: Նա ցոյց տուաւ, թէ կովի ծաղիկը, որ նրա ծծերի վրայ է

լինում, կարող է իբրև նախազգուշացուցիչ միջոց ծառայել իսկական ծաղիկ դէմ: Նա նկատեց, որ այն մարդիկ, որոնք միշտ կլծում են ծաղկով հիւանդ կոկերին, երբէք չեն վարակւում իսկական ծաղկով: Կրանից յետոյ, երբ Զէնները սկսեց կովի ծաղկով մարդոց ծաղիկը կտրել, տեսաւ որ վերջինները հիւանդանում են ծաղիկ միայն ամենամեղմ տեսակով: Այժմ արդէն ամբողջ մէկ դար է անցել և մարդկութիւնը միայն շնորհակալութեամբ տեսնում է պատուաստման փայլուն հետեանքները: Այդ պատուաստի շնորհիւ շատ շատերը ազատ են մնում իսկական ծաղկով հիւանդանալուց, իսկ հիւանդները մեռնելուց:

Սակայն պէտք է նկատել, որ ծաղիկ պատուաստումը միջանի տարուց յետոյ կորցնում է իր ոյժը. այդ պատճառով պէտք է ժամանակ առ ժամանակ կրկնել: Այդ բոլորից յետոյ շատ հասկանալի է, թէ ինչու ամբողջ Եւրոպայում, դժբաղդաբար բացի Ռուսաստանից, ծաղիկ պատուաստումն անհրաժեշտ է դարձել: Ծաղիկ պատուաստման ամենայարմար ժամանակը 4—6-րդ ամիսն է: Միմիայն ծաղիկ համաճարակի ժամանակ հարկաւոր է աւելի վաղ պատուաստել: Պատուաստելու ժամանակ առհասարակ ծակում են վեց տեղից՝ երեք-երեք ամեն մի թևի վրայ: Պատուաստելուց յետոյ ծակած տեղերը չորրորդ օրը կարմրում և փոքրիկ խողաւարտների նման բարձրանում են: Այդ խողաւարտներից, ինչպէս ասացինք, հետզհետէ թարա-

խանման բշտիկներ են դոյանում, որոնք միջանի օրից յետոյ չորանում և թափւում են: Բոլոր այդ ժամանակ երեխայի առողջութիւնը բնաւ չի փոխւում: Միմիայն պատուաստման 10-րդ օրը նրանք, կարծես, մի փոքր ցաւ են զգում ծակած տեղերում: Բացի դրանից նրանք ջերմ են ունենում, որ սակայն 2—3 օրից յետոյ անցնում է: Այդպիսով, տեսնելով ծաղիկ պատուաստման ահագին նշանակութիւնը, մենք ոչ միայն կը ցանկայինք, որ դա որքան կարելի է շատ տարածուէր, այլ մինչև անգամ անհրաժեշտ լինէր բոլորի համար:

Խ Օ Լ Ե Ր Ի Ն Ա (ործկումն և լուծողութիւն)

Ծծի երեխաները չափից դուրս տրամադրուած են լինում գէպի ստամոքսի և աղիքների խանգարումն, և ամեն տարի այդ հիւանդութիւնը գերեզման է տանում բազմաթիւ զոհեր: Խօլերինայի գլուխաւոր պատճառներն են ամառուայ չորը, ծծակով կերակրելը և վատ օդը. բացի դրանից մեծ նշանակութիւն ունի երեխաների հասակը (մինչև 1 տարեկանը) և նրանց ստամոքսի ու աղիքների առանձին զգայնութիւնը: Փորձը ցոյց է տալիս, որ խօլերինայով աւելի շատ հիւանդանում են նրանք, որոնց արուեստական կերպով են կերակրում. ընդ-

մայրերը կամ ծնմայրները, համարեալ երբէք չեն հիւանդանում։ Խօսելիւնան վարակիչ հիւանդութիւն է։ այդ երևում է նրանից, որ այդժամանակ ջերմ, ուժընկեցութիւն և համարեալ միշտ ուղիտնամիզութիւն (альбуминурія) է տեղի ունենում։ Ծիշտ է դեռես չեն գտնուած այն միկրօրները, որոնք առաջացնում են խօսելիւնա, բայց պէտք է ընդունել, որ ամառուայ շոքերի շնորհիւ կաթը փշանում է և նրա մէջ գոյանում է հիւանդութեան թոյնը։ Ծծի երեխաների ստամոքսի և աղիքների բորբոքման առաջի նշաններն են՝ ործկումն, լուծողութիւնը և ուժընկեցութիւնը։ Հիւանդն օրը 10—12 անգամ լուծում է, բացի դրանից նա ործկում է կտրուած կաթ. յետոյ, երբ ործկումը միջանի ժամանակ չարունակվում է, կաթը դուրս է գալիս չկտրուած։ Դրանից յետոյ երեխան չուտով սկսում է լուծել, որ կարող է լինել և առանց ործկալու։ Ործկալու և լուծողութեան շնորհիւ երեխան չուտով ենթարկվում է ուժընկեցութեան, որով խօսելիւնան զանազանվում է ստամոքսի և աղիքների հասարակ բորբոքումից։ Քակոըրը առհասարակ ջրալի, յորդառատ և անզոյն է լինում։ Տարբութիւն ամեն անգամ չի լինում, բայց երբեմն հիւանդութեան սկզբին տարբութիւնը հասնում է 39°—40°։ Երեխաները յաճախ լաց են լինում, նրանց երեսը տանջողի արտայայտութիւն է ստանում, միզահոսութիւնը պակասում, մինչև անգամ համարեալ բոլորովին ընդ-

հատվում է։ Որովհետև հիւանդ օրգանիզմը բակտերի-
հետ չափից դուրս շատ ջուր է կորցնում, երեխան
սնանկ է ծաղաւութիւն է դառնում, բերանը չորա-
նում է։ Խօլերիան չափից դուրս վտանգաւոր հիւան-
դութիւն է։ Բայց վաղօրօք գուշակել նրա հետեանքը,
չատ դժուար է։ Երբեմն հիւանդութիւնը շատ սուր
է սկսւում, և այնպէս որ հէնց առաջի օրը երեխան
ենթարկվում է ուժեղ կեցուցեան։ Այդպիսի դէպքե-
րը համարեա միշտ մահաբեր են։

Ընդհակառակը երբ հիւանդները ուժեղ կեցու-
ցեան են ենթարկվում 3—5-րդ օրը, նրանք կա-
րող են և առողջանալ։ Խօլերիայի առաջն առնե-
լու համար, հարկաւոր է որքան կարելի է լաւ և
փել կաթը, պահել նրան հով տեղում, մաքուր և
ծածկած ամանների մէջ, չտալ երեխային կաթի
մնացորդները և չափից դուրս մաքուր պահել
ծծակներն ու պտուկները։ Ով չի հետեւում այդ կա-
նոններին, նա վտանգի է ենթարկում երեխային։
Բացի դրանից հարկաւոր է ամեն օր երեխային լու-
ղացնել ($24^{\circ} - 26^{\circ}$ թ.) ջրի մէջ և որքան կարելի է
մաքրել և հով պահել մանկանոցի օդը։ Երեխանե-
րը շատ անգամ լուծում են, երբ մայրը սկսում է
երեխային բացի կաթից ուրիշ բաներ և ուտա-
ցնել։ Այդ դէպքում հիւանդութեան առաջը կարելի
կը լինի առնել, եթէ նորից վերագաւառնա առաջ-
ուայ սնունդին։ Երեխայի ստամոքսն ու աղիքները
այնքան զգայուն են, որ երբեմն մօր կամ ծմօր

վիշտը և կամ առհասարակ որևէ հոգեկան ցնցումը լուծողութիւնն են առաջացնում: Հէնց որ երեխան սկսեց լուծել և ործկալ, պէտք է խսկոյն աշխատել առաջն առնել: Այդ դէպքում մեծ նշանակութիւն ունի պահքի (դիէտայի) կարգաւորելը: Շատ անգամ լուծողութիւնն ընդհատվում է միմիայն նրանով, որ երեխային սովորականից սակաւ են ծիծ տալիս: Եթէ երեխային կերակրում են արուեստական միջոցներով, այդ դէպքում մեծ նշանակութիւն ունի կաթի կամ նրա փոխանիւթերի (супрогатъ) սովորականից աւելի նոսրացնելը:

Սաստիկ լուծողութեան և ործկալու ժամանակ ամենից լաւն է՝ ոչինչ չուտացնել երեխային գոնէ 1—3 օրուան ընթացքում: Իսկ աւելի թոյլ դէպքերում—6 ժամուան ընթացքում: Այդ ժամանակ երեխային տալիս են կաթի տեղ չաքարախառն ջուր կամ թէյ. սպիտակուցի հետ խառնած, որին աւելացնում են միրիչ կարմիր գինի, աւելի լաւ է եփած, կամ կօնեակ (մէկ բաժակ ջրին մի թէյի գդալ կօնեակ և 2—4 գդալ գինի): Շատ օգտաւէտ է երեխային վաննա նստեցնել 5—10 րոպէ, որի տաքութիւնը մարմնի տաքութիւնից մի քիչ բարձր է լինելու և տրորել փորը: Յետոյ հարկաւոր է փորին տաք փաթեթ (компрессъ) դնել: Եթէ 2—3 օրից յետոյ լուծողութիւնը չանցնի, նոյնը պէտք է կրկնել երկրորդ անգամ: Այն դէպքերում, երբ բժիշկ հրաւիրելու հնարաւորութիւն

չկայ, միակ միջոցն այդ է, որ կարելի է առանց դժուարութեան գործադրել՝ երեխային ազատելու համար: Ընդհակառակը՝ երբ հնարաւորութիւն կայ բժշկի դիմելու, ի հարկէ աւելի լաւ է անմիջապէս բժիշկ հրաւիրել:

քանառ ի վիճակի դո ի բլա մընջին թափն լափէ
այնտարա միլաթմզմ յմզրաճոք մաճկողառոնք
լաթ մաթկաղոգաղամ? դոմ յմառաթմաթմ? պանաթ
սխաթթիննա ի ապ վիճա իկաթ ի ալմեթթ իկեղ
լմդլաղթ իկեղ

Յ Ա Ն Կ

ԷՋ

- ԳԼՈՒԽ I.—Ժ առ ա ն գ ա կ ա ն ու թ ի լ ն.—Ի՞նչ է
ժառանգականութիւնը.—Ֆիզիքական ժառանգա-
կանութիւն.—Բարոյական և մտաւոր ընդունա-
կութիւնների ժառանգականութիւն.—Հիւանդու-
թիւնների ժառանգականութիւն.—Ժառանգական
հիւանդութիւնների դէմ կռուելու միջոցներ. . . 5
- ԳԼՈՒԽ II.—Ս եռ ա կ ա ն հ ա ս ու լ ն ու թ ի լ ն (չա-
փահասութիւն).—Ի՞նչ է սեռական հասունու-
թիւնը.—Վաղ և ուշ ամուսնութիւն.—Սեռական
գործարաններ և օվուլեացիա.—Դաշտան, սաղմ-
նառութիւն. 20
- ԳԼՈՒԽ III.—Յ դ ու թ ի լ ն.—Ի՞նչ է յղութիւնը.—
Յղութեան առողջապահութիւն.—Վիժումն. . . 30
- ԳԼՈՒԽ IV.—Ծ ն ն գ ա բ եր ու թ ի լ ն.—Ի՞նչ է ծը-
նընդաբերութիւնը.—Ծննդկանի սեռականը.—Եր-
կունք.—Հոգատարութիւն ծննդկանի և նորածնի
վրայ. 45
- ԳԼՈՒԽ V.—Ծ ն ն գ ա բ եր ու թ ե ա ն յ ա ջ ո բ դ
չ բ ջ ա ն.—Ծննդկանի առողջապահութիւնը.—Նո-

Բ

- րածին երեխայի առողջապահութիւնը.— . . . 53
- ԳԼՈՒԽ VI.—Ե բ ե խ ա յ ի ն կ ե բ ա կ ե լ լ ը.—Մօր
կաթը.—Ծիծ տալու եղանակը. 66
- ԳԼՈՒԽ VII.—Ծ մ ա յ բ ը.—Ի՞նչպիսի ծծմայր է
հարկաւոր ընտրել.—Ծծմօր կենցաղավարութիւ-
նը.—Նրա կաթի վատ կամ լաւ յատկութեան
որոշումը 71
- ԳԼՈՒԽ VIII.—Ա բ ու ե ս տ ա կ ա ն ս ն ու ց ու մ ն.
—Մօր կաթի փոխանութիւնը (суппорт).—
Կովի կաթը և նրա գործածութեան կանոննե-
րը.—Նէսալէյի ալիւր, Լեբիլիի արգանակ և այլն.
—Ծծակներ գործածելու վնասակարութիւնը . . . 75
- ԳԼՈՒԽ IX.—Ա տ ա մ ն եր ի դ ու բ ս գ ա լ ն ու
ծ ծ ի ց կ տ բ ե լ լ ը.—Նշաններ. կաթնատամների
դուրս գալը.—Ծծից կտրելը.—Ծծից կտրելու
ժամանակը 81
- ԳԼՈՒԽ X.—Պ ա հ ե ց ո դ ու թ ի լ ն և հ ո գ ա տ ա-
բ ու թ ի լ ն եր ե խ ա յ ի վ բ ա յ ա տ ա մ ն ե-
ր ի դ ու բ ս գ ա լ ու ց յ ե տ ո յ.—Երեխայի օր-
գանիզմի աստիճանական զարգացումը.—Երե-
խայի առողջապահութիւնը. 88
- ԳԼՈՒԽ XI.—Հ ո գ ա տ ա բ ու թ ի լ ն հ իւ ա ն դ ե-
ր ե խ ա յ ի վ բ ա յ.—Երեխաների մահացութիւնը.
—Հիւանդութեան նշաններ 95
- ԳԼՈՒԽ XII.—Ե բ ե խ ա յ ի մ տ աւ ուր դ ա բ գ ա-
ց ու մ ն ու դ ա ս տ ի ա բ ա կ ու թ ի լ ն ը.—Երե-
խայի մտաւոր զարգացումը.—Մօր նշանաւոր
գերը երեխային դաստիարակելու համար.—Երե-
խային սովորեցնելու ժամանակը 100

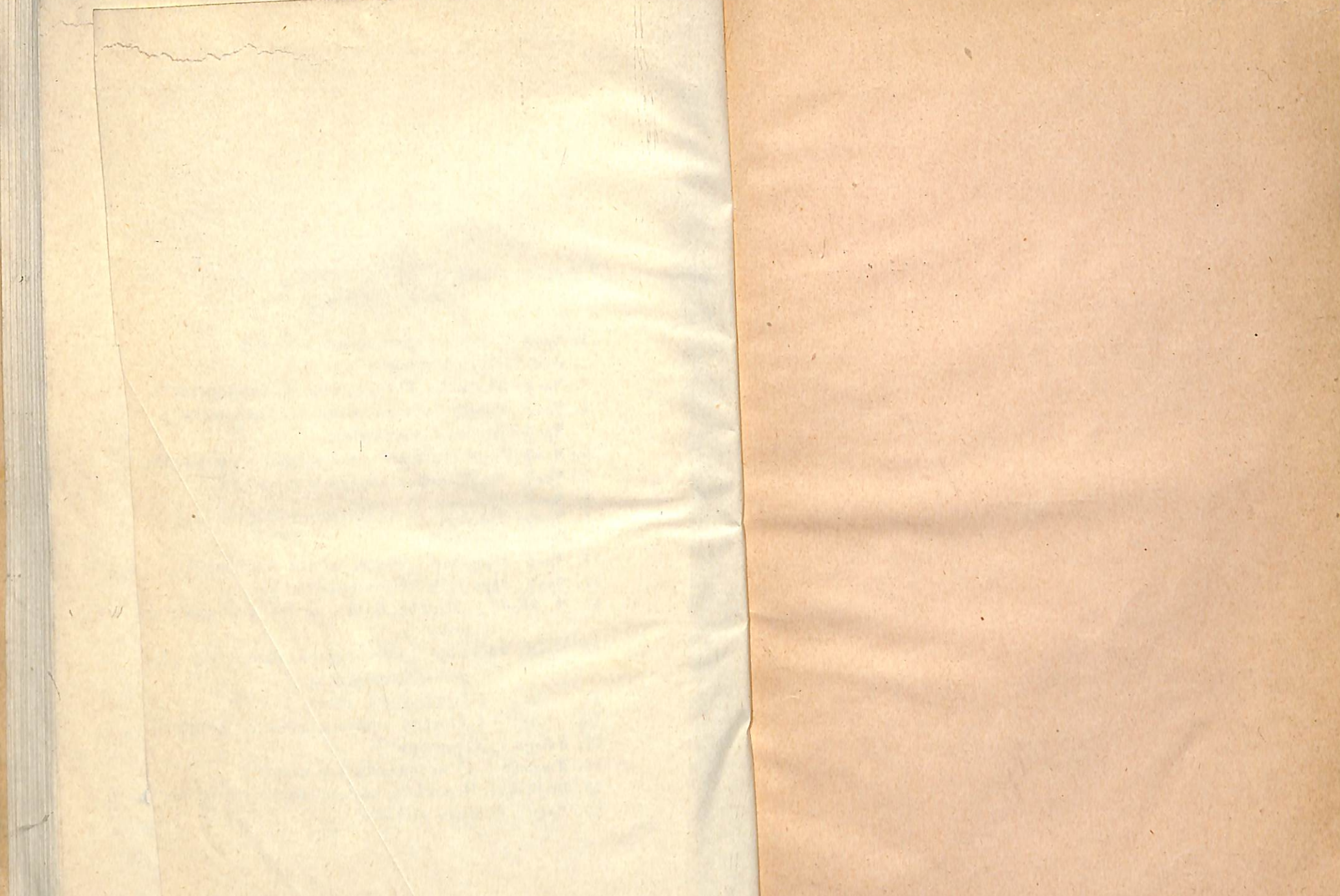
ԳԼՈՒԽ XIII.—Մանկական դիւրանքի հիւսիսները. — Գեղձախտ, Բախիտ, Դիֆտերիա, Քուլտէշ, Կարմրուկ, Ծաղիկ և Ծաղիկի պատուհանները, Խօլերինա. 110

Գլխաւոր աղբիւրները, որոնցից օգտուել եմ գիրքը կազմելիս.

1. Պրօֆ. Ամսօն („Обязанности матери“).
2. Ժուկ („Мать и дитя“).
3. Պրօֆ. Ահլֆելդ („Руководство къ акушерству“).
4. Պրօֆ. Զերկէր („Руководство къ акушерству“).
5. Պրօֆ. Զերնով („Анатомія“).
6. Պրօֆ. Մարշալ („Развитіе человѣческаго зародыша“).
7. Պրօֆ. Պոպլիսոնկի („Общая патологія“).
8. Պրօֆ. Էյխհորստ. } („Частная патологія и те-
9. Պրօֆ. Զերմայէլ } рапія“).
11. Պրօֆ. Իւրգենսէն } („Руков. женск. болѣзней“).
11. Պրօֆ. Տոլշինով („Наслѣдственность“).
12. Պրօֆ. Րիբո („Наслѣдственность“).
13. Պ. Բերտէ („Наслѣд. болѣз. и ихъ отношеніе къ браку“).
14. Պրօֆ. Ֆիլшտով („Семіотика и діагностика дѣтскихъ болѣзней“).
15. Լու („Крат. учеб. дѣтск. бол.“).
16. Լու („Острыя инфекц. заболѣв дѣтей“).
17. Սմայլ („Характеръ“).
18. Մարտէ („О воспитаніи характера“).
19. Ուշինսկի („Человѣкъ, какъ предметъ воспитанія“).
20. Պրէյէր („Душа ребенка“).

Въспитаніе въ высшемъ училищѣ въ
г. Кіевѣ

1. Проф. Гішоръ ("Образованіе и воспитаніе").
2. Проф. Гішоръ ("Исторія и географія").
3. Проф. Гішоръ ("Рукводство къ изученію").
4. Проф. Гішоръ ("Рукводство къ изученію").
5. Проф. Гішоръ ("Анатомія").
6. Проф. Гішоръ ("Рукводство къ изученію").
7. Проф. Гішоръ ("Общая патологія").
8. Проф. Гішоръ ("Патологія").
9. Проф. Гішоръ ("Патологія").
10. Проф. Гішоръ ("Патологія").
11. Проф. Гішоръ ("Патологія").
12. Проф. Гішоръ ("Патологія").
13. Проф. Гішоръ ("Патологія").
14. Проф. Гішоръ ("Патологія").
15. Проф. Гішоръ ("Патологія").
16. Проф. Гішоръ ("Патологія").
17. Проф. Гішоръ ("Патологія").
18. Проф. Гішоръ ("Патологія").
19. Проф. Гішоръ ("Патологія").
20. Проф. Гішоръ ("Патологія").

Ցանկացողները թող գրեն՝ Թիֆլիզ, Գուտ-
տներէրդ գրախանութիւն. Дворцовая, д. Ла-
лаева. և կամ՝ Армянскій Базаръ, Гостинный
дворъ Манташева, № 30, М. Магакянцу.

ԳԻՆՆ Է 40 Կ.

«Ազգային գրադարան»

NL0263969

2224

613.2

V-20